

De KADOC-Nieuwsbrief
is het tweemaandelijkse tijdschrift van het Katholiek Documentatie- en Onderzoekscentrum.
Hij wordt op aanvraag kosteloos toegezonden.
Afgiftekantoor Leuven 1.

KADOC

[2002, nr. 3, mei-juni]

Inhoud

- 2**
Het KADOC:
een kwarteeuw jong
- 6**
Religieuze instituten
- 11**
Levensrituelen en
liturgie
- 14**
Missionering
- 19**
Kerk, katholieken
en kunst
- 25**
Cultuurspreiding
en media
- 31**
Intermediaire
structuren
- 41**
Sociale realiteiten
- 46**
Opvoeding en onder-
wijs
- 51**
Traditionalisme en
ultramontanisme
- 56**
Verzuiling en christen-
democratie
- 60**
Bijlage: KADOC-
publicaties

ZILVEREN

KERK
EN RE
LIGIE

POLITIEK

LEVENS
RITUELEN EN
LITURGIE

25 JAAR KADOC

INTER
MEDIAIRE
STRUC
TUREN

OPVOEDING
EN
ONDERWIJS

MISSIE

NIEUWSBRIEF

SOCIALE
REALITEITEN

CULTUUR
VERSPREI
DING EN
MEDIA

KERK
KATHOLIEKEN
EN KUNST

KADOC: een kwarteeuw jong

Eind 1974 werd vanuit het departement geschiedenis van de K.U.Leuven, met het voorbeeld van het KDC (Katholiek Documentatiecentrum) in Nijmegen voor ogen, het initiatief genomen om een gelijkwaardig centrum op te richten in Vlaanderen. Het KDC, dat integraal deel uitmaakte van de Universiteit van Nijmegen, toonde aan in welke mate een dergelijke infrastructuur het wetenschappelijk onderzoek over de historische en actuele ontwikkeling van de katholieke gemeenschap kon stimuleren. Deze thematiek stond in de nadagen van het Tweede Vaticaans Concilie (1962-1965) volop in de belangstelling in Nederland. Dat was evenzeer het geval in Vlaanderen-België, waar de katholieke Kerk een nog veel grotere invloed had uitgeoefend (en in belangrijke mate bleef uitoefenen) op het maatschappelijk leven. Vandaar dat het voor de hand bleek te liggen dat Leuven het voorbeeld van Nijmegen zou volgen.

De nood aan de oprichting van een "katholiek" documentatiecentrum was in die periode des te acuter omdat het "documentair patrimonium" van de katholieke gemeenschap in sterke mate bedreigd werd. Na Vaticanum II deden zich heel wat verschuivingen voor in het katholiek organisatieleven: tal van verenigingen verdwenen of fuseerden. De grote maatschappelijke organisaties, die in staat bleken zich te handhaven als steunpilaren van de socioculturele christenheid, betrokken in die periode niet zelden nieuwe, modernere gebouwen. In dit soort verhuisoperaties ging heel wat ouder bibliotheek- of archiefmateriaal verloren. Het openbaar archiefwezen zag het - terecht - niet als zijn taak om dit materiaal van private herkomst op te vangen. Het beschikte trouwens niet over de middelen daartoe. De catastrofe die dreigde was des te rampzaliger omdat het (verzuilde) maatschappelijk middenveld lange tijd een dominante invloed had uitgeoefend op de Belgische samenleving en

De eerste leeszaal van het KADOC in de oude bibliotheek van de theologiefaculteit in het Maria Theresia-college.

een belangrijk segment had gevormd van de nationale geschiedenis. Het kwam erop aan het documentatiebestand van de "intermediaire" structuren te redden en te valoriseren.

De zorg voor de vrijwaring van het documentair erfgoed van de katholieke gemeenschap en de bekommernis voor de ontwikkeling van hoogstaand onderzoek in een belangrijke sector van de humane wetenschappen ontmoetten elkaar en leidden tot een samenwerkingsverband tussen de universitaire gemeenschap, het katholiek organisatieleven en de kerkelijke overheid. De realisatie van die constructie vroeg wel heel wat tijd. Binnen de universiteit werd van bij de aanvang gekozen voor een interdisciplinaire aanpak en werd een stuurgroep bij elkaar gebracht van professoren uit de faculteiten Letteren, Godgeleerdheid, Sociale Wetenschappen en Psychologie en Pedagogische Wetenschappen. In de loop van 1975 werden, met instemming van de academische overheid, de maatschappelijke organisaties benaderd.

De Vlaamse bisschoppen gaven hun zegen en hun morele steun aan het plan op 16 september 1975. Rector Piet De Somer zette op 7 juli 1976 definitief het licht op groen voor de oprichting van een interfacultair centrum, waarbij later ook de faculteiten Rechtsgeleerdheid, Economie en Wijsbegeerte zouden aansluiten. Op 27 januari 1977, nadat de eerste (bescheiden) werkingskredieten ter beschikking waren gesteld door de deelnemende faculteiten, enkele abdijen en sociale organisaties, werd een wetenschappelijke commissie samengesteld, die de godsdienstsocioloog Karel Dobbelaere tot eerste voorzitter verkoos. Tegelijk werd ook een adviesraad opgericht, die bestond uit vertegenwoordigers van de katholieke organisaties in Vlaanderen.

Het centrum begon effectief te functioneren op 1 september 1977, toen het zijn intrek nam in de oude bibliotheek van de theologiefaculteit in het Maria Theresiacollege. Het begin was zeer bescheiden: het werkmateriaal bestond uit een tafel en een stoel, een mechanische schrijfmachi-

ne, een telefoon en een paar boekenrekken. De permanentie werd waargenomen door een vrijwilliger, een historicus-minderbroeder (Jos Van Dooren). De dagelijkse leiding berustte bij een assistent, die naast zijn voltijdse job als monitor Geschiedenis, begon met de opbouw van het documentatiecentrum (Jan De Maeyer). Verder werd nog sporadisch hulp verleend door enkele vrijwilligsters en door jobstudenten. De leeszaal van het centrum zou pas openen in oktober 1978.

Het centrum werd aanvankelijk KDOC genoemd (Katholiek Documentatie- en Onderzoekscentrum), om zich te onderscheiden van het Nijmeegse KDC en om duidelijk te maken dat de "O" in de benaming, die naar de onderzoeksfunctie verwees, van groot belang was in de globale opzet van de onderneming. Een ander verschil met het KDC was dat de inbreng van het katholiek organisatieleven van groter belang was in het Leuvense centrum. Dat zou nadien omgedoopt worden tot KADOC, een letterwoord dat beter in de mond lag.

In een Belgische samenleving die op weg was naar een federale staatsstructuur, lag het voor de hand dat het KADOC zijn inspanningen zou richten op de bewaring en de valorisatie van het documentair erfgoed van de katholieke gemeenschap in Vlaanderen. Toch werd de Belgische en de Europese context niet uit het oog verloren en zouden in de toekomst ook nationale en internationale archiefbestanden met een betekenisvolle Vlaamse component opgenomen worden. Het documentatiebestand zou drie categorieën omvatten: 1° archiefmateriaal; 2° bibliotheekmateriaal (niet de wetenschappelijke maar de zogenaamde "grijze literatuur"); 3° audiovisueel materiaal (foto's, affiches, films, video- en geluidsbanden). Niet enkel de historische maar ook de actuele documentatie van katholieke organisaties en prominenten zou worden opgenomen. Het centrum koos er bewust voor geen museale functie - die een totaal andere expertise vraagt - te

De leeszaal in de zolderruimte van de Centrale Universiteitsbibliotheek.

De huidige leeszaal in de Vlamingenstraat.

ontwikkelen. Het zou wel meewerken aan de oprichting in 1997 van de vzw Centrum voor Religieuze Kunst en Cultuur, gevestigd in de Parkabdij te Heverlee-Leuven. Dit centrum werkt aan de opbouw van een Museum voor Religieuze Kunst Vlaanderen.

Het centrum nam zich voor de verworven documentatie te valoriseren ten behoeve van de onderzoekswet-

reld, de mediasector en de bredere gemeenschap, via een snelle ontsluiting (inventarisering), de organisatie van tentoonstellingen en verschillende vormen van advies- en dienstverlening. Van primordiaal belang was evenwel de onderzoeksoriëntering. Het documentatiebestand moest in eerste instantie het onderzoek stimuleren over de historische en de actuele ontwikkeling van de katholieke gemeenschap in Vlaanderen.

De inbedding van het centrum in een universitair milieu was in dat opzicht van groot belang. De interfacultaire en interdisciplinaire samenstelling van de wetenschappelijke commissie zorgde voor een vruchtbare samenwerking tussen het centrum en diverse onderzoekseenheden binnen de universiteit. Anders dan het KDC wenste het KADOC ook zelf onderzoek te genereren, via de oprichting van thematische onderzoekscommissies. Kenmerkend voor dat eigen onderzoek was het interdisciplinair en collectief karakter. Het KADOC koos er bewust voor om naast "fundamenteel" onderzoek, ook "toegepast" onderzoek te verrichten, dat een breder publiek kon interesseren en sensibiliseren voor het werkveld van het centrum.

In de eerste tien jaar van zijn bestaan moest het KADOC evenwel zijn hoofdaandacht wijden aan de documentatieverwerving en -verwerking. Dat proces verliep veeleer moeizaam. Het centrum was voor zijn personeels- en werkmiddelen afhankelijk van externe financiering en die bleef in de beginperiode zeer bescheiden. De werking dreef aanvankelijk in belangrijke mate op de vrijwillige en genereuze inzet van een aantal professoren, assistenten en jonge, enthousiaste medewerkers. In die periode kwam het er in belangrijke mate op aan de noodzaak en het nut van het centrum te bewijzen, zowel binnen als buiten de universiteit. Er werd dan ook veel aandacht besteed aan dienstverlening.

De structurele aanpak van KADOC vond snel weerklank in Vlaanderen. Aan socialistische zijde ontstond in diezelfde periode een embryonale vorm van een documentatiecentrum, wat in 1980 zou leiden tot de oprichting van het Archief en Museum van de Socialistische Arbeidersbeweging (AMSAB, thans Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis). In 1982 volgde de stichting van het Liberaal Archief en in 1984 werd het Archief- en Documentatiecentrum voor het Vlaams-nationalisme (ADV-N) opgericht. Zeer snel kwam het tot een

De "founding fathers" van het KADOC: Karel Dobbelaere, Jan De Maeyer en Emiel Lamberts.

intense en vruchtbare samenwerking tussen de "thematische" centra die zich inzetten om het documentair erfgoed van het maatschappelijk middenveld in Vlaanderen te bewaren en te valoriseren. De politieke overheden, zowel op provinciaal als op Vlaams en nationaal niveau, zagen geleidelijk het nut in van deze centra, die een complementaire rol vervulden ten opzichte van de openbare archieven. In het kader van de bijzondere tewerkstellingsprogramma's werden hun in het begin van de jaren 1980 een aantal BTK-, DAC- en Gesco-personeelsleden toegekend. Van zeer groot belang was dat het Vlaams parlement in juni 1985 een cultuurdecreet stemde dat een officiële erkenning inhield van de vier vernoemde privaatrechtelijke documentatiecentra en hun bovendien een recurrente subsidiëring toekende. De voorziene financiering was veeleer bescheiden, maar zij gaf aan de centra voor het eerst een solide materiële basis.

Het KADOC vergrootte ondertussen gestaag zijn documentatiebestand, al gebeurde de verwerving van het materiaal op een zeer selectieve basis. In een eerste fase werd priori-

teit gegeven aan de documentatie van de belangrijkste sociale en politieke organisaties, omwille van de maatschappelijke relevantie van dat materiaal, een gegeven dat ook erkend werd in het cultuurdecreet van 1985. In tweede orde werd binnenkerkelijke documentatie verzameld. De oorspronkelijke opslagruimte in het Maria Theresiacollege werd spoedig te klein. In 1981 werd het centrum ondergebracht in de zolderruimten van de Centrale Universiteitsbibliotheek, die vrijgekomen waren na het vertrek van de UCL uit Leuven. Die lokatie bleek eens te meer slechts een voorlopige oplossing te bieden voor de ruimtenoden van het centrum. Op het einde van de jaren 1980 werd het voormalige minderbroederklooster in de Vlamingenstraat gekocht en gerenoveerd. Onder de kloostertuin werd een ultramoderne magazijnruimte gebouwd. Deze grootschalige operatie werd mogelijk gemaakt door een gezamenlijke financiële inspanning van de universiteit, de katholieke maatschappelijke organisaties en de religieuze congregaties. In september 1990 nam het KADOC zijn intrek in het gerenoveerde klooster. De barokkapel - opgetrokken in het begin van de 18de eeuw - die het ganse complex domineerde, zou voortaan als "logo" van het centrum fungeren. Spoedig zou blijken dat de centrale ligging van de nieuwe behuizing binnen de campus humane wetenschappen evenals de genomen "zichtbaarheid" van het centrum heel wat voordelen bieden.

De valorisatie van het documentatiemateriaal werd in de hand gewerkt door de informatisering van de verwerking en door de publicatie van een groot aantal inventarissen (62 totnogtoe). In de pandgang van het minderbroederklooster werden voortaan ook kleinschalige tentoonstellingen ingericht, die de steeds rijkere documentatie van het centrum benutten en onder de aandacht van een breder publiek brachten. Daarnaast ontwikkelde het KADOC in toenemende mate zijn eigen onderzoeksfunctie. De resultaten van veelal interdisciplinair onderzoek werden

Het KADOC-personeel anno 1995 tijdens een bezoek aan de abdij van Averbode.

vanaf 1983 gepubliceerd in een eigen publicatiereeks: de *KADOC-Studies* (momenteel 29 volumes). Het jaar nadien werd gestart met een reeks *Diversen*, die de resultaten bevatte van contractresearch in opdracht van derden (tot zover 38 volumes). Via de inschakeling van expertencommissies werd zorgvuldig gewaakt over het kritisch-wetenschappelijk karakter van deze studies, die niet zelden ook bouwstenen leverden voor meer fundamenteel onderzoek. In 1998 ten slotte werd een derde publicatiereeks opgestart: de *KADOC-Artes* (totnogtoe 5 volumes). Binnen deze reeks worden ruimer geïllustreerde studies (op groter formaat) met betrekking tot de cultuur- en kunstsector gepubliceerd.

In de laatste jaren heeft de onderzoeksfunctie van KADOC een meer internationale dimensie gekregen. Het centrum blijkt ondertussen sterk genoeg te zijn geworden om als draagvlak te fungeren voor internationaal comparatief onderzoek. Het heeft totnogtoe een achttal internationale colloquia en symposia georganiseerd, die resulteerden in anderstalige of meertalige publicaties. Tegelijk wordt gewerkt aan de

ontwikkeling van een aantal internationale onderzoeksnetwerken, vooral rond de relatie religie-samenleving, kunst en cultuur, congregatie- en missioneringsgeschiedenis.

Het KADOC wil verder die richting uitgaan en de vruchtbare wisselwerking tussen de documentatie- en de onderzoeksfunctie nog versterken. Er wachten nog heel wat uitdagingen. In de documentatiesector zullen grote inspanningen moeten geleverd worden voor de opvang van de historische documentatie van de religieuze congregaties. De bouw van een bijkomende magazijnruimte is een dringende noodzaak. Daarnaast moeten nieuwe technieken en programma's ontwikkeld worden, niet enkel voor de informatisering van de verwerking en de opbouw van elektronische databanken, maar ook voor de bewaring van elektronische archieven. Op onderzoeksvlak dient de internationalisering verder ontwikkeld te worden.

KADOC heeft dus - wat verwacht mag worden van een jong-volwassen - nog heel wat toekomstplannen. De viering van zijn 25-jarig bestaan geeft evenwel vooral aanleiding tot een terugblik. Voor de "founding

fathers" van het centrum kan het bereikte resultaat "onverhoopt" genoemd worden. Dat is te danken aan de genereuze en enthousiaste inzet van velen, binnen en buiten de universiteit, maar in de eerste plaats aan de dagelijkse, niet-aflatende inzet van staf en personeel.

De wetenschappelijke commissie en de staf van het KADOC zijn evenwel van oordeel dat het in de eerste plaats niet aan henzelf toekomt om de totdusver geleverde inspanningen te evalueren. Daarom hebben zij een aantal "extranei", erkende specialisten in hun vakgebied, verzocht om in deze *Zilveren Nieuwsbrief* hun bedenkingen te formuleren over de onderzoeksinspanningen van het centrum in diverse thematische gebieden. Voor ieder thematisch veld wordt tevens een overzicht gegeven van de belangrijkste documentatiebestanden die in het centrum worden bewaard. Op die manier wordt de wisselwerking tussen de documentatie- en de onderzoeksfunctie van het KADOC nog eens extra beklemtoond.

Emiel Lamberts, Voorzitter

Religieuze instituten

DOCUMENTATIE

De documentatie over Kerk en religie in het KADOC is - tenminste wat bronnensoorten betreft - veeleer onevenwichtig. *Gepubliceerde en audiovisuele materialen* over dit themaveld zijn zeer overvloedig en al vanaf het prille begin aanwezig als een substantiële pijler van de collectie. Die bevat honderden tijdschriften en reeksen, evenals talrijke brochures, repertoria en (jaar)boeken over religieuze gebruiken en praktijken, over kerkelijke voorschriften en moraal, de apostolaatswerken, de sacramenten en hun bedeling, de priesteropleiding, spiritualiteit en vroomheidsbeleving, de heiligenverering, het parochiaal leven, de statuten en regels van religieuze instituten, de catechese, liturgie en de religieuze muziek (zie ook de bijdrage over de liturgica). Het iconografisch materiaal (foto's, prentjes, affiches) op die domeinen is eveneens verscheiden en uitgebreid. Bibliothecalia en audiovisualaia betreffen zowel de wereld van de gelovige leken, mannen en vrouwen, als die van de clerici, de seculiere wereld zowel als de reguliere. Belangrijke collecties worden ook als dusdanig bewaard en/of beschreven, bijvoorbeeld de bibliotheek van de zusters van Liefde van Jezus en Maria, die van het noviciaat van de Witte Paters, die van de redemptoristen (Noord-Belgische provincie) en van de dekenij Hasselt. Naar omvang en kwaliteit vormt dit segment van de KADOC-collectie een uiterst waardevol geheel, uniek in België.

De verzameling van *archieven* in het KADOC in verband met Kerk en religie geeft een totaal ander beeld. Lange tijd legde het centrum zich immers niet toe op de verwerving van die archieven, die in de schoot van de archiefvormende instelling, onder andere in bisdommen en religieuze instituten, bewaard bleven. Wel zette het KADOC al zeer snel een veelzijdige werking op ter

Reguliere kanunnikessen van Sint-Augustinus van Jupille, klooster van Berlaymont, ca. 1900: groepsfoto van een kanunnikes, een postulante en een novice.

ondersteuning van deze *in situ* aanwezige archieven. Ter plaatse werden ontsluitingsprojecten opgezet en begeleid; archivariissen van de Vlaamse Kerkgemeenschap - religieuzen zowel als vrijgestelde leken - konden een beroep doen op het KADOC voor advies, vorming of materiaalkeuze. In de loop der jaren verwierven KADOC-medewerkers een terreinkennis die het mogelijk maakte vele onderzoekers door te verwijzen. Ook nu vormt deze dienstverlening aan religieuze instituten en onderzoekers nog een belangrijk onderdeel van de werking.

Pas de laatste jaren werden enkele belangrijke congregatiearchieven ook effectief in bewaring gegeven bij het KADOC, waar ze werden geïnventariseerd, verpakt en gevaloriseerd. De voornaamste zijn die van de broeders alexianen (België, 1472-1990), de broeders xaverianen (generalaat, 1840-1996), de zusters van Barmhartigheid van Ronse (1813-1999), de redemptoristen (Noord-Belgische provincie, 1773-1997) en de grauwezusters-franciscanessen van Hasselt (1626-2000). Al vroeger verwierf het KADOC de archiefbestanden van de

koepelorganisaties van religieuze instituten (Unie van Vrouwelijke Contemplatieven en Vereniging van Hogere Oversten van België), van enkele apostolaatswerken (bijvoorbeeld het Apostolaat van de Rozenkrans van de dominicanen) en van individuele leden. Wat dat laatste betreft, dienen de archieven te worden vermeld van de jezuïet Pieter Jacob Aernoudt, van de scheutisten Jos Ceuppens en Albert Brys, van de oblaat en eskimomissionaris Franz Van de Velde en van de franciscaan Placied Tempels (zie ook bijdrage over missionering). Bijzondere vermelding verdient ook het archief van het Centrum voor Kerkelijke Studies, een gemeenschappelijk opleidingsinitiatief van religieuze instituten uit de jaren 1970-1980. Ook al geraakte de overdracht van congregatiearchieven de laatste jaren in een stroomversnelling en is hun onderzoekswaarde onbetwist, toch kunnen zij inzake omvang en representativiteit vooralsnog niet de vergelijking doorstaan met de verzameling boeken en audiovisuele materialen op dit terrein.

Wat de seculiere clerus aangaat, verwierf het KADOC onder andere

de archieven van Herman Servotte (priesteropleiding), Fons D'Hoogh (priesteropleiding en pastoraal in de verzorgingssector), Herman Boon (luchtvaartpastoraal), August Van Haegenborgh (jeugdbeweging, lekeninspraak, oecumene), Pieter Jan Broekx (arbeiderspastoraal) en Paul De Haes (priestervorming, gezinspastoraal). Ook de priesterinterviews, onder andere over de priesteropleiding, verdienen de aandacht van de onderzoeker. Bijzonder interessant zijn de redactiearchiven van *Getuigenis* en *Tijdschrift voor Liturgie*, de basisdocumenten van het Interdiocesaan Pastoraal Beraad en de archieven van de Maatschappijen en Kerkkritische Kristenen en de Werkgroep voor Katholieke Echtscheidingsproblematiek. Als geen ander weerspiegelt de verzameling "diverse archivalia" ten slotte de omvang en heterogeniteit van het rijke roomse leven gedurende de afgelopen 200 jaar.

Godfried Kwanten, KADOC

ONDERZOEK

In 1986, ter gelegenheid van een tentoonstelling over de gasthuiszusters van Aalst, start KADOC met het onderzoek over de geschiedenis van orden en congregaties. Het centrum heeft zijn wetenschappelijke productie op dit terrein geïntensifieerd vanaf 1994. Sedertdien werden zes boeken gepubliceerd.¹ Steeds gaat het om monografieën gewijd aan een bepaald instituut. Een enkele uitzondering niet te na gesproken, behandelen zij de geschiedenis van actieve vrouwelijke congregaties die werken in het onderwijs of in de ziekenzorg en die in Vlaanderen zijn ontstaan, zelfs als de religieuzen een deel van hun apostolaat vervullen in Wallonië, in het buitenland of in de missies. Over het algemeen beogen deze studies een totaalbeeld te schetsen van het instituut, van de stichting tot vandaag, waarbij een niet onbelangrijk deel wordt besteed aan het postconciliaire tijdperk. Zij werken meestal met chronologi-

Affiche uitgegeven door de Bonden van het Heilig Hart in de jaren 1930, naar een ontwerp van de Leuvense kunstenaar K. Verhoeft.

sche doorsneden, waarbij elke periode thematisch wordt geanalyseerd.

Een wetenschappelijke benadering

De KADOC-publicaties worden ondernomen op vraag van de congregatie die een verjaardag wil vieren. Nochtans vind je er nergens de klassieke kenmerken van dergelijke "gedenkboeken" zoals: gebrekkige heuristiek, neiging tot hagiografie, onvoldoende vertrouwdheid met de historische context waarin het gewij-

de leven en het congregatieapostolaat dienen te worden gesitueerd. Integendeel, de aanpak wil streng wetenschappelijk zijn.

Natuurlijk is het moeilijk absolute volledigheid te pretenderen, maar de KADOC-monografieën steunen telkens op een zeer breed onderzoek van gedrukte en onuitgegeven bronnen. Talrijke archieven worden uitgekamd: naast de documentatie die de congregatie zelf produceert, worden bv. kadasterarchieven, dioce-

sane en gemeentelijke archieven, archieven van sociale organisaties, van personen en van families uitgeplozen. Voor de recentere periode wordt de informatie aangevuld met enquêtes en interviews. Op die manier verzamelen de KADOC-onderzoekers methodisch een massa gegevens, waaruit ze de krachtlijnen distilleren in heldere en gecomprimeerde hoofdstukken. Ze leggen tijdens het onderzoek ook de iconografie bloot die de publicatie zal illustreren.

Evenmin als de polemieken is de hagiografie terug te vinden in de KADOC-werken. Als de onderzoekers al blijken geven van interesse of sympathie voor de bestudeerde congregatie, dan steeds met een gepaste gematigdheid. Nooit doet dit afbreuk aan de essentiële kritische ingesteldheid. Zij verzwijgen geen moeilijkheden, mislukkingen of crisissen. De vernieuwingen en de successen waarop de religieuzen prat gaan, worden met mate ter sprake gebracht. De diagnose en de verklaringen worden de lezer zonder welwillendheid aangeboden: ze zijn daardoor des te geloofwaardiger.

De bezorgdheid om de waargenomen evoluties te plaatsen in hun geografisch en chronologisch kader om er de volledige draagwijdte van te bepalen, is een constante in de KADOC-publicaties. Veel aandacht wordt besteed aan de lokale en regionale omgeving waarin de religieuzen evolueren. De context waarmee de congregaties te maken krijgen - politiek, economisch, sociaal, cultureel of religieus - wordt altijd zorgvuldig onderzocht. Hetzelfde geldt voor de evolutie in de sector waarin de congregatie actief is: daarom zijn de KADOC-werken rijk aan informatie over de opeenvolgende pedagogische stromingen, de transformatie van de therapeutische middelen en de medische technieken of de mutaties in de pastorale methoden. In dat opzicht zijn ze even interessant voor de beoefenaars van de profane geschiedenis als voor de specialisten van de kerkgeschiedenis.

Een dergelijke inspanning tot contextualisatie vergt vanzelfsprekend een diepgaand bibliografisch onderzoek. Dit laatste impliceert het betrekken van het geheel van de significante publicaties gewijd aan het religieuze leven in België en in het buitenland. De KADOC-onderzoekers vinden daarin punten van vergelijking en de aanzet voor nieuwe probleemstellingen. Die opening naar de geschiedenis van de andere religieuze instituten laat inderdaad toe om bepalende stromingen en gemeenschappelijke eigenschappen van congregaties te lokaliseren, maar ook om de originaliteit of de eigenheid van een traject te detecteren. Vragen uit de recente historiografie worden niet uit de weg gegaan, wat de mogelijkheid creëert om er - bewijzen bij de hand - stimulerende antwoorden op te geven. Dat is bv. het geval met de relatie tussen het gewijde leven en de genderproblematiek: de laatste werken van het KADOC bevestigen inderdaad het bestaan van een spanning tussen het verlangen van sommige vrouwen om zich te voorzien van een ontlukende levensruimte en de noodzaak om rekening te houden met de beperkingen opgelegd door de kerkelijke overheid.

Belangrijke resultaten

De KADOC-studies tonen de diversiteit aan van de modellen waarop de religieuze instituten zijn gebaseerd en zich ontwikkelen. Sommige onder hen vinden hun oorsprong in de Middeleeuwen of de Nieuwe Tijd, en veranderen van statuut in de loop der tijden: van een begijnengemeenschap of een verwante vorm, over een gemeenschap van devote vrouwen tot een congregatie met een generale overste. Meer recent nemen sommige congregaties onmiddellijk deze derde organisatievorm aan. Sommige instituten ontstaan door een nieuwe stichting, andere uit een afscheuring. Soms verandert de apostolische oriëntatie van een religieuze gemeenschap, spontaan of onder druk van buitenaf: het gebeurt dat een van oorsprong contemplatieve groepering actief wordt

als gasthuis, in de ziekenzorg, en later in het onderwijs en de missies. Andere daarentegen houden zich aan hun initiële optie. Het postconci liaire *aggiornamento* wordt evenmin overal op dezelfde manier beleefd. Bij de ene congregatie wordt het vooraf gevoeld, zelfs zorgvuldig voorbereid door interne bezinning en evolueert het aan een hoog tempo. Bij andere daarentegen gaat het veeleer om een lijdzame ondergaan dan een vurig verlangen, op het gevaar af slechts traag en met de nodige weerstand te worden doorgevoerd. Nu eens komt de vernieuwing van het religieuze leven tot stand in alle sereniteit, dan weer genereert zij spanningen en afscheuringen. Kortom, het beeld van een homogene congregatiewereld, waarbij slechts de diversiteit van de habijten de wezenlijke uniformiteit zou verdoezelen, houdt niet langer steek.

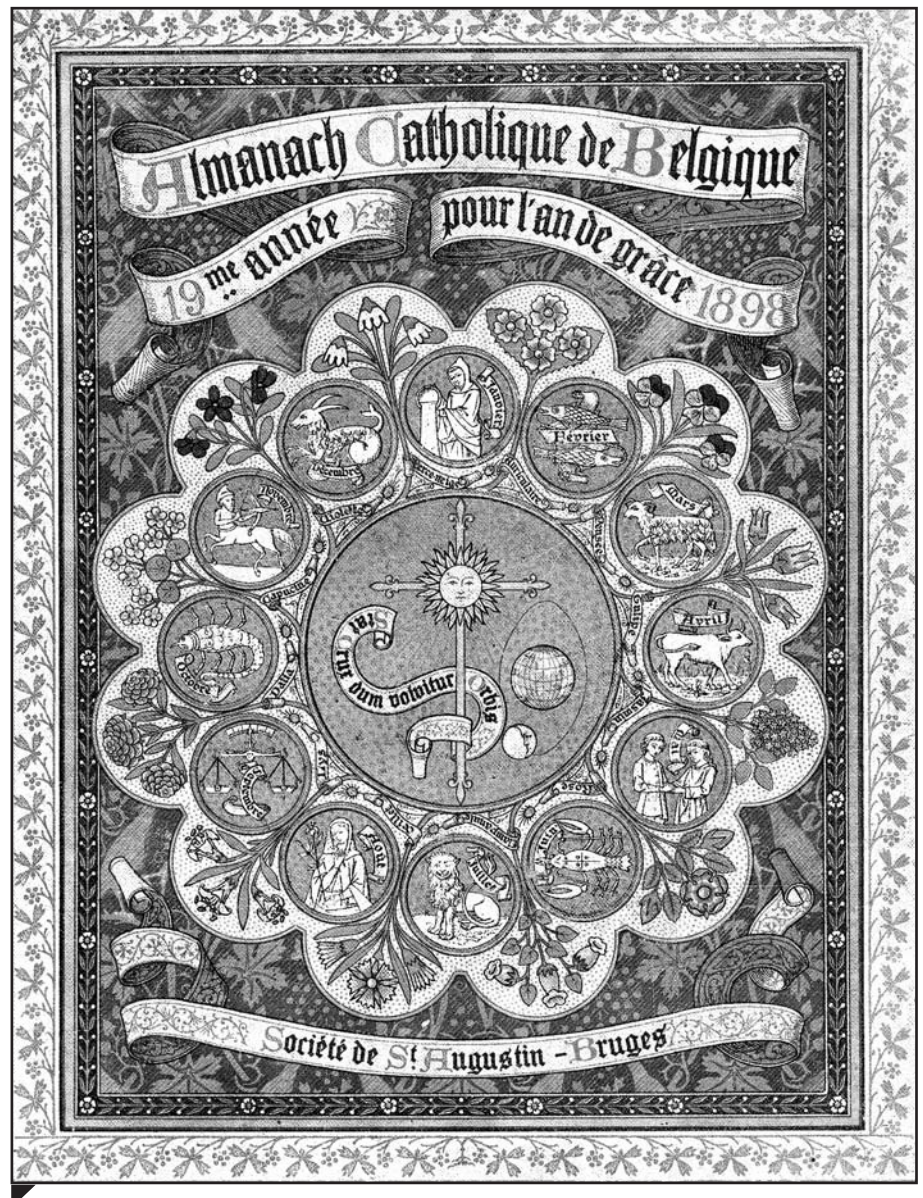
De verscheidenheid van het diensten-aanbod van de religieuze instituten is het tweede frappante fenomeen dat blijkt uit de KADOC-publicaties. De onderwijscongregaties breiden progressief hun gamma opleidingen uit, zowel naar boven als naar beneden. De hospitaalcongregaties doen hetzelfde door naast de zorg voor zieken, bejaarden en wezen ook die voor fysisch en mentaal gehandicapten of voor patiënten in psychiatrische inrichtingen op zich te nemen. Die uitbreiding van het werkveld weerspiegelt niet alleen de evolutie van de verwachtingen van de maatschappij en het vermogen van de instituten om daaraan te beantwoorden door een professionalisering van hun personeel. Het brengt ook diepere stromingen aan het licht, zoals de instelling van een heroveringsstrategie door de Kerk ten opzichte van de secularisatie, en haar wil om de democratisering van de maatschappij onder controle te houden door de uitbouw van een katholieke zuil. In dat opzicht zijn de werken die het KADOC heeft gepubliceerd doordringend. Zij bewijzen dat de expansie van de actieve congregaties niet alleen het werk is van een sticht(st)er van uitzonderlijke klasse, noch een aangelegenheid van een elite van

religieuzen, bereid om de "tekenen des tijds" te lezen en te interpreteren. Zij is evenzeer het product van een mobilisatie van de christelijke gemeenschap, waarbinnen de religieuzen soms een lichtbaken maar soms ook gewoon een radertje zijn.

De verhouding met de kerkelijke overheid, waarvan men het belang in België kent, is een andere zorgvuldig gekozen invalshoek van de KADOC-onderzoekers. Hoewel gevoelig voor de genderproblematiek vervallen ze nooit in de buiten-sporigheden van een bepaalde feministische historiografie, meer pamflet-tair dan wetenschappelijk. Vaak constateren ze dat de kerkelijke overheid de initiatieven van mannelijke én vrouwelijke religieuzen stimuleert en ondersteunt. Vroeg of laat structureert zij de verschillende typen van apostolaat, door normen, structuren en controles op te leggen, of nog door nieuwe vormen van gemeenschapsleven te "verkleisteren". Nu eens duldt ze geen tegenspraak en toont ze zich zelfs bekrompen, dan weer geeft ze blijk van openheid, in navolging van kardinaal Suenens, de grote promotor van een opleving van het vrouwelijke religieuze leven.

De KADOC-publicaties plaatsen terecht twee aspecten in de belangstelling die in oudere historische studies schromelijk verwaarloosd werden: het dagelijkse leven (van de religieuzen, hun leerlingen en/of hun patiënten) en de spiritualiteit, met inbegrip van devotie en mystiek. Misschien blijven ze ietwat te "klassiek" in hun aanpak van deze onderwerpen; de lezer krijgt niet of nauwelijks directe getuigenissen over persoonlijke levens- en geloofservaringen, zoals sedert enkele jaren wel systematisch gebeurt in de publicaties van de groep Echo (Nederland). Het dient gezegd dat een dergelijke methodologische optie gemakkelijker te realiseren is bij studies die zich richten op de laatste decennia dan in het kader van een synthese die de volledige geschiedenis van een instituut beslaat.

Almanach catholique de Belgique pour l'année 1898, uitgegeven door de Brugse Société de St. Augustin, Desclée, De Brouwer et Cie.

De KADOC-publicaties die mij het meest hebben bijgebracht zijn die over het gezondheidsapostolaat en vooral de psychiatrische instellingen. Door middel van een casestudy (of de studie van een microkosmos) slaan de onderzoekers erin de talrijke mutaties te belichten die deze sector heeft gekend: behalve de evolutie van de therapeutische methoden en de technologie, analyseren zij de transformaties van het juridisch kader en de wendingen van de overheids-politiek in dit veld. Zij markeren de talloze aanpassingen waaraan instellingen van dit type in de loop der jaren onderhevig zijn geweest op diverse niveaus: organisatie, beheer, infrastructuur, financiering, opleiding

van het personeel, verdeling van de taken, aard van de verstrekte diagnoses en zorgen, ziekenpastoraal, zonder de relatie te vergeten van de religieuzen met geneesheren, lekenhelpers en openbare of private beheerders. Alles bij elkaar een schat aan informatie van het allergrootste belang.

Mooie boeken

Het ligt voor de hand dat de financiële en personeelsmogelijkheden, zowel voor het onderzoek als voor de publicatie, verschillen van project tot project, wat onvermijdelijk leidt tot een discrepantie in de kwaliteit van de "afgewerkte producten".

Nochtans vallen de meeste KADOC-publicaties over de religieuze instituten op door hun verzorgde afwerking, die de nieuwsgierigheid van de lezer prikkelt en een lust is voor het oog.

De iconografie is meestal rijk en gevarieerd. De kaarten zijn suggestief. De grafieken, tabellen, schema's en plannen zijn verhelderend. De bladspiegel is luchtig. Kaderteksten brengen bijkomende preciseringen aan: biografische notities, verklaringen bij een moeilijk concept of begrip, nadere informatie over bijzondere ontwikkelingen, bronnen-uittreksels die de sfeer van weleer oproepen... Op editoriaal vlak is er een "KADOC-label" dat zijn gelijke niet kent in België of elders.

Wat morgen?

Het materiaal dat KADOC in de loop der jaren heeft bijeengebracht en gepubliceerd wacht op een synthese over de geschiedenis van het religieuze leven, alleszins van de vrouwelijke religieuzen, in België. Zal dit uitgebreide overzicht de 19de en de 20ste eeuw omvatten, of verder in de tijd teruggaan? Het is nog te vroeg om dit uit te maken. Vooraleer een dergelijk overzicht in de steigers te zetten, is het nodig dat Franstalige onderzoekers zich aan het werk zetten, om de achterstand in te halen die zij hebben ten opzichte van de Nederlandstalige historiografie.

Wat het KADOC zelf betreft, zouden andere werkterreinen dan het onderwijs en de gezondheidszorg kunnen worden verkend. Onze kennis van het apostolaat in de gevangenissen en de heropvoedingshuizen zou moeten worden verrijkt, in de lijn van het onderzoek geleid door Marie-Sylvie Dupont-Bouchat en haar team. Alles of bijna alles moet nog gebeuren op de andere terreinen zoals de parochiale en de sociale werken, het onthaal (bezinningshuizen), de bijdrage tot de kunst en het intellectuele leven en de missies buiten Afrika en China.

Kardinaal Mercier "in vol ornaat". Heliogravure van J. Malvaux naar een foto van C. Vander Plancken.

Wat betreft de mannelijke religieuzen zijn er belangrijke lacunes die nog altijd niet zijn opgevuld in België. Echt wetenschappelijke studies ontbreken over de onderwijsinstituten geleid door broeders, in de lijn van de verhandeling van Joos van Vugt, vooral voor de broeders van de Christelijke Scholen en de broeders Maristen. Het mannelijke monastieke leven in de 20ste eeuw is veel te weinig onderzocht, terwijl het onderzoek van Anne-Dolorès Marcélis over de vrouwelijke abdijen en kloosters het belang van deze periode duidelijk aantoonde.

Zeker, KADOC kan niet alles alleen doen. Dat neemt niet weg dat het centrum zich op nationaal vlak heeft gemanifesteerd als eerste institutionele spelbepaler op dit vlak, zelfs al is het eindproduct vaak het resultaat van vruchtbare samenwerking met "individuele" onderzoekers.

In Europa stimuleert KADOC, als co-promotor van het Relins-netwerk², de gemeenschappelijke reflectie van specialisten in de geschiedenis van de religieuze instituten. Moge het centrum de twee rollen van dynamisch onderzoekscentrum en grondlegger van een internationaal uitwisselingsnetwerk blijven spelen!

Paul Wynants, FUNDP, Namur

¹ D3, D15, D19, D21, D24, D25, D32 en D33.

² S. Leplae, "Europees Forum voor de geschiedenis van de religieuze instituten in de 19de en 20ste eeuw", *KADOC-Nieuwsbrief*, (2001) 5, 7-9.

Levensrituelen en liturgie

DOCUMENTATIE

Het KADOC bezit een uitgebreide en unieke collectie liturgisch drukwerk (ca. 6000 titels). Die vat aan in 1794 en bestrijkt de volledige 19de en 20ste eeuw, zij het dat de publicaties uit de 19de eeuw beperkt in aantal zijn. Het gaat vooral om gestandaardiseerde liturgische boeken, in het Latijn, volledig in de geest van het Concilie van Trente en geïnspireerd op de voorbeelden uit de 17de eeuw. Chronologisch ligt het zwaartepunt van de collectie duidelijk in de periode na de liturgische vernieuwing. De liturgische beweging (°1909) heeft de productie van liturgische boeken immers in een stroomversnelling gebracht. Vanuit de bekommernis de gelovigen actiever bij de eredienst te betrekken, kenden heel wat missalen, gebedenboeken en liedbundels in de volkstaal een grote verspreiding.

De collectie bevat nogal wat publicaties van de bekende benedictijnen-abdijen die een actieve rol speelden in het liturgische apostolaat: de abdij van Keizersberg te Leuven (met onder andere Dom Lambert Beauduin), de abdij van Affligem, de abdij van Loppem (*Apostolaat Liturgique*, met onder andere Dom Gaspar Lefèbvre) en de Sint-Pietersabdij te Steenbrugge. Aanvankelijk verspreidde de liturgische beweging zich vanuit de heropgerichte benedictijnenorde, later ook via andere congregaties, zoals de norbertijnen en de jezuïeten. Ook verschillende Katholieke-Actie-organisaties, sociale organisaties en pastoraal geïnspireerde massaorganisaties (Eucharistische Kruistocht, Heilig-Hartbonden) droegen bij tot de popularisering en verspreiding van het liturgische boek. In het zog van de liturgische beweging en aangetrokken door het succes van het liturgische boek, bouwden lokale uitgeverijen voor en na de Tweede Wereldoorlog een eigen liturgica-fonds uit.

Ontwerp van een "reclameaffiche" voor de *Missel Vespéral*, uitgegeven door de benedictijnen.

Wat de periode na Vaticanum II betreft, bevat de collectie ook vele publicaties van interdiocesane, diocesane of regionale pastorale werkgroepen die op het terrein van de liturgievernieuwing actief zijn geweest (bijvoorbeeld ICLZ: Interdiocesane Commissie voor Liturgische Zielzorg, Brussel; Interdiocesane Jeugddienst; Dienst Jeugdpastoraal Gent; Pastorale Werkgroepen, bisdom Hasselt; DAP: Diocesane Animatiedienst Parochiepastoraal Antwerpen; PIC: Pastoraal Informatiecentrum Hasselt of Apostolaat voor Kerkelijk Leven, Tongerlo). De zogenaamde archiefcollecties bevatten een uitgebreide staalkaart van tekstboekjes bij diverse liturgische vieringen, opgesteld door de betrokken priester en/of leken.

De aard en de vorm van de documentatie zijn heel divers. Ze variëren van *De onderhoudjes over de liturgie* van priester E. Poppe (1925) tot de gestandaardiseerde liturgische uitgaven (missalen, brevieren met uittreksels, pontificalen, ritualen, ceremoniële, lectionaria). Ook paraliturgi-

sche teksten (predikaties, gebeden, teksten van vieringen, misboekjes) en liturgische zangboeken (gregoriaanse zangboeken, kerkliederen in de volkstaal, orgelbegeleidingen) worden bijgehouden. De collectie catalogen (bijvoorbeeld *Kunstambachtelijke traditie in dienst van de liturgie*, Slabbinck), de tijdschriftencollectie (*Liturgisch parochieblad* 1919-1945, *Liturgisch tijdschrift* 1910-1914, *Revue grégorienne* 1911-, *Liturgische omroep* 1936-1943) en de reeksen en congresverslagen (*Semaines liturgiques* 1913-1937, *Internationale Eucharistische Congressen* 1881-1989, *Liturgische congressen* 1956-1995 en andere) bevatten eveneens nuttig studiemateriaal. Voor de studie van de levensrituelen (doopsel, communie, vormsel, huwelijk, begrafenis) vindt men ook in de collectie devotie- en gebruiksliteratuur veel nuttig studiemateriaal.

De liturgische vernieuwing had ook haar weerslag op de iconografie en de vormgeving. De iconografische collecties van het KADOC bevatten bijgevolg heel wat liturgisch beeldmateriaal op dat terrein: liturgische

platen, bid- en devotieprentjes (onder andere collectie Speybrouck), gelegenheidsprentjes bij geboorte, doopsel, huwelijk, vormsel, eerste mis, priesterwijding enz. Van groot documentair belang is de habijten-collectie (ca. 120 ensembles van vóór Vaticanum II). De collectie smalfilms bevat opnames van religieuze plechtigheden (1934-1957). Ook de eucharistievieringen op televisie (1980-1986) zijn op het centrum raadpleegbaar.

Carine Dujardin, KADOC

ONDERZOEK

Het Tweede Vaticaans Concilie bepaalde in 1962: "Het onderricht over de heilige liturgie moet in de seminaries en de studiehuisen van religieuzen gerekend worden tot de noodzakelijke en belangrijke vakken, in de theologische faculteiten tot de hoofdvakken. Zij moet onderwezen worden zowel in theologisch en historisch opzicht, als onder haar geestelijk, pastoraal en juridisch aspect".¹ De eigenheid en onvervangbaarheid van deze *disciplina principalis* worden bepaald door de volgende vier factoren: onderzoeksobject, methode, doelstelling en plaats binnen de theologie. Tot het onderzoeksdomein behoren o.m. de geschiedenis van de liturgie, de theologie van de liturgie met daarbinnen vooral de sacramentologie, de antropologische dimensies van de liturgie, liturgie als ritueel gebeuren, liturgie en artes (muziek, liturgische ruimte enz.), de inculturatie van de liturgie, vragen die rijzen uit de concrete liturgische praktijk enz. In verband met de eigen methodiek is men de laatste decennia bewust geworden van het belang van wat men "grensverkeer" is gaan noemen met disciplines zoals de cultuurgeschiedenis, de sociale wetenschappen, de linguïstiek, de semiotiek, de musicologie, de etnologie, de antropologie, de archeologie enz. Als doelstelling wordt vooreerst gewezen op het verhelderen van de gesitueerdheid van de christelijke eredienst binnen de spanning tussen

traditie en (post)moderniteit, tussen continuïteit en creatieve vernieuwing, tussen cultus en cultuur enz. Vervolgens wil men bouwstenen aanreiken voor een theologie van de liturgie en verduidelijken hoe de liturgie zelf een belangrijke theologische vindplaats (*locus theologicus*) is. Ten slotte wil men bijdragen tot een verantwoorde liturgische praktijk. Daarmee is ook gewezen op de plaats van de liturgiewetenschap binnen de theologie als geheel. Met haar vele instituten, vaktijdschriften, boeken, congressen, onderzoeksprojecten en haar onderwijs biedt de liturgiewetenschap een eigen inzicht in het christelijk geloof en zijn beleving. Vooral voor wie zich wil voorbereiden op een kerkelijk ambt is liturgiewetenschap onmisbaar.

Vanaf het begin behoorde het tot de functie van het KADOC als documentatiecentrum ook liturgische publicaties, devotieliteratuur enz. te verzamelen binnen de categorie bibliotheek, zowel als bid-, devotie- en gelegenheidsprentjes van bedevaarten, processies enz. in de categorie audiovisuele documentatie. Een greep uit de jaarverslagen maakt duidelijk dat hier een schat aan materiaal wordt verzameld dat grote diensten kan betonen aan het onderzoek van de liturgiegeschiedenis.

In 1990 werd begonnen met de manuele verwerking van liturgisch materiaal, een verzameling van officiële kerkelijke liturgische teksten. Missalen, brevieren, *Pontificale romanum*, *Caeremoniale episcoporum*, *Graduale*, *directoria* en *ordines* behoren tot deze interessante collectie die fysiek bij elkaar wordt gehouden zodat vergelijkend onderzoek mogelijk is. Hoe interessant aldus geordend materiaal kan zijn, bleek heel duidelijk in 2000, wanneer een tentoonstelling *Zingt Jubilate. Liturgica uit de KADOC-collectie* werd georganiseerd. Hierbij werd de bezoeker een duidelijk beeld gegeven van de verscheidenheid en de evolutie van de liturgische boeken tijdens de laatste eeuwen. Deze ten-

toonstelling werd op 31 mei 2000 afgesloten met een studiedag over "liturgie en bibliotheek", bedoeld voor bibliothecarissen, (kerk)historici en liturgisten. Op deze studiedag werd een overzicht gegeven van de liturgiegeschiedenis, waarbij de verschillende soorten liturgische boeken in hun liturgiehistorische context werden geplaatst en de verwerking en catalogisering ervan in de bibliotheek werden bestudeerd. Binnen de reeks tentoonstellingen vermelden we ook graag die in 1992 onder de titel *Vroomheid geafficheerd* met een selectie uit de uitgebreide collectie bedevaartaffiches van het KADOC.

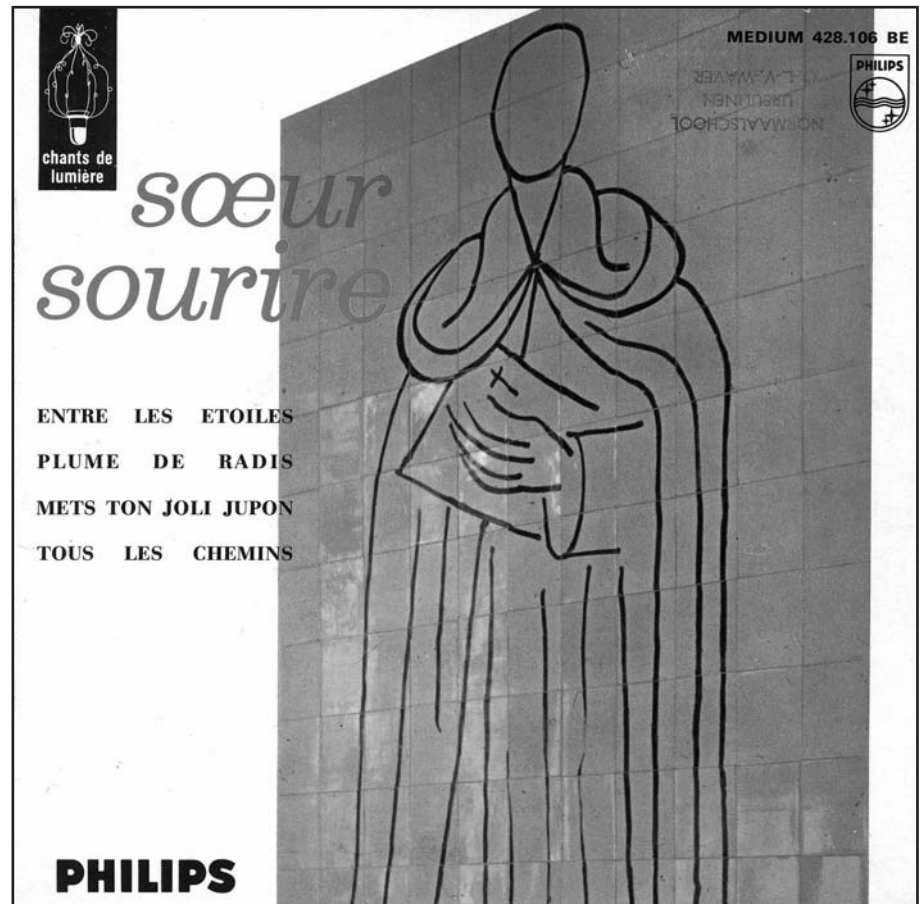
Dat het KADOC niet enkel materiaal verzamelt en catalogiseert maar ook tot onderzoek aanzet dat ook voor de liturgiewetenschap interessant is, blijkt uit het sinds 1988 opgestarte onderzoek rond de missionering van de Belgische franciscanen in China. Dit onderzoek werd in 1993 afgerond en kreeg vorm in een proefschrift (S19). In 1995 hield Carine Dujardin op het 12de internationaal colloquium in Leuven een lezing over "liturgie en inculturatie tijdens de missie van de Belgische minderbroeders in China". Medewerkers van het KADOC gaven in de voorbije jaren trouwens verschillende voordrachten, waarbij onder meer voor het domein van de liturgiewetenschap deze over de neogotiek belangrijk zijn. De aanleg van een databank en het daarop gesteunde onderzoek van de neogotiek in Vlaanderen werd reeds in 1988 opgestart en kan interessant zijn voor de studie van de liturgische ruimte.

Dat het KADOC ook een onderzoekscentrum wil zijn, werd ten aanzien van de liturgiewetenschap vooral duidelijk in het opzetten van de reeks *Levensrituelen*. In deze serie worden de rituelen aan de orde gesteld die op belangrijke momenten in de levensloop van een persoon door en in de gemeenschap worden gesteld. Binnen de christelijke setting worden zij als sacramenten of sacramentaliën liturgisch gevierd. Aldus vertolken zij een religieuze duiding

van de fazen binnen de levenservaring. Maar daarnaast vervullen zij nog andere functies. Sociologen en antropologen spreken hier van *rites de passage*. Onderzoek op dit domein vraagt dan ook om een multidisciplinaire aanpak. Dit sluit aan bij wat we hoger zegden over het "grensverkeer" in de methodologie van de huidige liturgiewetenschap.

Reeds in 1989 werd een publicatiecommissie "Vormsel" in het leven geroepen, wat in oktober 1991 leidde tot een eerste boek in de reeks *Levensrituelen* met als titel uiteraard *Het vormsel* (S12). Studies vanuit verschillende disciplines werden hier bij elkaar gebracht, zodat inderdaad kan worden gesproken van een interdisciplinair werk. Het boek bevat drie delen: een historisch, sociologisch en theologisch gedeelte, waarna de verschillende inzichten aan elkaar worden getoetst. Binnen het theologisch gedeelte vinden we zowel liturgiewetenschappelijke als catechetische, pastorale en sacramentologische benaderingen. Bovendien presenteert het boek een studie van het feest van de vrijzinnige jeugd als humanistisch overgangsrитуел. Interessant in deze uitgave is de opname van een aantal historische prenten uit de rijke collectie van het KADOC. Deze twaalf prenten, waarvan er best een beetje meer hadden mogen gebruikt worden, getuigen op hun manier over de beleving van het vormsel. Zo beeldt de prent op pagina 52 de jarenlang gekoesterde idee uit dat het vormsel ons sterkt in de strijd, ons maakt tot "miles Christi".

Eind 1994 werden de eerste voorbereidingen getroffen voor een publicatieproject "Geboorte en doopsel". Dat leidde in 1996 tot een tweede publicatie onder die titel in de reeks *Levensrituelen* (S20). De interdisciplinariteit werd met deze uitgave nog vergroot doordat niet enkel historici, theologen en sociologen, maar ook antropologen, psychofilosofen, volkskundigen en canonisten hieraan deelnamen, terwijl er tevens ruimte was voor de niet-katholieke en zelfs

Single van Soeur Sourire, die een wereldhit scoorde met Dominique.

niet-christelijke benadering van de geboorte en haar rituelen.

Het in 1997 opgestarte project "Relatie en huwelijk" leidde in 2000 tot de publicatie van het boek *Het huwelijk* (S24). Ook in dit deel werd de interdisciplinaire aanpak verzekerd: andermaal vinden we kerkhistorische, volkskundige, sociologisch-demografische, theologische en kerkjuridische studies. Bij het theologisch gedeelte valt nu op dat er ruimte werd gegeven aan de bijbelse, spirituele en ethische benadering. Het kerkhistorisch gedeelte begint weliswaar pas met de Nieuwe Tijd, wat een liturgiewetenschapper wel jammer vindt, te meer omdat veel binnen het huwelijksritueel teruggaat naar het begin van onze tijdrekening. Dat wordt ook niet aan de orde gesteld in de liturgiewetenschappelijke bijdrage, die wel een interessante analyse biedt van de verschuivingen binnen het geheel van de ritualiteit rond het huwelijk. De liturgie en sacramentaliteit van

het huwelijk komen hier nauwelijks aan bod. De huwelijkspastoraal komt al evenmin op de voorgrond. Ten slotte missen we in dit boek (in een reeks over rituelen!) een vergelijking met de rituelen in andere culturen.

In 2000 werd de aanzet gegeven voor een volgende publicatie in deze reeks, dit maal rond "Dood en begrafenissen". We kijken vol spanning uit naar het resultaat. In ieder geval heeft het KADOC door de uitgave van de reeks *Levensrituelen* getoond dat het inderdaad niet alleen een documentatiecentrum, maar ook een daadwerkelijk onderzoekscentrum is. Ook voor het brede domein van de liturgiewetenschap heeft het in deze dubbele centrumfunctie gedurende zijn vijftienvestigjarig bestaan grote diensten bewezen.

Jozef Lamberts, Afdeling
Pastoraaltheologie, K.U.Leuven

¹ Constitutie over de Liturgie, art. 16.

Missionering

DOCUMENTATIE

Voor de studie van de missionering bezit het KADOC een breed gamma aan archieven en documentatie. De collectie is heel divers en laat ook heel verschillende invalshoeken in het onderzoek toe: historisch-chronologisch, antropologisch, etnografisch, linguïstisch, statistisch, cultuur-historisch. Vooral de ex-kolonie Kongo en de voormalige mandaatgebieden Rwanda-Burundi zijn goed vertegenwoordigd. Er is echter ook informatie aanwezig over andere missiegebieden waar Belgische missionarissen actief zijn geweest: Azië (China, Indië, Filippijnen), Latijns-Amerika (Brazilië, Peru, Chili en andere), Noord-Amerika (Eskimo's, Antillen) en Noord-Europa (Nederland, Engeland, Denemarken, Scandinavië). Het accent ligt op het interbellum en de periode na de Tweede Wereldoorlog. Vóór 1890 is de documentatie zeer schaars.

De bibliotheek bevat tal van informatieve brochures, gelegenheidspublicaties, almanakken, kalenders, jaarboeken en tijdschriften over de verschillende missiegebieden en hun missionerende instituten met hun leden en activiteiten. Veel van die publicaties zijn propagandistisch van inslag. Ze zijn echter unieke getuigen van een mentaliteit en bevatten vaak feiten en realia die nergens anders een materiële neerslag hebben gevonden. De noviciatsbibliotheek van de Witte Paters van Varsenare en de archiefbibliotheek van de Noord-Belgische provincie van de redemptoristen betekenden een belangrijke aanwinst voor de collectie missiepublicaties. Deze bibliotheken bevatten ook uniek gebruiksmateriaal uit de missiegebieden zelf, vaak in de inlandse taal gepubliceerd (onder andere Lingala, Oekraïns en Arabisch). Het betreft vooral publicaties rond catechese, apologetiek, devotie, liturgie of handboeken. Ook de collectie jaarboeken bevat verslagen en statistieken over het functioneren van

"Beschavend Belgenland". Kalender uitgegeven door het Werk van den Heiligen Paulus, Brussel en het Sint-Albertusgenootschap en Kring der Jonge Werklieden, Leuven, 1909.

inlandse vicariaten, die in weinig andere bronnen beschikbaar zijn.

Naast deze congregatiebibliotheken worden ook enkele congregatiearchieven bewaard rond dit thema. De alexianen stichtten huizen in de Verenigde Staten, het Verenigd Koninkrijk en Ierland; de xaverianen in Groot-Britannië en de Verenigde Staten. De redemptoristen richtten huizen op in de Verenigde Staten, in Nederland, in Engeland en Ierland, in de Antillen, Canada, Kongo, Denemarken, Oekraïne en Syrië-Libanon-Irak. De zusters van Barmhartigheid van Ronse hadden

missies in Kongo (Kasai, Katanga), Oostenrijk (Lanzendorf) en Algerije.

Het KADOC herbergt ook een aantal unieke persoonsarchieven over dit thema: dat van de missionaris-antropoloog Placied Tempels ofm (over de jaren 1906-1977) en de eskimopater en oblaat Franz Van de Velde (over de jaren 1935-1989). Een bijzondere vermelding verdienen de uitgebreide en intens voorbereide interviews die in de jaren 1980 werden afgenomen van de laatste generatie Chinamissionarissen.

De documentatie rapporteert niet alleen over de religieuze en spirituele activiteiten van de missies, maar ook over de meer profane initiatieven die werden ontplooid rond gezondheidszorg, onderwijs, architectuur, infrastructuur. Het vrij volledige organisatiearchief Medische Hulp aan Centraal-Afrika (1929-1979) is van belang voor de studie van de gezondheidszorg in dat gebied. Het archief van Maria Wouters, secretaresse van de vzw MADIC (Maatschappelijk Dienstbetoon in Kongo) is beperkt van omvang, maar bevat interessante dossiers over de christelijke sociale werking bij de inlandse vrouwen (1939-1965). Over het onderwijs in Kongo zijn ook de persoonsarchieven van de passionist Berthold Poosen, diocesaan inspecteur van het katholiek onderwijs in Kongo (1960-1970), en het archief van scheutist Albert Brys vermeldenswaard. Het archief van scheutist Jos Ceuppens (1912-1986) over het door hem opgerichte persbureau DIA (*Documentation et Informations Africaines*) is van belang voor de studie van de dekolonisatie en van het Zairese nationalisme, evenals het archief De Vleeschauwer. De archivalia van de etnografen De Cleene-De Jonghe bevatten gegevens over diverse aspecten van de kolonisatie, missiëring en etnografie van Kongo (1883-1973). Het archief van augustijn Paul Braem bevat briefwisseling met minister Theo Lefèvre tijdens de periode van de rebellie in Kongo (1964). Het persoonsarchief van scheutist Jozef Herpels cism biedt informatie over de Filippijnen. De man was echter ook staf lid van de pauselijke commissie Justitia et Pax, directeur van Lumen Vitae en kabinetsmedewerker van Leo Tindemans.

In de meer recente, cultuurhistorische benadering van de missionering is de focus vooral gericht op de culturele aspecten van de missie: rites de passage, devotie, kerkelijke feesten, materiële cultuur, beeldvorming. Vooral de audiovisuele collectie bevat een schat aan informatie op dit terrein: de fotocollecties (vooral

Aankondiging van missiezondag. Affiche uit de jaren 1930 van het Genootschap tot Voortplanting des Geloofs.

redemptoristen en Toon Van Bijnen, de collectie missiefilms, waarbij vooral die van de Witte Paters moet worden vermeld), de video's (AVIMO), de affiches (vooral Pauselijke Missiewerken en Bonden van het Heilig Hart), de catechetische prenten enz.

De missieactie is een terrein waarover nog weinig onderzoek is gebeurd. Het zou nochtans nuttig zijn om de veelheid aan congregatieve, parochiale, (inter)diocesane en pontificale initiatieven in kaart te brengen. Ook onderwijsinstellingen, sociale organisaties, jeugdbewegingen en universiteiten hebben in de missieanimatie hun rol gespeeld.

Het centrum bezit heel wat gelegenheidspublicaties rond dit thema, zoals verslagboeken, activiteitenverslagen en gedenkboeken van missiedagen, missieverenigingen, missienaakringen, catalogi van missietentoonstellingen enz. Vermeldenswaard zijn ook het archief van het diocesaan centrum voor missie- en ontwikkelingssamenwerking "Kontinenten", over de missie-animatie in het bisdom Brugge tussen 1950 en 1985, het archief van AUCAM (*Association Universitaire Catholique pour l'Aide aux Missions*), afdeling Mechelen (1920-1940) en het archief Kerk in Nood-Oostpriesterhulp (1970-1990).

Carine Dujardin, KADOC

ONDERZOEK

In het tot stand komen van het mis-siologisch onderzoek van het KADOC kunnen verschillende fasen worden onderscheiden.

Het zoeken van de juiste weg: 1981-1987

In het jaarverslag van 1981 wordt aangekondigd dat na vijf jaar documentatieverwerving en -verwerking de tijd gekomen is om te starten met de uitbouw van de onderzoeksfunctie. De wetenschappelijke commissie richtte daarom een aantal onderzoekscommissies op en een daarvan ging de bijdrage van Vlaanderen aan de missiegeschiedenis onder de loep nemen. Het jaarverslag 1983 vermeldt dat de in 1981 opgerichte commissie missiegeschiedenis zich vooral met drie projecten bezig houdt: "Repertorium missiefilms", "Interviews missionarissen" en "Voorbereiding colloquium Damiaan voor 1989". Het tweede project was in het stadium van voorstudie. In 1984 deelt het jaarverslag mee dat het project "Repertorium missiefilms" werd afgesloten, maar dat de noodzaak van verder onderzoek over audiovisuele documentatie duidelijk was geworden. In 1986 geeft het jaarverslag een inkijk in de werking van de onderzoekscommissie

Eerste nummer van *Missiën in China en Congo*, februari 1889, uitgegeven door de missionarissen van Scheut.

missiegeschiedenis: men vergaderde vijfmaal en prioriteit had nu de begeleiding van het B.T.K.-project "Interviews van oud-Chinamissionarissen". Deze toespitsing op China is van belang, want men wilde een onderzoeksproject over de Belgische missionarissen in China tot stand brengen. Het Damiaan-colloquium wordt nu geleid door een werkgroep en is begonnen met het aanwerven van sprekers.

De uitwerking van concrete onderzoeksprojecten: vanaf 1987

Het voorafgaande laat zien dat de commissie missiegeschiedenis tijdens

haar eerste fase bedachtzaam en wikkend en wegend tot het vaststellen van concrete onderzoeksprojecten is gekomen. Het is nu mogelijk na te gaan of en op welke wijze die projecten tot een goed einde zijn gebracht.

Met grote voortvarendheid werd het China-project aangepakt. In samenwerking met de Verbieststichting te Leuven kwam de commissie missiegeschiedenis tot de beslissing een FKFO-project over de Belgische missionering in China uit te werken en in te dienen. Er werd een projectcommissie ad hoc ingesteld, bestaande uit de professoren

Robrecht Boudens omi (K.U.Leuven), Arnulf Camps ofm (KU Nijmegen), Frank De Graeve sj (K.U.Leuven), Emiel Lamberts (K.U.Leuven), Daniel Verhelst cism (K.U.Leuven) en Jérôme Heyndrickx cism van de Verbieststichting. De projectcommissie kon steunen op de belangrijke resultaten van het BTK-project "Interviews van oud-Chinamissionarissen". Het was Carine Dujardin die haar schouders onder dit project zette. Het jaarverslag van 1987 is zeer lovend:

"Het interviewproject heeft tot hier toe geresulteerd in 157,5 uren opnames (nl. 105 cassettes van 90 min.) met 35 Belgische missionarissen en missiezusters die in China actief zijn geweest: 21 scheutisten, 7 franciscanen-minderbroeders, 6 zusters van de Jacht (Heverlee) en 1 zuster franciscanes-missionaris van Maria".¹ De projectcommissie ad hoc zag haar inspanningen beloond en haar aanvragen bekroond: op 1 januari 1988 kon Carine Dujardin beginnen met een onderzoek over de Belgische franciscaanse missie in China, 1872-1953. Zij raadpleegde de archieven van de minderbroeders in Sint-Truiden, van de Congregatie voor de Evangelisatie in Rome, van het generaalat van de minderbroeders in Rome en van de Pauselijke Missiewerken en van de H. Kindsheid in Parijs en Lyon. Ook ondernam zij een studiereis naar China. Het jaarverslag 1991 meldt dat het onderzoek van Carine Dujardin zal uitmonden in een doctoraal proefschrift over de Belgische franciscanen in China (1871-1954).

Op 11 mei 1994 verdedigde Carine Dujardin haar proefschrift aan de K.U.Leuven, dat in 1996 als boek verscheen (S19).

Om meerdere redenen is dit proefschrift van bijzonder belang. Samen met het Nijmeegse proefschrift van Albert de Jong² is de studie van Dujardin een eerste en geslaagde poging om de methode van *oral history* op een missiehistorisch onderwerp toe te passen. Opvallend is ook dat beide auteurs geen chronologisch overzicht van de gebeurtenissen geven, hoewel zij een groot aantal geschreven en mondelinge

Portret van een Witte Pater, met zijn typische fez. In het KADOC bevindt zich een uitgebreide collectie kloosterkledij, waaronder deze van de Witte Paters.

bronnen alsook een grote overvloed aan literatuur verwerkten. Bij Carine Dujardin gaat het om het spanningsveld tussen de totaliteitsaanspraken van de religie en de voortschrijdende moderniteit: "Tot op zekere hoogte functioneerde het ultramontanisme, de centrale ideologie van de negentiende-eeuwse katholieke missiebeweging, minstens binnenkerkelijk, als een soort 'sacraal baldakijn', een eenheidsconcept dat toeliet mens en maatschappij te duiden. Volgens deze opvatting moest de religie niet alleen de ideeën van het individu over de moraal en het bovennatuurlijke bepalen. Ze determineerde ook zijn politieke, sociale, culturele en zelfs esthetische opvattingen. Onder invloed van de moderne wetenschappen en de voortschrijdende moderniteit raakte deze doctrine meer en meer achterhaald. Zoals dat ook op andere terreinen van het maatschappelijk leven het geval was, drong zich na de Eerste Wereldoorlog een verzelfstandiging op van de profane sfeer, met alle gevolgen vandien voor het negentiende-eeuwse op totaliteit aanspraak makende mens- en wereldbeeld".³

Deze onderzoeksfocus wordt ook toegepast op de Chinese maatschap-

pij: op de politieke, sociale, culturele en esthetische context waarin de Chinese katholiek leefde, alsook op het interactieniveau tussen de Europese maatschappij waartoe de missionaris behoorde, en de Chinese maatschappij waar de Chinese katholiek deel van uitmaakte.

Door heel het werk van Dujardin heen kan men deze oorspronkelijke intentie van het onderzoek terugvinden. Zij weet op die manier veel feiten boven water te krijgen én deze te interpreteren. Zonder meer moet worden gesteld, dat hierin de sterke kant van de studie ligt. Om een paar voorbeelden te noemen: de 113 missionarissen kwamen in een China dat moeizaam opengebroken werd voor moderne ontwikkelingen. Zijzelf waren onderhevig aan een proces van verandering zowel op profaan als op religieus terrein. Het profiel van die missionarissen komt verrassend helder naar voren, maar ook het Europese gezicht van de inlandse Kerk.

Het tweede project bestond uit een colloquium, dat in 1989 in Leuven werd gehouden ter gelegenheid van de honderdste verjaardag van het overlijden van pater Damiaan De Veuster (1840-1889). In de jaarverslagen van het KADOC kan men nalezen hoe de onderzoekscommissie missiegeschiedenis dit project met volharding heeft begeleid en voorbereid. Het resultaat werd vastgelegd in een publicatie, die evenals het proefschrift van Dujardin zeer esthetisch en rijk geïllustreerd werd (S7). Acht deskundige inleiders belichten de persoon en het werk van deze apostel van de melaatsen op Molokai in de Stille Oceaan. Opvallend is ook hier aandacht besteed aan de context van de 19de-eeuwse missionering en daarbinnen aan het profiel van Damiaan. Carine Dujardin droeg dan ook een belangrijke analyse van de ontwikkelingsgang van de Belgische missionaris bij. Uitvoerig werd ingegaan op de blijvende betekenis van Damiaan voor Kerk en missie (Rogier van Rossum en Gaston Garatea Yori). Het KADOC mag trots zijn op de consistente methodi-

sche benadering van het historische onderzoek.

Een derde project kwam tot stand rond de honderdjarige aanwezigheid van de zusters van Liefde van Jezus en Maria in Zaïre (1891-1991). Het jaarverslag van 1991 vermeldt de namen van de leden van de projectcommissie, waaronder vier zusters van Liefde. Het onderzoek startte eind 1989 door de zusters van het generalaatsarchief te Gent en werkdocumenten werden samengesteld door Dr. Zana Aziza Etambala, waarna de wetenschappelijke commissie de eindteksten kritisch nalas. Zo kon in 1992 een schitterend en prachtig geïllustreerd werk verschijnen (D14). Deze studie is chronologisch ingedeeld. Tot 1919 werden de eerste stappen gezet door de pioniers. Tussen de twee wereldoorlogen vond de grote expansie plaats in de tijd van het grote missievuur. Na 1945, in een periode van grote religieuze en politieke crisissen, vonden de zusters hun weg in de Zaïrese samenleving en ontstond een zelfstandige provincie. In 1976 werd de eerste Zaïrese provinciale overste benoemd en in 1992 waren er 226 Zaïrese en 17 Europese zusters (in 1968 was de verhouding 160-153). De chronologische aanpak blijkt in dit geval een zeer juiste keuze geweest te zijn, want zo komt de integratie van de Zaïrese leden - een uiterst interessant proces - zeer duidelijk naar voren. Maar ook hier ontbreekt de KADOC-benadering niet: telkens weer duikt de missionaire, religieuze, politieke, koloniale en economische context op. Helaas was het vanwege de problemen in Zaïre niet mogelijk de receptie van het werk van de zusters door de eigen bevolking na te gaan. Deze studie is een monument, niet alleen wegens het grote vierkante formaat, maar vooral vanwege de perfecte afstemming van tekst en illustratie.

Eskimomissionaris Franz Van de Velde, zelf een verwoed fotograaf.

Aanzetten tot nieuwe onderzoeksprojecten

De jaarverslagen van KADOC bevatten een aantal aanzetten tot nieuwe projecten. Enkele mogen hier naar voren gebracht worden. Van de bekende Eskimomissionaris en -onderzoeker Franz Van de Velde heeft het KADOC veel verzameld; in samenwerking met cultuuranthropologen van de KU Nijmegen zou geprobeerd kunnen worden een onderzoek te starten. Er is een grote collectie missiefilms opgebouwd en het zou de moeite waard zijn te onderzoeken welk beeld van de missie en de missionaris daarin getoond wordt. In 1996 werd een onderzoekscommissie over missie en architectuur ingesteld. Herhaaldelijk wordt gemeld dat de commissie denkt aan een project rond architectuur als middel van cultuuroverdracht. In 1998 werd een tentoonstelling van het werk van de broeder-scheutist en architect Paul Dequeker georganiseerd. Men mag hopen dat het thema daarmee niet uitgediept is. In 1998 beraadde het KADOC zich over mogelijke projec-

ten zoals Kongo: spiegel van België, een missieatlas, een databank, de missionering ad intra uit het begin van de 19de eeuw en de relatie tussen religie, missionering en sekse. In het jaar 2000 vernemen we dat een drietal pistes voor missioneringsonderzoek werden geformuleerd: een multidisciplinair onderzoeksforum, de opbouw van thematische werkinstrumenten en de voorbereiding van een onderzoek rond missionering en ideologie. In het jaar 2001 vergaderde een groep van zeven personen driemaal over missioneringsonderzoek. Dat is verheugend en wijst erop dat binnen het KADOC de belangstelling voor wetenschappelijk onderzoek op het terrein van missionering niet verwaarloosd wordt. Het zou immers jammer zijn de grote prestaties van de eerste twintig jaren van het KADOC op het gebied van de missiegeschiedenis niet te continueren!

Arnulf Camps ofm, emeritus hoogleraar missiologie KU Nijmegen

¹ KADOC Jaarverslag 1987, 12.

² A. de Jong, *Missie en politiek in Oostelijk Afrika. Nederlandse missionarissen en Afrikaans nationalisme in Kenya, Tanzania en Malawi 1945-1965*, Katholieke Universiteit Nijmegen, Kerk en theologie in context 25, Kampen, 1994.

³ S19, 13.

Kerk, katholieken en kunst

DOCUMENTATIE

Dat in het KADOC kunstenaars-, architecten- en atelierarchieven zijn te vinden, wekt vaak nog verwondering, maar is stilaan doorgedrongen in de wereld van de monumentenzorg. Zij nemen, ook letterlijk, een belangrijke plaats in in de collecties van het centrum. De aandacht voor deze documentatie groeide mee met het onderzoek over de relatie Kerk, katholieken en kunst, dat al heeft geresulteerd in meerdere publicaties en tentoonstellingen. Dergelijke archieven bevatten niet alleen klassiek archiefmateriaal zoals briefwisseling, maar soms ook een bedrijfs-economisch luik, met het financieel archief, naast vele schets-, ontwerp- en uitvoeringstekeningen op teken- en kalkeerpapier, en een omvangrijke fotocollectie. Die diverse samenstelling vraagt een eigen aanpak wat ontsluiting en bewaring betreft (cf. Studiedag Ontstofte Kunst). Alle archieven zijn op een of andere manier toegankelijk gemaakt; van sommige werd een inventaris gepubliceerd.

Het eerste en wellicht ook omvangrijkste archief is dat van het schilders- en beeldhouwersatelier Bressers-Blanchaert, eigenlijk twee afzonderlijke archieven die werden verworven in het kader van de samenwerking met de Gentse vzw Bethunianum en de publicatie over de Sint-Lucasscholen (S5). In het spoor van deze archieven moeten ook die van de Gentse glazeniersateliers Joseph Casier en Gustave Ladon en van de Luikse schilder Jules Helbig (op microfilm) worden vermeld. Later volgden de archieven van het Brugse glazeniersatelier Dobbelaere-De Lodder, beelden, tekeningen en publicaties van de Gentse beeldhouwer Aloïs De Beule en de ontwerpen voor de glasramen van de Mechelse Sint-Rombouts-kathedraal van de glazeniersfamilie Pluys. Het onderzoek rond de Leuvense architect Joris Helleputte resulteerde in de verwerving van

Prentkaart uit de reeks "Missieaktie der paters Redemptoristen", getekend door Jos. Speybrouck.

archivalia van enkele van zijn medewerkers: beeldhouwer Paul Roemaat en de architecten Mathieu Christiaens (op microfilm), Theo Van Dormael, Pieter Langerock en Jules Dony.

Opvallend bij deze archieven is telkens het grote aandeel van ontwerp-, presentatie- en uitvoeringstekeningen. Bedrijfsarchivalia zijn slechts gedeeltelijk bewaard en overgedragen (cf. Casier, Dobbelaere-De Lodder, Van Dormael); bij sommige archieven hoort een uitgebreide

foto- en glasnegatievencollectie, die niet alleen kunsthistorisch, maar ook fotohistorisch bijzonder interessant is (cf. Casier, Bressers-Blanchaert); een enkel archief bevat ook modelboeken (cf. Roemaet). Ten slotte bevindt zich in deze archieven ook werk van andere kunstenaars, bijvoorbeeld van de glazeniers Crespin en Crickx in het archief Dobbelaere-De Lodder.

Samen met de verbreding van het onderzoek naar de Pelgrimbeweging en - ruimer - naar de relatie Katholieken, kunst en moderniteit werd de KADOC-collectie aangevuld met archieven van kunstenaars als dichter en schilder Dirk Vansina, schilder en glazenier Eugeen Yoors, schilder Jos De Maegd en de glazeniers Fritz Roderburg, Joris Van den Broek en Jan Wouters. Ook deze archieven bevatten naast originele (presentatie- en uitvoerings)tekeningen en schilderijen, ook diverse archivalia en publicaties die mee toelaten hun denken over en deelname aan de vernieuwing van de religieuze kunst te detecteren. Een buitenbeentje is het archief van architect Marc Dessauvage dat zowel plannen als bouwdoSSIERS met briefwisseling bevat. Het is van groot belang voor de studie van de vernieuwing van de kerkelijke architectuur na Vaticanum II, een documentatieveld dat hopelijk nog verder kan worden aangevuld.

Al deze archieven staan niet op zich, maar moeten worden bestudeerd in relatie met eigentijdse gespecialiseerde en ook algemeen-culturele tijdschriften en monografieën. Vele daarvan zijn opgenomen in de KADOC-bibliotheek. Te vermelden zijn onder meer de *Revue de l'Art Chrétien*, het *Bulletin de la Gilde de Saint-Thomas et de Saint-Luc*, het *Bulletin des Métiers d'Art*, *Durendal*, *De Pelgrim*, *L'Artisan liturgique*, *L'Art d'Église* en *Vlaanderen*. Dit laatste tijdschrift wordt uitgegeven door het Christelijk Vlaams Kunstenaars-verbond, dat ook zijn archief aan het KADOC heeft overgedragen.

Luc Vints, KADOC

Enkele vrienden van Joseph Casier bij een hoeve in Rijkevorsel in 1891. Het is een van de "nostalgische" foto's door amateurfotograaf Casier genomen.

ONDERZOEK

Twintig jaar doorgedreven en origineel onderzoek heeft van het historisch onderzoekscentrum KADOC het middelpunt gemaakt van het onderzoek over een kunststroming van de 19de en het begin van de 20ste eeuw: de neogotiek. Deze ogenschijnlijk bizarre situatie kan makkelijk worden verklaard. De beweging die teruggreep naar de kunst van de Middeleeuwen vormde immers een onderdeel van de strijd van de Kerk tegen de laïcisering van de veranderende samenleving en breder tegen de teloorgang van de geestelijke ten voordele van de materiële waarden. Het beeld van de gotische kerk was een machtige drager voor de beheersing van de massa's, zowel in de industriële voorsteden als op het platteland. De gotische kerk werkte geruststellend omwille van de associatie met de middeleeuwse bescha-

ving, die opnieuw uitgevonden ten dienste stond van een conservatieve doctrine. Vermits KADOC altijd prioriteit heeft gegeven aan vraagstukken uit de sociale geschiedenis, is zijn activiteit op dit vlak volkomen verklaarbaar. Het ging erom een lacune in het onderzoek op te vullen, namelijk de herontdekking van de "contrarevolutionaire" periode van de Kerk, vanaf de Franse Revolutie tot aan de aanvaarding van de moderne wereld. Daardoor draagt het Leuvense centrum bij tot de her-schatting van een geringschat patrimonium dat precies het slachtoffer is geworden van de verwerping van de maatschappij waarvoor het stond¹, en dat lange tijd geen item was in de "traditionele" kunstgeschiedenis.

Reclamekaartje voor het schildersatelier van Bressers in Maaltebrugge en zijn winkel van religieuze voorwerpen in Gent.

De herontdekking van een vergeten cultuur

In 1985 richtte KADOC een interdisciplinaire onderzoekscommissie op voor de studie van de neogotiek. Meteen al legde het centrum zich toe op de studie van het neogotisch patrimonium, met de start van een prospectie- en inventarisatiecampagne waarvan de resultaten werden verzameld in een databank.²

Hiervoor werkte het KADOC samen met het Bethunianum, gesticht rond de archieven van baron Bethune en geleid door Jean Van Cleven.

Die laatste was de inspirator van het kunsthistorisch onderzoek over de Belgische neogotiek, vanaf de publicatie van een themanummer in het tijdschrift *Vlaanderen* in 1980 - een eerste aanzet tot algemene presentatie van de stroming - tot aan de belangrijke tentoonstelling in de Bijlokeabdij in Gent in 1996.

Dit gemeenschappelijk project van gebouweninventarisatie is niet voltooid, maar het droeg niettemin bij tot de voorbereiding van de collectieve studie gewijd aan de Sint-Lucasscholen (1988), dat in bijlage een overzicht geeft van de belangrijkste kunstenaars en ateliers (S5).

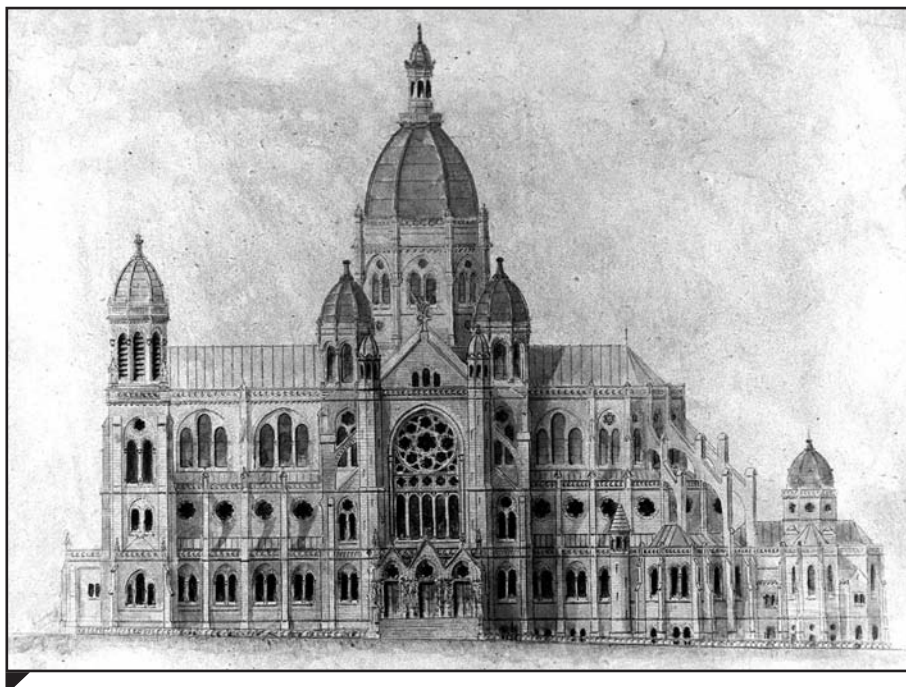
De enige later afgewerkte inventaris was die van het oeuvre van architect

en politicus Joris Helleputte, aan wie het KADOC een prachtige publicatie wijdde in 1998 (A1).³ Maar dat wil niet zeggen dat de onderzoekscommissie daarom de studie van het neogotisch patrimonium heeft laten varen. Vanaf het einde van de jaren 1980 zijn ettelijke excursies en studiedagen georganiseerd, die een betere kennis toelaten van het neogotisch patrimonium van steden als Oostende, Kortrijk of Pépinster. Het KADOC werkte ook mee aan een gids van neogotische wandelingen in Leuven (D27). De organisatie van een internationaal colloquium over de neogotiek in 1997 in Leuven was de aanleiding voor een hele reeks neogotiek tentoonstellingen gerealiseerd door of met de medewerking van het KADOC, die deze miskende kunst wilden doen kennen en waarderen. Het kunsthistorisch aspect kwam zeer tot uiting in de publicatie van Bart De Keyser bij de gelijknamige tentoonstelling *De ingeniëuze neogotiek* (D26). Het wilde een lagedrempelsynthese zijn en vooral het vooroordeel ontzenuwen als ging een terugkeer naar de Middeleeuwen altijd gepaard met een afwijzing van technische innovaties.

Die aandacht voor en de belabberde situatie van het neogotisch patrimonium, dat grotendeels bestaat uit oude kloosterpanden en verlaten kerken, brachten het KADOC tot een grote belangstelling voor de conservatie- en restauratieproblematiek, waaraan een reeks van drie symposia werden gewijd (1996, 1999 en 2004).⁴ Het KADOC nam vanaf dat ogenblik een zodanig belangrijke plaats in op dit terrein dat het van het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap de opdracht kreeg voor een studie over de bescherming van het religieus patrimonium in neostijlen.⁵ Daarnaast moet ook nog de bewaring en de valorisatie van oude grafische documenten worden gesignaleerd. Het centrum beschikt immers over een belangrijke collectie archieven met betrekking tot de neogotiek, zoals het archief van het decoratieatelier Bressers-Blanchaert.⁶ Eind 1998 werd beslist om het onderzoeksterrein uit te breiden tot de 20ste eeuw onder de titel "Katholieken, kunst en moderniteit, 1907-1958".⁷ Dat heeft geenszins de aandacht afgeleid van de praktische problemen met betrekking tot het patrimonium: het KADOC bleef kunstenaarsarchieven verzamelen (nu ook die van de Pelgrimbeweging) en bestudeerde voortaan ook recentere realisaties, zoals de betonkerken in Antwerpen en Brussel of het oeuvre van Marc Dessauvage, architect van de merkwaardige Sint-Pauluskerk in Westmalle.

De geschiedenis in dienst van een beter begrijpen van de cultuur

In zijn aandacht voor de neogotiek is het KADOC nochtans geen centrum geworden voor kunstgeschiedenis en bewaring van het patrimonium. De handelingen van het eerste restauratiesymposium getuigden meer van een historische dan van een technische invalshoek. De bijdragen zijn veeleer gewijd aan de culturele context, aan de geestestoestand van de archeologen in de 19de eeuw, met het doel de "psyche" van die tijd beter te begrijpen, om een herhaald gebruikte term in die publicaties te citeren. Overigens met het

Ingekleurd voorontwerp voor de basiliek van Koekelberg door Pieter Langerock.

risico sommige ideeën te laten door gaan voor vrome wensen: vragen om respect voor de interieurinrichting omwille van de sociale samenhang van een gebouw is een stelling die niet zo makkelijk te verkopen is aan een publiek dat gevoeliger is voor artistieke argumenten.⁸ Op dat vlak was de bijdrage van Anna Bergmans over de kwestie van de middeleeuwse muurschilderingen in de 19de eeuw de belangrijkste, want zij bood tegelijk een zeer precieze verklaring van de (bijna altijd rampzalige) benadering van de toenmalige restaurateurs en een intelligente reflectie op de problematiek vandaag (A2). Op zuiver artistiek vlak kan worden gesteld dat de onderzoekers kunsthistorisch wel zeer ongebruikelijke wegen volgden, zoals de rol van het toerisme in de ontwikkeling van de neogotiek in Brugge of de kwestie van de missie-architectuur.⁹ Terwijl de meeste werken die een historische stijl willen rehabiliteren vrij subjectief en soms polemisch te werk gaan, heeft het KADOC nooit beweerd te ijveren voor de rehabilitatie van een stijl of een architect. Luc Verpoest heeft herhaaldelijk beklemtoond dat Helleputte altijd omwille van principes vreemd aan de architectuur weigerde om de moderne beschaving in

zijn geheel te accepteren en dus ook haar nieuwe uitdrukkingsvormen, zoals de art nouveau (D30).

In principe zou een kunstwerk moeten worden gewaardeerd op zich. Dat is moeilijk wanneer het nauw verbonden is met een welomschreven context. Het is dan noodzakelijk om uit te leggen wat niet kan worden begrepen door te kijken alleen. Zo heeft het KADOC altijd het veelzijdige karakter van de neogotiek beklemtoond; zeer uiteenlopende tendensen in achtergrond en vorm bestonden er naast elkaar, in zoverre dat Jean Van Cleven de term "neogotisme" als algemene uitdrukking heeft gesuggereerd. De onderzoeksgroep concentreerde zich op twee van deze tendensen, namelijk de zogenaamde "ultramontaanse" neogotiek en de "ingenieuze" neogotiek, stromingen die soms op hetzelfde moment voorkwamen. Elk van beide vormden het onderwerp van de twee meest ambitieuze publicaties van de groep, gewijd aan enerzijds de Sint-Lucascholen en anderzijds Joris Helleputte.

Het Sint-Lucasboek blijft ongetwijfeld de belangrijkste bijdrage, want het was de enige echt globale studie, die een lange periode omvatte

(1863-1914). Verscheidene auteurs bestudeerden er ook de periode voorafgaand aan de stichting van de scholen, die belangrijk was zowel voor de neogotiek als voor het onderwijs in de toegepaste kunsten (de *École des Arts et Métiers* in Doornik werd in 1841 gesticht).¹⁰ Ook andere fundamentele vragen kwamen er aan bod, zoals de verhouding van de neogotiek met de art nouveau enerzijds en met het regionalisme anderzijds, thema's die sedertdien niet diepgaander werden bestudeerd. Beide stromingen hebben grote architecten uit het Sint-Lucasmilieu weten te verleiden, zoals respectievelijk Joseph Piscador of Jules Ghobert. De kwestie van het regionalisme (soms ook traditionalisme genoemd) is overigens fundamenteel voor het nieuwe KADOC-project (Katholieken, kunst en moderniteit) omwille van de banden met de Vlaamse beweging. Zo kon bv. het theoretisch werk van een Edward Leonard, flamingant én katholiek en vurig verdediger van de moderne Vlaamse architectuur, niet worden begrepen zonder enige kennis van de regionalistische geschriften van Louis Cloquet en de verwerping daarvan door een aantal uitgesproken katholieken, na lectuur van Streuvels of van... Charles Maurras.

Het Helleputte-onderzoek heeft door zijn diepgang een grondige kennis van de "ingenieuze neogotiek" bijgebracht, een beweging die bij de ultramontanen een scherp besef van de moderne materiële noden paarde aan de meest reactionaire ideologie van die periode. Het heeft ook geleid tot een betere kennis van de talrijke leerlingen van deze ingenieur-architect, waarvan enkelen een belangrijke rol hebben gespeeld in de architectuurgeschiedenis van België, vooral de urbanist Raphaël Verwilghen, hoofdrolspeler van het modernisme in de jaren 1920-1930.

Aan deze beide bakens van het onderzoek over de Belgische neogotiek moet nog de diepgaande studie over Arthur Verhaegen van Jan De Maeyer (S18) gevoegd worden, hoewel die zich vooral heeft gecon-

centreerd op diens politieke carrière; de verwerking van de archieven van Jules Helbig, belangrijk publicist van het einde van de 19de eeuw¹¹; of de bijdrage op het colloquium over J.A. Alberdingk Thijm in Nijmegen, een Nederlandse literator die heel dicht bij het Belgisch ultramontanisme stond, maar wat minder onverdraagzaam was qua stijl.¹² Kortom, evenveel bouwstenen tot de kennis van de Sint-Lucasstijl, haar genese (jaren 1850-1860) en haar hoogtepunt (jaren 1870-1890).

Die aandacht voor een welomschreven brandpunt van de neogotiek was een ander gevolg van de "geschiedkundige" benaderingswijze van het KADOC. Zij onthulde het belang dat het centrum hecht aan de concrete organisatie van de verspreiding van de kunst en de ideologie. De Sint-Lucasneogotiek was evenzeer een uiting van het politiek ultramontanisme als de ontwikkeling van het katholiek onderwijs of de corporatieve actie: zij moest bijdragen tot de realisatie van een hiërarchische en vastgelegde maatschappij. Haar protagonisten waren vaak talentvolle kunstenaars als baron Bethune of Valentin Vaerwyck. Haar invloed op de ontwikkeling van de kunsten in België is onbetwistbaar en wekte de belangstelling van buitenlandse toeschouwers die niet gehinderd worden door enig ideologisch vooroordeel (zoals de Franse architect Charles Lucas). Toch kan je er niet omheen dat het belang van de Sint-Lucasneogotiek vooral historisch is, dit wil zeggen relatief. Zij was een uniek voorbeeld in Europa van een geslaagde institutionalisering van een kunstschool die gelieerd was aan een partij, terwijl in Frankrijk de mislukking zonneklaar was. De Franse katholieke neogotiek slaagde er immers niet in het academisch model enige concurrentie aan te doen en al evenmin het overwicht te breken van het individualisme als artistieke norm.

Het internationaal colloquium *Gothic Revival*, startpunt van het opentrekken naar het Europese niveau van het project "Kerk, katholieken en

Sint-Lucasleerling en -leraar Jos De Maegd aan het werk in zijn atelier.

kunst", heeft toegelaten om deze pregnantie van de Sint-Lucasbeweging te nuanceren. Jan De Maeyer beklemtoonde in zijn bijdrage de rol van de "academische neogotiek" in België, de ware gangmaker van de culturele opleving van de Kerk.¹³ Overigens is ook aan het KADOC het begrip "koninklijke neogotiek" te danken, die onder meer het monument van Leopold I in Laken heeft voortgebracht of het grootse, nooit uitgevoerde ontwerp voor een neogotische basiliek in Koekelberg. Maar de diverse niet-kerkelijke vormen van de neogotiek bleven ondanks alles miskend en hebben wat te kampen met onderwaardering. Natuurlijk zijn de ideologische elementen minder makkelijk te detecteren. Net zoals de studies over de ingenieuze neogotiek de complexiteit van deze architectuur hebben duidelijk gemaakt, zou de periode 1800-1860 zeker méér aandacht verdienen dan enkele algemene aantekeningen. Ondanks de thesis van Herman Stynen over de Koninklijke Commissie voor Monumenten, die de bijdrage van Jan De Maeyer op het eerste restauratiesymposium sterk heeft geïnspireerd¹⁴, weten we nog altijd onvoldoende over de rol van de neogotiek in de opbouw van de natiestaat na 1830, evenals over de activiteit van het grootste deel van de provinciale architecten, ontwer-

pers van zoveel parochiekerken. De Sint-Lucasneogotiek onderhield trouwens zelf permanente contacten met de andere stromingen van die tijd. De tentoonstelling in het museum Vander Kelen-Mertens over de neogotische ateliers in Leuven heeft de aandacht ook gevestigd op het belang van Leopold Vander Kelen - grondbezitter, liberaal burgemeester en vrijmetselaar - voor de neogotiek, zelfs gelieerd met Sint-Lucas.¹⁵ Maar toch leidde de omvang van het op KADOC gepresteerde werk over Sint-Lucas soms tot enige onduidelijkheid. Voor een buitenstaander is het bijvoorbeeld moeilijk om een architect als Modeste De Noyette¹⁶ te beschouwen als een exponent van de Sint-Lucasideologie. De Noyette was een bon-vivant gevormd aan de academies van Gent en Brussel, wiens werken regelmatig werden gepubliceerd in de *Émulation*, het blad van de zeer Brusselse en wereldse *Société Centrale d'architecture de Belgique*. Het feit dat de religieuze gemeenschappen hem hun vertrouwen schonken, verdient allicht een nadere verklaring.

Een historische opleving die nog maar net begonnen is

Deze interesse voor een terugkeer naar de Middeleeuwen sluit aan bij de werken van andere historici als

Jo Tollebeek of Tom Verschaffel¹⁷, die zich gebogen hebben over andere vormen van mise-en-scène in de geschiedenis, namelijk de historiografie zelf. KADOC heeft er alle belang bij om dit extern onderzoek aandachtig te volgen. Dit vergemakkelijkt immers het begrijpen van de cultuurgeschiedenis evenzeer als van de architectuur. Onder de (talrijke) katholieken die het Sint-Lucasmodel afwezen, zijn authentieke bewonderaars van de Middeleeuwen te vinden: zij zouden beter moeten worden bestudeerd. Een grondige studie van de wetenschappelijke genootschappen, waarin geestelijken en militante katholieken zetelden, zou toelaten om de banden beter te vatten tussen patrimonium en geschiedenis, want ook hier merken we de tweespalt tussen de nostalgie naar het verleden en de gehechtheid aan de vooruitgang (zowel materieel als geestelijk).¹⁸ Welnu, er is een duidelijke toenadering te zien van het KADOC tot dit soort studies sedert de tentoonstelling *Neogotiek in de boekenkast* waarbij een uitstekende catalogus hoort. De tentoonstelling presenteerde met name een verlucht manuscript van de kerstboodschap van kardinaal Mercier in 1914, een manuscript dat werd gerealiseerd in de abdij van Maredret: hoewel een dergelijk document natuurlijk niets essentieels aanbrengt voor de kennis van de Grote Oorlog, is het toch een merkwaardige en miskende getuige van de mentaliteitsgeschiedenis van deze periode.¹⁹

Door als historici aandacht te besteden aan het domein van de cultuur en door zijn belangstelling voor een verwaarloosd onderwerp was de benaderingswijze van het KADOC om twee redenen vernieuwend en het resultaat een aanzienlijke bijdrage tot de Belgische en zelfs Europese culturele geschiedenis. Maar deze vernieuwing heeft ook een prijs. Ondanks de vorderingen van het onderzoek blijven de historici weinig geneigd om de artistieke dimensie in hun onderzoeksveld te integreren, zodanig dat de neogotiek er amper in slaagt om zich een plaats te veroveren in de handboe-

ken en syntheseswerken. Kunsthistorici hebben dan weer problemen om zich voor te stellen dat je je kan interesseren voor een stijl door je te concentreren op zijn religieuze dimensie, een categorie die in hun vakgebied onbestaand, ja zelfs gevaarlijk is, vermits zij de ideologie introduceert in de esthetica. Het lijkt erop dat het werk geleverd door het KADOC zodanig imposant is dat het een zeker onevenwicht heeft veroorzaakt. Dat uit zich in een scheefgetrokken visie op de Belgische architecturale cultuur: enerzijds de onderwaardering van de katholieke stromingen vreemd aan de neogotiek, of ze nu academisch of verwant zijn met de art nouveau, anderzijds een overwaardering van de religieuze neogotiek ten koste van de niet-religieuze stromingen. Die constatering verdient te worden onderlijnd op het ogenblik dat het centrum de bakens uitzet naar de moderniteit en de 20ste eeuw. In 1999 is een onderzoeksproject gelanceerd over de Sint-Lucasscholen in het interbellum, een periode waar in moderniteit en traditie samenvloeden: de neogotische canons van de 19de eeuw bleven bestaan (vooral in de religieuze prenten²⁰) terwijl het project voor de basiliek van Koekelberg vaste vorm kreeg als een manifest van art-décoarchitectuur...

Alain Dierkens, gewoon hoogleraar ULB en Benoît Mihail, aspirant FNRS, ULB

¹ J. De Maeyer, "De Ingenieuze Neogotiek. Techniek en kunst. 1852-1925", *KADOC-Nieuwsbrief*, (1996-1997) 6, 2.

² *KADOC Jaarverslag* 1985, 9 en 28-29.

³ Over dit werk zie B. Mihail, "Le goût du Moyen Âge au XIXe siècle: réflexions autour d'un livre sur Georges Helleputte (1852-1925)", *Belgisch tijdschrift voor filologie en geschiedenis*, 78 (2000) 535-565.

⁴ De handelingen van het eerste symposium zijn al gepubliceerd (A3). De handelingen van het tweede symposium zijn ter perse. In afwachting, zie J. De Maeyer, "Pleidooi voor goede manieren. Vlaams-Nederlands symposium Neostijlen in de negentiende eeuw: zorg geboden?", *KADOC-Nieuwsbrief*, (1999) 6, 7-9. Het derde symposium is voorzien voor 2004 en zal handelen over de wederopbouw in Europa na de twee wereldoorlogen.

⁵ Onderzoek toevertrouwd aan architectuurhistoricus dr. Thomas Coomans. Zie *KADOC-Nieuwsbrief*, (2001) 2, 9.

⁶ R. Vermeiren en A. Bergmans, *Inventaris van het neogotische tekeningenarchief Bressers-Blanchaert ca. 1860-1914*, Leuven, KADOC, 1993.

⁷ *KADOC-Nieuwsbrief*, (2000) 2, 7.

⁸ Dit is misschien een factor in de reserves geformuleerd bij de resultaten van het tweede restauratiesymposium door J. De Maeyer, "Pleidooi voor goede manieren", 9.

⁹ L. Van Biervliet, "The English Colony in Bruges and its Influence on the Gothic Revival in Flanders" in: A5, 99-104 en L. Vints, "Les Missions Catholiques et le néo-gothique dans l'architecture missionnaire" in: A5, 125-132.

¹⁰ M. D'Hoker, "Bijdrage en betekenis van de Sint-Lucasscholen in de ontwikkeling van het technisch onderwijs in België" in: S5, 125-155.

¹¹ R. Vermeiren e.a., ed., *Inventaris van de archivalia van Jules Helbig (1821-1906)*, Leuven, KADOC, 1996.

¹² J. De Maeyer, "Katholiek reveil, kerk en kunst" in: D.A.M. Geurts e.a., ed., *Alberdingk Thijm 1820-1889. Erflater van de negentiende eeuw*, KDC Bronnen en Studies 24, Baarn, 1992, 97.

¹³ J. De Maeyer, "The Neo-Gothic in Belgium. Architecture of a Catholic Society" in: A5, 19-34.

¹⁴ J. De Maeyer, "België: de ziel van de natie. Achtergronden en functie van ideologische concepten in de negentiende-eeuwse monumentenzorg" in: A3, 71-85.

¹⁵ L. Bessemans, "De neogotische zaal van het Hotel Vander Kelen-Mertens" in: D28, 127-131.

¹⁶ L. Verpoest, "De architectuur van de Sint-Lucasscholen: het herstel van een traditie" in: S5, 236 en 259.

¹⁷ Uit hun rijke bibliografie citeren we vooral R. Hoozee, J. Tollebeek en T. Verschaffel, eds., *Mise-en-scène. Keizer Karel en de verbeelding van de negentiende eeuw*, Antwerpen, 1999.

¹⁸ Zie vooral L. Van Biervliet, *Leven en werk van W.H. James Weale, een Engels kunsthistoricus in Vlaanderen in de 19de eeuw*, Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, Klasse der Schone Kunsten 55, Brussel, 1991.

¹⁹ "De pastorale brief van kardinaal Mercier: een oproep tot vaderlandsliefde en morele weerbaarheid" in: D29, 109-112.

²⁰ F. Thijs, "Lithografie: de miniatuurkunst gepopulariseerd" in: D29, 87-89.

Cultuurspreiding en media

DOCUMENTATIE

Dit item, waarbij cultuur in een brede betekenis wordt opgevat, dekt een ganse lading van archieven, bibliotheekmateriaal en audiovisuele documentatie, gaande van politieke archieven en archieven van vormingswerken tot jeugdstrips en bedevaartvaantjes. Globaal genomen zijn de zogeheten culturele archieven eerder dispaars, verspreid over onderafdelingen van diverse persoons- en organisatiearchieven. Cultuur in de engere betekenis van letterkunde, muziek of schone kunsten is niet bepaald overvloedig op het KADOC aanwezig. Dat is onder meer een gevolg van basisafspraken met het Archief en Museum voor het Vlaamse Cultuurleven te Antwerpen, dat sedert lang de bronnen over de Vlaamse cultuur, ook de uitgesproken katholieke, verzamelt. Architectuur- en atelierarchieven komen in een ander artikel aan bod. Vermelden we ook dat in principe voor elk van de hier opgesomde onderdelen in de KADOC-bibliotheek bijkomend materiaal aanwezig is. Zo kunnen literatuurwetenschappers er praktisch alle op de markt gebrachte romans terugvinden van katholieke uitgeverijen als Lannoo, Davidsfonds, Averbode enz.

Politieke archieven en archieven van vormingsorganisaties

Onder de noemer politieke archieven vallen in de eerste plaats archieven van ministers van Cultuur of van vooraanstaande leden van de in 1970 opgerichte Cultuurraad voor de Nederlandse Cultuurgemeenschap. Het betreft hier met andere woorden naoorlogse archieven - hoofdzakelijk jaren 1970 en volgende - zoals die van Jos Chabert, Hugo Weckx en Robert Vandekerckhove. Het sleutelarchief voor de periode 1960-1989 is echter dat van Johan Fleerackers, die als kabinetschef van vijf opeenvolgende (CVP-)ministers van Cultuur de Vlaamse cultuurpolitiek mee gestalte

Een van de mooiste Davidsfonds-uitgaven: Stijn Streuvels' *Reynaert De Vos* uit 1910. Het boek bevat tekeningen van Gustaaf Van de Woestijne.

gaf, met bijzondere aandacht voor de "Groot-Nederlandse" samenwerking (over dit laatste handelen ook de archivalia van het in 1947 opgerichte Thijmgenootschap/Gezelle-Thijmvereniging en de archivalia Jo Boey met betrekking tot de Werkgroep Nederland voor de jaren 1960). Daarnaast zijn er de - althans voor het culturele aspect - weinig of niet ontgonnen archieven van CEPESS en van de CVP-arrondissementsen.

Een aparte plaats nemen de archieven over het cultureel vormingswerk van standsorganisaties als KWB en KAV in. Bijzonder te vermelden is het in 1973 opgerichte CENTRA-VOC (Centrum voor Arbeidsvorming en Cultuurbeleid), de koepel van de vormingsorganisaties van de christelijke arbeidersbeweging. Verder is er het CSKW (Centrum voor Sociaal-Cultureel Vormingswerk), de sinds 1975 erkende algemene koepel van het christelijk vormingswerk (buiten

de christelijke arbeidersbeweging). Sinds de beleidsnota Cultuur 2000-2004 van de Vlaamse minister van Cultuur Bert Anciaux werden beide initiatieven opgeheven om op te gaan in een "ontzuiilde, neutrale" koepel.

Pers, film, radio en televisie

Vanuit de vrees voor een om zich heen grijpende secularisering vormden pers, film, radio en televisie haast van bij hun opkomst een bijzonder aandachtspunt vanwege katholieken, wat in de jaren 1920-1930 extra gestimuleerd werd door de Katholieke Actie. Om een goed beeld hiervan te krijgen, kan de onderzoeker onder andere een aantal specifieke, op het KADOC bewaarde publicaties en tijdschriften als *De Waarheid* (1907-1940) en *Zedenadel* (1933-1962) consulteren.

De radio lijkt voor de jaren 1930 eerder regionaal aan bod te komen, meer bepaald in persoonsarchieven zoals die van Albert Gillon en Leopold Vandepitte, beiden betrokken bij de West-Vlaamse Radio Kortrijk. Voor het reilen en zeilen van de katholieke filmbeweging beschikt het KADOC over het archief van de Katholieke Filmliga (periode 1924-1973) en over de archivalia van het Katholiek Filmcomité Antwerpen (1942-1946). Daarnaast is er een aantal persoonsarchieven die zich in uiteenlopende mate op televisie toespitsen, zoals die van Jan Boon, Joos Florquin, Ast Fonteyne en Jozef Coolsaet. Het film- en radiomedium vormt nog al te vaak een vergeten, verwaarloosde bron. Vorsers die zich toch willen toespitsen op (religieuze) radio- en TV-uitzendingen kunnen voor de periode vanaf einde jaren 1950 hun gading vinden in het omvangrijke klank- en beeldarchief van het Katholiek Televisie en Radiocentrum/ Katholieke Televisie en Radio Omroep (KTRC/KTRO). De jaren 1950 komen bijzonder aan bod in de archieven van de scheutisten Jan Joos en Dries Van Coillie.

Inzake katholieke persactie kan wor-

"Op! Voor de zedelijke verheffing van film en kinema". Affiche uitgegeven door het Mannenverbond voor Katholieke Actie van het bisdom Brugge, 1937.

den verwezen naar enkele archieven die, indien samen onderzocht, een vrij grote periode bestrijken. De jaren 1930 komen onder meer aan bod in het archief van Albert Denys, diocesaan lekenleider van de Pers-Actie van het Mannenverbond voor Katholieke Actie (MVKA) van het bisdom Brugge, en in het archief van de priester-dominicaan Frans-Bertrand Janssens, eveneens een exponent van de Katholieke Actie. In dezelfde sfeer past het omvangrijke archief - inclusief een ruime foto-collectie - van het in 1922 gestichte Algemeen Secretariaat voor

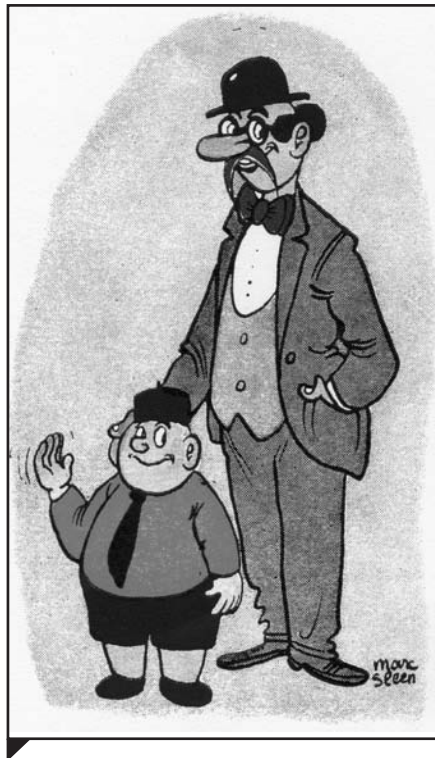
Katholieke Boekerijen, in 1970 omgevormd tot Katholiek Centrum voor Lectorinformatie en Bibliotheekvoorziening (KCLB), met zijn jarenlang gevreesde en zeer preutse keuringscommissie die bepaalde wat katholieken al dan niet mochten lezen. Voor de jaren 1950 is er ook het archief van de Vereniging van Uitgevers van de Katholieke Periodieke Pers, opgericht door de al vermelde Janssens (VUKPP; ontstaan in 1952). Enigszins complementair daarmee is het archief van Fons Margot, in 1960 voorzitter van de VUKPP en lange tijd hoofdredac-

teur van *De Middenstand* (periode 1948-1986).

In een wat bredere benadering kunnen we ook de archieven vermelden van katholieke volksbibliotheken en van culturele organisaties die zich op het boek en zijn verspreiding toelagen. Wat betreft bibliotheken gaat het tot dusver louter over archieven uit de provincie Antwerpen: de Vrije Openbare Katholieke Boekerij Kessel-Statie, de Bibliotheek Sint-Paulus Antwerpen, de Vrije Bibliotheek Sint-Fredegandus Deurne, Boekerij Kruishof Wilrijk, de Vrije Openbare Bibliotheek Sint-Eligius Antwerpen en de Vrije Bibliotheek Hemiksem. De combinatie van bibliotheek en archief biedt een aantal interessante onderzoeksmogelijkheden, zoals het aankoopbeleid en de mate van democratisering in de boekverspreiding, en geeft een beeld van de beïnvloeding van de mentaliteit van "Jan-met-de-pet". Qua culturele organisaties is er niet alleen het archief van het in 1951 opgerichte Christelijk Vlaams Kunstenaarsverbond (CVKV; zie ook het archief Jozef Storme) en van de in 1930 gestichte *Scriptores Catholici/Scriptores Christiani* (met betrekking tot de naoorlogse periode), maar vooral dat van het in 1875 gestichte Davidsfonds, een archief dat ettelijke strekkende meters beslaat en waarin documenten van de beginperiode tot nu zijn bewaard, inclusief die van de afdelingen en de uitgeverijen De Clauwaert en Infodok. Bijkomende documenten over het Davidsfonds zijn onder meer te vinden in de archivalia Jacob Muyldermans, Emiel Vliebergh, Xaveer F. Smeesters, Carlo Heyman, Ward Tiebos (Alternatieve Nationale Werkgroep Davidsfonds), Marcel De Cubber, Marcel De Prins en Ward Govaerts (alle drie met betrekking tot Jong-Davidsfonds, ca. 1956-1972).

Tot slot zijn er een aantal redactie-archieven zoals dat van *Het Vlaamsche Volk* (1894-1898; zie archivalia Joris Helleputte), *Nieuw Vlaanderen* (periode 1934-1936),

Piet Fluwijn en Bolleke, twee stripfiguurtjes van Marc Sleen die verschenen in *Het Volk*.

Dietsche Warande en Belfort (jaren 1970 en 1980; zie voor de vooroorlogse periode ook archief Emiel Vliebergh), *Tijdschrift voor Liturgie* (periode 1946-1990) en *Pastor Bonus* (periode 1962-1981). Voor *Kerkelijk Leven* en *Ons Parochieblad* (periode 1947-1958) verwijzen we opnieuw naar het archief van Frans-Bertrand Janssens.

Karikaturen, affiches en strips

Katholieke tijdschriften zijn dikwijls bijzonder rijk aan iconografische bronnen. Zij leveren niet alleen dankbaar illustratiemateriaal, maar zijn ook interessant voor de studie van de beeldvorming. Tevens maken zij een reconstructie van het katholiek leven en de katholieke mentaliteit mogelijk. Het in 1911 opgerichte *Ons Volk Ontwaakt* was zowat de eerste Vlaamse illustratie. Voor het interbellum denken we aan *Hooger Leven* (1927-1938), *Nieuw Vlaanderen* (1934-1944) en *Elckerlyc* (1935-1940), waaraan karikaturisten als Marc Eemans, Joz De Swerts (Joz.; zie ook archivalia De Swerts) en Frans Van Immerseel (F.V.I.) meewerkten. Na de Tweede Wereldoorlog gaven bladen als

De Stem van het Volk (1947-1970), *De Volksmacht* (1944-1991), *De (Vlaamse) Linie* (1948-1964), *De Nieuwe* (1964-1986) en *De (Nieuwe) Maand* (1958-1993) ruimte aan artiesten als Joe Meulepas (Pil), Marc Neels (Marc Sleen), Hugo de Kempeneer (Hugoké), Gerard Alsteens (Gal), Jan Vanriet of Pol De Valck (Brasser).

Qua iconografisch materiaal dient eveneens naar de zogenaamde "archief- en verkiezingscollecties" te worden verwezen, evenals naar het repertorium van de op het KADOC bewaarde verkiezingsaffiches (periode 1910-1995) en naar de tentoonstellingsfolder van niet-politieke affiches uit het interbellum. Vermelden we ook de uiterst boeiende collectie antiklerikale spotprenten uit het midden van de 19de eeuw en de stilaan groeiende collectie strips, zoals verspreid door katholieke uitgeverijen en congregaties. Net zoals andere audiovisuele bronnen werd het beeldverhaal lange tijd door de wetenschap verguisd. Nochtans is het een interessant sociaal fenomeen en dus alle aandacht waard, niet alleen als element in de opmars van de massacommunicatie en de vrijetijdscultuur, maar ook bijvoorbeeld als didactisch of pedagogisch instrument.

Toneel

Het 20ste-eeuws toneel is op het KADOC vrij goed vertegenwoordigd. Betreffende professioneel toneel ligt het accent op het interbellum. In de eerste plaats zijn er de archieven van het (Tweede, katholieke) Vlaamsche Volkstoneel (VVT) en van diens opvolger Van Onzen Tijd (VOT). Een belangrijke aanvulling is te vinden in het archief van de leraar-voordrachtkunstenaar Ast Fonteyne. Ook kunnen de archivalia van de theatercriticus en hoofdredacteur van *Tooneelgids* (1934-1940) Aloïs De Maeyer worden vermeld. Wijzen we er eveneens op dat het VVT-archief originele decorontwerpen van onder meer Floris Jaspers en René Moulaert bevat. Voor de naoorlogse periode staat het ama-

teurtoneel centraal. Het archief Fonteyne geeft een schat aan informatie over naoorlogs schooltoneel (zie ook enkele archivalia van het Sint-Stanislascollege met betrekking tot koor- en toneelactiviteiten), terwijl het archief Roger Robert een lokaal, Leuvens amateursgezelschap belicht. Nadat in 1991 het archief van het Algemeen Katholiek Toneelverbond Brabant (AKTV) werd verworven, werd recent ook een deel van het archief van het overkoepelende Nationaal Vlaams Kristelijk Toneelverbond (NVKT) overgemaakt.

Letterkunde, toerisme, fotografie, muziek en volkskunde

Vrij schaars zijn de op het KADOC bewaarde archieven van letterkundigen. Er kan worden verwezen naar de archivalia van Renaat Joris (Albe), Jozef Boon, Jeanne Van de Putte en Maria De Leebeeck, evenals naar die van de geciteerde Aloïs De Maeyer en Ast Fonteyne, waarin zich precieuze documenten betreffende respectievelijk de priester-dichter Hubert Buyle (Gery Helderberg) en Constant Soetewey (Kurt Köhler) bevinden. Een aparte plaats neemt het archief van Bert Peleman in, oud-leerling van Fonteyne aan het kleinseminarie van Hoogstraten. Naast aspecten als culturele collaboratie en repressie komt diens literaire oeuvre - inclusief liederenteksten - en de promotie van het toerisme in Vlaanderen ruimschoots aan bod. Inzake toerisme dient tevens het archief van de priester Jozef Loncke vermeld, evenals archieven als die van Casier en Lammens-Verhaegen, die boeiende en vaak geïllustreerde reisverslagen van 19de-eeuwse adellijke families bevatten. Inzake liederen moet naar de vrij omvangrijke bibliotheekcollectie kerkmuziek en naar partituren zoals afkomstig van het Lemmensinstituut worden verwezen, evenals naar singles, LP's en CD's van onder meer soeur Sourire, pater Mestdagh en de (Kongolese) *Troubadours du Roi Baudouin*.

In het archief Peleman bevinden zich ook belangrijke documenten van

Opvoering in 1928 van *Geschiedenis van de Soldaat* van Ramuz-Stravinsky door het Vlaamsch Volkstoneel. Het decorontwerp is van Floris Jespers.

andere kunstenaars, zoals briefwisseling met Marc Eemans, originele tekeningen van Frans Van Immerseel, Regnier De Herde en Paul Jamin (Jam, de latere Alidor) en originele foto's van Willy Kessels. Qua foto's verwijzen we ook naar de archieven van Joseph Casier, de Noord-Belgische Provincie van de Congregatie van de Allerheiligste Verlosser (redemptoristen) en de kranten *De Standaard*, *Het Nieuwsblad* en *Het Volk*. De enkele tienduizenden foto's uit de krantenarchieven vervolledigen het beeld van katholiek Vlaanderen met portretten van al wie er in de jaren 1930-1990 op zowel politiek en religieus als cultureel en intellectueel vlak actief was.

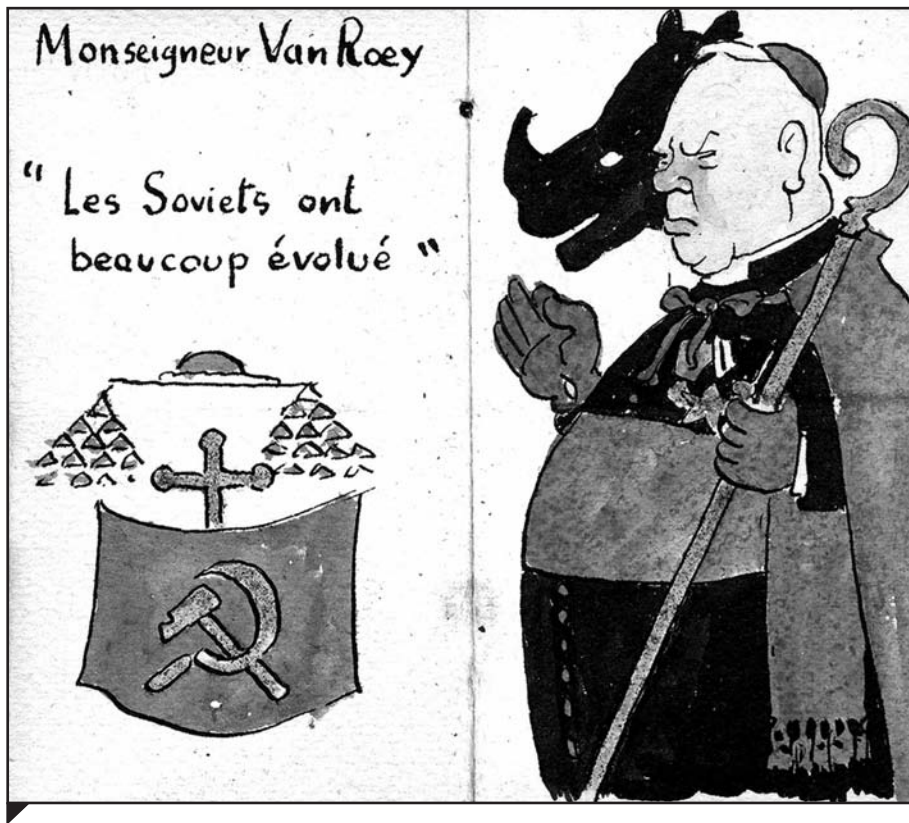
Archieven als die van Peleman handelen niet in de eerste plaats over kunst "met een grote K", maar geven inzicht in de interessesferen van de brede lagen van katholiek Vlaanderen, inclusief de belangstelling voor mythologische figuren als Reinaert De Vos en Tijl Uilenspiegel en voor de volkskunde in het algemeen. Inzake volkskunde dient verwezen naar het belangwekkende archief van Victor De Meyere - jarenlang conservator van het Museum voor Folklore te Antwerpen -, dat op

wens van de familie aan het KADOC werd overgemaakt. In de volkskundige sfeer horen ook de ongeveer 600 bedevaartvaantjes en meer dan 25.000 devotieprentjes thuis. Kortom, ondanks heel wat lacunes, zijn de "culturele" KADOC-collecties veel rijker dan men op het eerste gezicht zou verwachten.

Lieven Saerens, KADOC

.....
ONDERZOEK

Mijn eerste contacten met het KADOC gaan - zo stel ik met enige verbazing vast - reeds terug tot de beginjaren 1980, toen wij met de afdeling Nederlandse literatuur een drietal tentoonstellingen organiseerden rond "Poëzie in Vlaanderen". Twee dingen stonden daarbij van meet af aan vast: de tentoonstelling zou grotendeels actief mee opgezet en gedragen worden door licentie-studenten, én de tentoongestelde poëzie zou in een ruimere artistieke, historische en maatschappelijke context gesitueerd en getoond worden. Haast vanzelf bracht dat project ons bij het prille KADOC, dat toen nog fier gehuisvest was in enkele lokalen van de Centrale Bibliotheek. Daar vonden wij niet alleen een

Karikatuur van kardinaal Van Roey door Jam (Paul Jamin alias Alidor) getekend tijdens zijn gevangenschap in Sint-Gillis na de Tweede Wereldoorlog. Het schriftje met deze (en andere) tekeningen werd door Jamin aan Bert Peleman geschonken.

aantal fraaie verkiezingsaffiches en onmisbaar fotomateriaal, bovenal leerden wij er de knepen van de tentoonstellingsbouw: het bevestigen van materiaal op versterkende dragers, op panelen... Alles ging toen haast vanzelfsprekend, ook al omdat het erop leek dat de verantwoordelijken van de onderscheiden diensten hun hele collectie uit het hoofd kenden en wisten te vinden; en misschien was dat toen nog daadwerkelijk zo. Ook het illustratiemateriaal bij de gelegenheidspublicaties was voor een aanzienlijk deel van het KADOC afkomstig. Alles deskundig, en o zo dicht bij huis!

Sindsdien is zo ongeveer alles veranderd. Wat begon als een kleinschalige onderneming, met haast gezinsvriendelijke proporties, is gaandeweg uitgegroeid tot een bijzonder ambitieus en competent bedrijf. Het KADOC is een begrip voor eenieder die zich op welke manier ook met het "katholieke" reilen en zeilen bezighoudt. De KADOC-studies hebben in binnen- en buitenland een vaste naam

verworven, de tentoonstellingen zijn voorbeelden van professionaliteit en omkadering, de collectie en de bibliotheek hebben indrukwekkende proporties aangenomen. Studenten, onderzoekers, belangstellenden hebben de jongste jaren in steeds grotere getale hun weg gevonden naar de rijke collectie van tijdschriften en bladen, publicaties in boekvorm, brochures, audiovisueel materiaal, briefwisseling en persoonlijke archieven. Dat blijkt uit de stijgende stroom scripties en eindverhandelingen waarin gretig wordt gebruikt gemaakt van KADOC-documentatie. Dat blijkt ook uit de jaargangen van de *Nieuwsbrief* waarin de nieuwste aanwinsten met enige terechte trots voor het voetlicht worden gehaald.

Specifiek op het vlak van de cultuur (en dan in de eerste plaats de literatuur) is het KADOC voornamelijk evenwel hoofdzakelijk een bibliotheek, een rijk documentatiecentrum. Op zich is daarmee natuurlijk niets mis, maar het is toch jammer dat specifieke onderzoeksprojecten op het gebied van de literatuur en de

cultuur tot dusver weinig resultaten hebben opgeleverd. De structuur van het KADOC biedt immers de mogelijkheid bij uitstek om vergelijkende en interdisciplinaire studies op te zetten. De eerlijkheid gebiedt mij evenwel om te zeggen dat, op grond van de informatie in de *Nieuwsbrief*, blijkbaar op korte termijn (nog dit voorjaar) het interdisciplinaire project rond de uitgeverijen van Averbode wordt afgewerkt, met een boekpublicatie en een internationaal colloquium. Een dergelijk initiatief zal alleszins illustreren hoe onderzoek naar cultuur (culturele processen, culturele dynamiek, maar evenzeer naar culturele constraints) kan worden gevoerd. Hopelijk resulteert daaruit een verder elan, niet enkel op het vlak van de informatieverwerking (de beschrijving en de analyse van particuliere casussen) maar evenzeer op het vlak van de methodologische en de theoretische onderzoekscomponent.

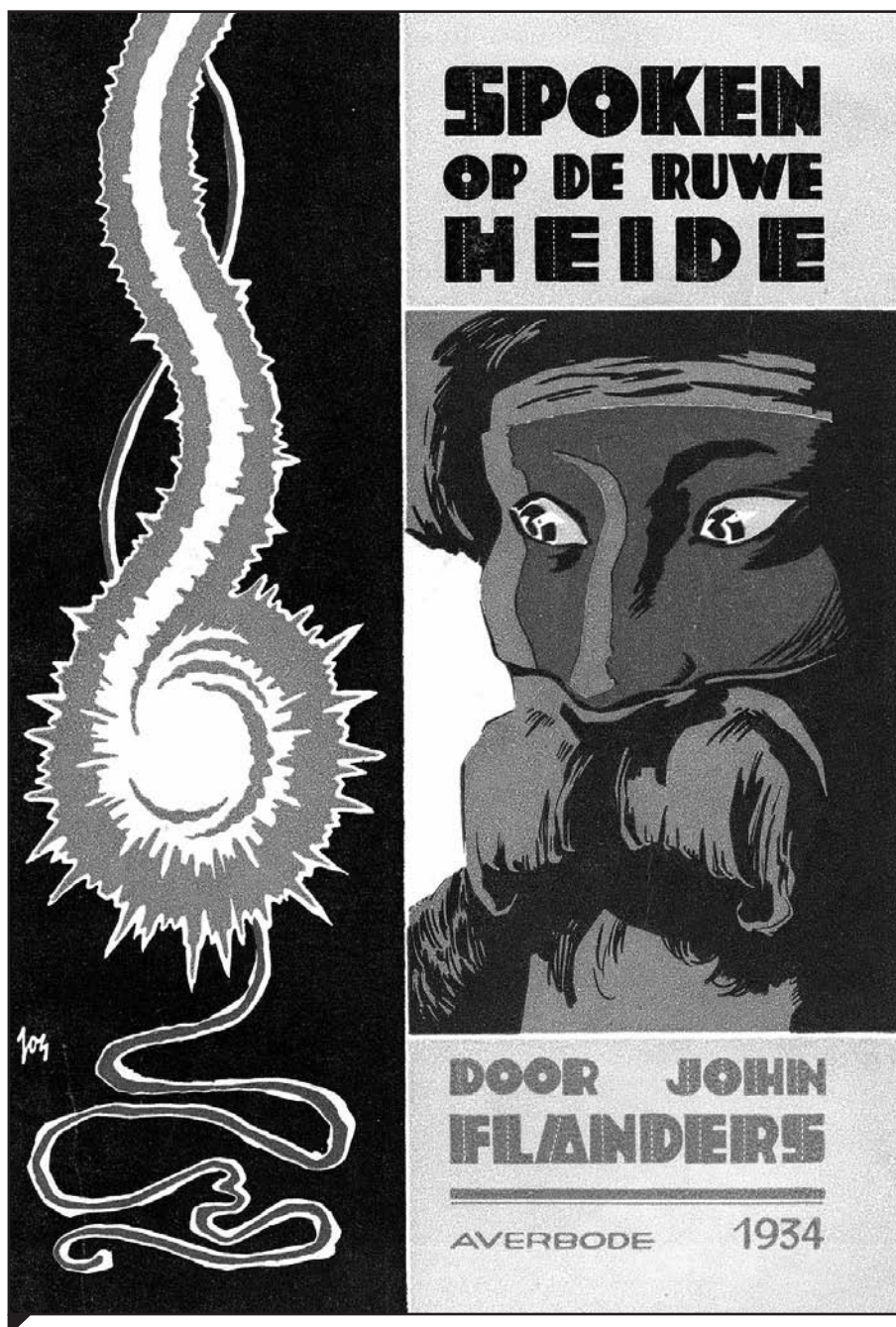
Drie problemen blijven echter, naar mijn bescheiden mening, principieel acuut. Ze nopen op zijn minst tot blijvende bezinning. In de eerste plaats is er het onderzoek in opdracht, dat doorgaans resulteert in monografieën die documentair bijzonder interessant kunnen zijn; daartegenover rijst echter de vraag naar de objectiviteit en de afstandelijke houding van de onderzoeker(s) en, misschien nog meer, naar de contextuele duiding van de specifieke casus. Het boek over Ast Fonteyne (A4), hoe monumentaal ook, legt die zwakke plekken van "gelegenheids-onderzoek" op symptomatische wijze bloot. Waar is, in het kader van een dergelijke (zij het omzichtige) hulde, plaats voor relativerende of kritische duiding? En, op de keper beschouwd, wordt de relevantie van een project niet deels afhankelijk gemaakt van de beschikbare fondsen?

Het tweede probleem is nog prangerender. Zeker voor het veld waarop ik werkzaam ben, is vooral de interactie tussen diverse archieven (KADOC, Amsab, AMVC...) bijzonder waardevol. Het valt te betreuren

dat die concrete nood nog niet heeft geleid tot het verder op elkaar afstemmen van de diverse collecties (bijvoorbeeld via een interactieve databank) of, misschien wat utopischer maar niet minder relevant, tot het gezamenlijk opzetten van onderzoeksprojecten. In dat verband is het uitkijken naar de aangekondigde ODIS-databank, die de bestaande versnippering althans gedeeltelijk zou kunnen opheffen en op die manier bijzonder tijdsbesparend zou kunnen werken.

Het derde probleem - en hier wacht, naar mijn mening, een taak voor ons allen - betreft het al te monografische karakter van het tot dusver uitgevoerde onderzoek. Door die werkwijze (die gedeeltelijk is ingegeven door de twee voorgaande problemen) beschikken wij weliswaar over uitstekend gedocumenteerde case-study's, maar een meer globale aanpak laat nog op zich wachten. Het verdient nochtans aanbeveling om culturele situaties ook algemener en synthetischer te onderzoeken, aangezien dezelfde sturingsmechanismen en canoniseringsprocessen allicht werkzaam zijn op uiteenlopende terreinen. Met name rond de problematiek van verzuiling, ontzuiling, canonisering en marginalisering zou een ruimer, allicht ook gedeeltelijk interdisciplinair onderzoek kunnen bijdragen tot een werkelijk vernieuwende aanpak, niet enkel op het niveau van de beschreven realia maar ook op het vlak van de gehanteerde theoretische en methodologische modellen. Mogelijk biedt het Averbode-project en het daarbij aansluitende colloquium over *Religion, Children's Literature and Modernity in Europe 1750-2000* daartoe een beslissende aanzet. Ook de beschikbare documentatie rond het ASKB, het tijdschrift *Boekengids* en het veelbesproken *Lectuur-Repertorium*, en rond diverse theaterinitiatieven tijdens het interbellum bieden beslist interessante onderzoeksdomeinen.

Tot slot past het om het woord te verlenen aan een daadwerkelijke autoriteit op het domein van culturele en menselijke zingeving. De onderpas-

J. Flanders, *Spoken op de ruwe heide*. Een onuitgegeven avonturenroman voor de jeugd. Een uitgave van Goede Pers Averbode. Het kaftontwerp is van Joz. de Swerts.

toor van de parochie waar ik als kind leefde, hield ooit een memorabele preek over de zin van het menselijke bestaan. Nog steeds herinner ik mij zijn visie: "Vijfentwintig jaren om te groeien, vijfentwintig jaren om te bloeien...". Anders gezegd, de kinderjaren zijn voorbij, de uitdagingen staan voor de deur. Succes! Wij kunnen er met zijn allen alleen maar beter van worden!

*Dirk de Geest, departement
Literatuurwetenschap, K.U.Leuven*

Intermediaire structuren

DOCUMENTATIE

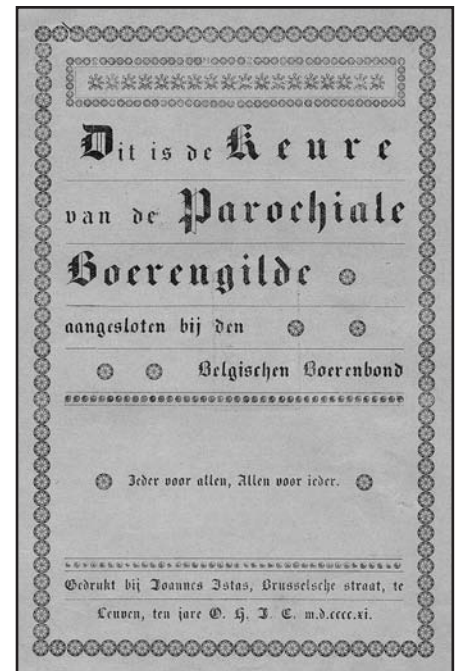
"Intermediaire structuren", een begrip geïntroduceerd door de Noorse politicoloog Stein Rokkan (1921-1979), kunnen worden omschreven als privaatrechtelijke organisatievormen die een actieve bemiddelende functie vervullen tussen individu en overheid. Over hun ontstaan, ontwikkeling en betekenis in heden en verleden werd reeds veel onderzoek verricht. Ondanks enkele manifeste accentverschillen in de wetenschappelijke perceptie van hun maatschappelijke betekenis, zijn de meeste sociologen en politicologen het er veelal over eens dat de intermediaire structuren een cruciale rol spelen in de democratische samenleving, waar zij een effectieve communicatie mogelijk maken tussen de burgers en het politico-sociale, economische en culturele systeem. Een goed historisch begrip van hun ontstaan en ontwikkeling kan leiden tot een beter inzicht in de totstandkoming en het functioneren van het Belgisch samenlevingsmodel. In historisch perspectief zijn de intermediaire structuren cruciaal om te begrijpen hoe in de (ideologisch, communautair, sociaal) gefractioneerde Belgische samenleving evenwichten werden gevonden en oplossingen uitgedokterd voor oude en nieuwe maatschappelijke problemen.¹

Vlaanderen beschikt over een rijk en gevarieerd maatschappelijk middenveld. Het sociaal organisatieweefsel kent er, ook aan katholieke zijde, een lange en boeiende geschiedenis. Toen het KADOC in 1976-1977 werd opgericht, was een van zijn basisdoelstellingen om zowel het documentatiebeheer als het onderzoek met betrekking tot de intermediaire structuren te optimaliseren. Daarbij werd in de eerste plaats aandacht besteed aan de "klassieke" sociale organisatievormen (bijvoorbeeld die van de arbeiders, landbouwers, zelfstandige onderne-

mers en werkgevers). Maar de documentatieverzameling richtte zich van bij de aanvang ook uitdrukkelijk op de zogenaamde "nieuwe" sociale bewegingen, die sinds het midden van de jaren 1960 op de voorgrond traden (derde-wereldorganisaties, vredesbeweging, milieuverenigingen, vrouwenbeweging, holebi-actiegroepen, mensenrechtenorganisaties enz.) en vaak wortelden in christelijke hoek. Er werd actief geprospecteerd naar documentatie van personen en organisaties. De belangrijkste bewaarde archiefbestanden, periodieke uitgaven, publicaties en audiovisuele collecties werden naar Leuven overgebracht en ontsloten.

Het historische middenveld

Iets meer dan een derde van de op het KADOC bewaarde archiefbestanden wordt gevormd door de hierboven vermelde sociale bewegingen of door personen die er nauw bij waren/zijn betrokken. Deze bestanden maken circa 40% uit van het totale archiefvolume. Het is onmogelijk om hier een exhaustief overzicht op te maken van dat gepubliceerde en ongepubliceerde bronnenmateriaal in verband met het middenveld in Vlaanderen. Naast de omvang van die collecties, dienen ook hun rijkdom en complementariteit te worden onderlijnd. De bestanden zijn nagenoeg alle vakkundig ontsloten en de betrokken dossiers, reeksen en rubrieken werden gerelateerd aan de andere verwante archivalische en documentaire entiteiten, bewaard op het centrum en elders. Met de archieven, maar soms los daarvan, werden tal van belangwekkende verzamelingen boeken, tijdschriften en andere periodieke publicaties van deze structuren overgedragen. Veel van de betrokken organisatie- en persoonsarchieven bevatten daarenboven interessante audiovisuele documenten. Sommige documentaire, technische of vormingsgerichte onderdelen van de Belgische sociale organisaties bouwden ook

De Keure van de parochiale boerengilde.

eigen film- en fotoarchieven uit. Hun historische collecties werden voor het merendeel overgedragen. Sinds de tweede helft van de jaren 1980 (project "Met vlag en wimpel") werden bovendien tal van vlaggen neergelegd of gefotografeerd.

De persoons- en organisatiearchieven, congres- en jaarverslagen, monografieën en periodieke publicaties en audiovisuele collecties bieden diverse, maar inhoudelijk nauw verweven heuristische aanknopingspunten. Ze laten niet enkel toe om een rijkgeschakeerd totaalbeeld te schetsen van de betrokken organisaties en bewegingen. Vanuit het nationale niveau kan worden afgedaald naar het regionale en lokale veld teneinde daar diepteanalyses uit te voeren van (soms atypische) processen en netwerken. De intermediaire structuren kunnen ook over de ideologische en sociale scheidslijnen met elkaar worden vergeleken, bijvoorbeeld inzake structurele en ideologische ontwikkeling, *resource mobilisation*, leden- en leidersprofielen, organisatiecultuur, groei en interferenties van netwerken of hun maatschappelijke beeldvorming. Het gesystematiseerd en geautomatiseerd ontsluiten van de relevante informatie dienaangaande, kan tal van nieuwe onderzoeksperspectieven openen.

Het FWO-Max Wildiersproject ODIS (Onderzoekssteunpunt en Databank Intermediaire Structuren), een gezamenlijk initiatief van KADOC, Amsab-ISG, ADVN en Liberaal Archief, wil hiertoe impulsen geven en instrumenten ontwikkelen.²

Het is bovendien belangrijk om aan te stippen dat diverse Vlaamse sociale organisaties een centrale rol vervulden (en vervullen) in internationale comités en koepels. Ze namen er vaak het secretariaat van waar. In organisatie- en persoonsarchieven bevinden zich bijgevolg vaak dossiers inzake de internationale actie. Soms werden ook nagenoeg volledige secretariaatsarchieven van die koepels op het KADOC neergelegd. Die bevatten cruciale informatie over verwante organisatievormen in het buitenland en over de ontwikkeling van de internationale contacten. Bovendien laten ze toe om de belangenverdediging van de betrokken sociale groepen op het internationale niveau te duiden, een belangrijk facet van de socio-politieke globalisering na 1945.

Wat de christelijke arbeidersbeweging betreft, bewaart het KADOC de collecties van de koepel ACW (°1921) en van nagenoeg alle takken en diensten.³ Qua prospectie en acquisitie werd prioriteit verleend aan de nationale organisatiestructuren en de regionale verbonden, maar er werden ook exemplarische, lokaal-gebonden archieven overgedragen. Het archief van ACW-nationaal is een essentiële bron voor de sociaal-economische, politieke en culturele geschiedenis van ons land sinds de Eerste Wereldoorlog. Ook vanuit de Vlaamse regionale verbonden van het ACW werden periodieke publicaties en archieven overgedragen: Aalst, Antwerpen, Brussel, Brugge, Gent, Eeklo, Leuven, Sint-Niklaas, Ieper, Kortrijk en Limburg. Aangezien de regionale onderbouw van het ACW wortels heeft tot ver in de 19de eeuw, bevinden zich in die archieven dikwijls oudere stukken met betrekking tot lokale gilden, werkmanskringen, patronaten, vakverbonden, coöpera-

ties en mutualiteiten. Het zijn belangrijke bronnen voor de studie van de katholieke sociale "werken" in de 19de eeuw en van de jonge christen-democratie. Van de Belgische Volksbond (*Ligue Démocratique belge*), de in 1891 te Leuven opgerichte koepelorganisatie die vaak (verkeerd) wordt voorgesteld als een voorloper van het ACW, zijn enkel publicaties, verslagboeken en wat correspondentie bewaard gebleven. Persoons- en familiearchieven van de leidende katholieke prominenten (bijvoorbeeld Lammens-Verhaegen) bieden hier cruciale complementaire informatie.

Het ACV-archief is een zeer belangrijk geheel voor de studie van het arbeiderssyndicalisme in België. Het omvat de werkdocumenten en notulen van de ACV-bestuursorganen (vanaf ca. 1920), een rijke filmcollectie en cruciale persoonsarchieven als dat van August Cool, Robert D'Hondt, Jef Houhuys en Sara Masselang. De rijkdom van de documentatie van de vakbondskoepel contrasteert ietwat met de hiaten in het bronnenmateriaal inzake de diverse vakcentrales. Het meest volledige archief is ontegensprekelijk dat van de CCSCCG (Steen Cement Ceramiek Glas). Van de andere centrales werden minder coherente en recentere reeksen overgedragen, soms louter losse archivalia. Hun periodieke publicaties (tijdschriften, jaarverslagen, congresverslagen en dergelijke) zijn daarentegen nagenoeg volledig bewaard en ontsloten. Van de regionale ACV-verbonden werden eveneens de archieven en publicatiereeksen overgedragen. Belangwekkend is onder meer het archief van ACV-Antwerpen en de archivalia in verband met de werking van de christelijke vakbond in voormalig Belgisch Kongo.

Van de eerder vormingsgerichte mannen-, vrouwen- en jeugdorganisaties KWB (°1941), KAV (°1912) en KAJ-VKAJ (°1924) bewaart het KADOC de belangrijkste nationale archiefbestanden en de archieven van hun regionale verbonden en diensten, bijvoorbeeld de beroeps-

Affiche voor de KAV-campagne "Voor meer familie-geluk", ontworpen door de vrouwelijke kunstenaar Lou Bertot-Marissal uit 1938.

oriëntatiediensten of Moeder- en Kindzorg van de KAV. Bovendien werden exemplarisch enkele archieven van lokale afdelingen opgenomen, naast tal van archieven van regionale en nationale bewegingsverantwoordelijken, bijvoorbeeld de archieven van Maria Rieberghe (KAV) en Jozef Cardijn (KAJ, microfilm). De oudste geschiedenis van de katholieke vrouwenbeweging wordt gedocumenteerd in het archief van het Algemeen Secretariaat der Christelijke Sociale Vrouwenwerken.

Het archieffonds Landsbond van de Christelijke Mutualiteiten (LCM) omvat organisatie- en persoonsarchieven zoals die van de Centrale Directie (1933-1998), de Landsbond tegen de Tuberculose (1922-1987), Jean Hallet (1949-1995) en Robert Van den Heuvel (1950-1993). Ook de archieven van CM-verbonden (bijvoorbeeld Turnhout en Leuven) zijn beschikbaar. In verband met het coöperatieve netwerk van de christelijke arbeidersbeweging moeten de archieven worden vermeld van de LVCC en van de BAC. Het KADOC bewaart ten slotte het omvangrijke archief van het Wereld-

verbond van de Arbeid met een erg interessante tijdschriftencollectie.

Over de geschiedenis van de landbouwersbeweging bewaart het KADOC ontegensprekelijk de meest rijke en volledige collectie in Vlaanderen.⁴ Naast de centrale archieven en publicaties van de Belgische Boerenbond werd ook materiaal samengebracht in verband met andere (verdwenen) landbouworganisaties zoals de Brugse Eigenaars- en Landbouwersbond of de Oost-Vlaamse Landbouwersbond. Het archief Belgische Boerenbond omvat, naast het interessante centraal archief van de organisatie, ook bestanden van de belangrijkste deelorganisaties en diensten, bijvoorbeeld enkele beroepsorganisaties, het archief van de aan- en verkoopcoöperatie AVEVE, het archief van de verzekeringsmaatschappij ABB en haar voorlopers (vanaf 1922), archivalia met betrekking tot de Middenkredietkas en de Centrale Kas voor Landbouwkrediet (Cera, 1970), evenals de centrale archieven van de vrouwen- en jeugdorganisaties Boerinnenbond (1911)/KVLV (1971) en Boerenjeugdbond (BJB, 1928)/KLJ (1965). Deze archieven worden aangevuld met bestanden en reeksen, gevormd door verantwoordelijken in de organisaties, bijvoorbeeld Emiel Vliebergh, Constant Boon, Frans Brusselmans, Karel Cruysberghs en André Lagae. De historische Technische Fotocollectie van de Belgische Boerenbond is een rijke en gevarieerde bron voor de studie van de Vlaamse landbouw, de evoluerende technieken en teelten en het dagelijks leven op het platteland. Bovendien moet worden aangestipt dat de archieven van de Belgische Boerenbond omvangrijke afdelingsdossiers (inclusief ledenlijsten) bevatten. Ze kunnen helpen om het "landbouwverhaal" als het ware ook vanuit kikkerperspectief, vanuit de perceptie van de betrokken landelijke bevolking, te reconstrueren. Samen met gelijkaardige dossiers in andere archieven van sociale en culturele organisaties laten ze toe om een minutieuze reconstructie te maken

Vlagontwerp van de Beenhouwersbond van Aarschot, uit het archief van het Algemeen Koophuis van Leuven.

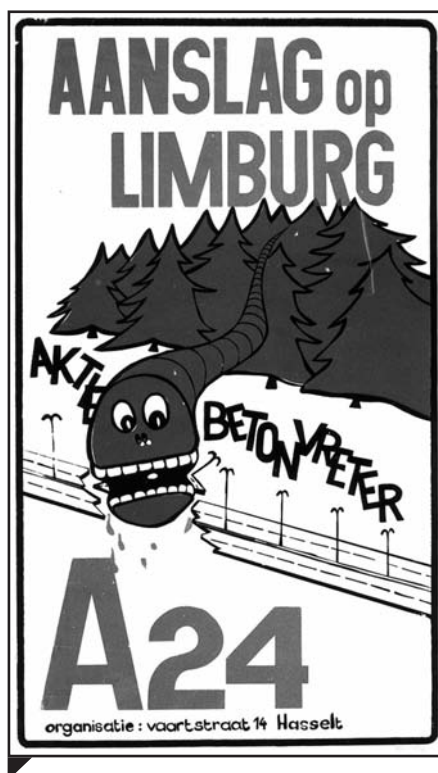
van de personele netwerken en het organisatieweefsel in lokale (landelijke) gemeenschappen.

In de tweede helft van de jaren 1980 ondernam het KADOC een systematische campagne om de archieven van de christelijke middenstandsbeweging te lokaliseren, over te brengen en te ontsluiten. De centralisatie van dit materiaal (ook tijdschriftencollecties en bibliotheken) maakte het voor het eerst mogelijk om ernstig werk te maken van de historische studie van deze organisatievorm. Het organisatieweefsel voor zelfstandigen is vaak even oud als dat van de arbeiders of landbouwers, maar werd slechts in mindere mate en pas later op het nationale niveau gestructureerd en overkoepeld. Het KADOC bewaart de centrale archieven van het Nationaal Christelijk Middenstandsverbond (1948), nu Unizo.⁵ Diverse nationale tenoren van de beweging droegen ook hun persoonlijk archief over, bijvoorbeeld Gaby Vandeputte, Fons

Margot en Petrus Thys. Door de diensten en de beroepsorganisaties van het voormalige NCMV werden slechts enkele coherente archiefbestanden overgedragen, bijvoorbeeld dat van de NCMV-Kultuurdienst of van de textielhandelaarsfederatie Navetex. Het archief van de Christelijke Middenstands- en Burgersvrouwen (CMBV, 1951, nu Markant) is slechts volledig vanaf de jaren 1970. Het zwaartepunt van het archief van de jeugdorganisaties (KBMJ, VKB(M)J, later gefuseerd tot KJM) ligt eveneens na 1945. Oudere dossiers en verslagboeken treft men aan in de archieven die door regionale NCMV-verbonden werden overgedragen, vooral dan die van Oost- en West-Vlaanderen en Limburg. Vaak hebben die oudere secretariaatsarchieven een persoonsgebonden geschiedenis. Zo maken de archieven van de Brugse proost Paul Allossery het oudste deel uit van het archief van NCMV-West-Vlaanderen. Andere archieven, zoals die van de Oost-

Vlaamse voorman Fernand Van Ackere en zijn opvolger Camiel Struyvelt, werden eveneens overgedragen door het provinciaal Unizo-secretariaat. Telkens werden samen met die archieven ook mooie audiovisuele stukken en interessante bibliotheekcollecties neergelegd. Daarin bevinden zich niet louter middenstandstijdschriften van strikt christelijke signatuur, maar dikwijls ook (unieke) periodieke publicaties van neutrale (inter)professionele organisatievormen. De archieven van het NCMV-Unizo bevatten ook informatie over de belangenverdediging van de beoefenaars van vrije beroepen, bijvoorbeeld in het kader van de Federatie van Vrije en Intellectuele Beroepen (FVIB). Rond deze professionele categorieën werd echter nog nauwelijks historisch onderzoek verricht. Het KADOC bewaart terzake enkele interessante bestanden, bijvoorbeeld van het Algemeen Syndicaat der Geneesheren van België (ASGB) of van de Federatie van Katholieke Apothekers.

Van werkgeverszijde is de oogst aan archiefmateriaal minder rijk en divers. Toch bieden vooral de archieven van VKW-Antwerpen en -West-Vlaanderen aanknopingspunten om vooral de naoorlogse geschiedenis van de betrokken organisatie te reconstrueren. Ook de tijdschriften, congresverslagen en gelegenheidspublicaties van de christelijke werkgeversfederatie kunnen op het KADOC worden geraadpleegd. Belangrijke informatie over de Vlaamse werkgeverskoepels vindt de onderzoeker in diverse persoonsarchieven. De archieven van André Vlerick en Vaast Leysen bijvoorbeeld belichten belangrijke facetten van de geschiedenis van het Vlaams Economisch Verbond (VEV). De filmcollectie Bekaert leert over de productieprocessen, de leef- en werkomstandigheden en het sociaal weefsel in en rond deze "katholieke onderneming".

Affiche "A24. Aanslag op Limburg", uit het archief van Wereldscholen, Hasselt.

Nieuwe sociale bewegingen

In de jaren 1960 onderging de Vlaamse maatschappij een ingrijpende gedaantewijziging. De economische groei, de toenemende mobiliteit en welvaart maakten dat andere maatschappelijke thema's aan de orde werden gesteld. Een golf van maatschappelijke contestatie onder de jongeren gaf vorm aan een tegencultuur die het accent wilde leggen op vrijheid, gelijkheid, inspraak, spontaneïteit en creativiteit. De organisatievormen die hieruit groeiden, kunnen eveneens als intermediaire structuren worden beschouwd. Maar ondanks alle raakpunten en antecedenten in de voorgaande decennia, verschillen ze ook sterk van de "traditionele" sociale bewegingen. Vaak waren ze nauwelijks structureel onderbouwd en ontsproot de werking uit louter persoonsgebonden netwerken en spontane actiementen. Dat alles verklaart waarom het bronnenmateriaal in verband met deze nieuwe sociale bewegingen veelal moeilijk te lokaliseren en te centraliseren is. Er ligt hier nog veel werk op de plank.⁶ De diverse "nieuwe" organisatievormen werden ook

nog nauwelijks systematisch in kaart gebracht. Toch kon het KADOC in de voorbije decennia reeds diverse interessante gehelen samenbrengen en ontsluiten.

De collecties aangaande de nieuwe sociale bewegingen werden veelal gevormd door structuren die (mee) zijn gegroeid vanuit kerkelijke hoek of vanuit (onderdelen van) de oudere sociale organisaties. Het toont aan hoeveel van de door de nieuwe sociale bewegingen verwoorde thema's reeds eerder (zij het in een andere vorm en context) door het christelijk organisatieweefsel werden gedragen en vertolkt. De "traditionele" sociale groepen (en dan vooral de jeugdorganisaties) bewaarden trouwens veel documentatie in verband met de "nieuwere" initiatieven en koepels uit de jaren 1970-1980. Hun archieven leren ook hoe het radicaal-democratisch streven vanuit het studentenprotest van de jaren 1960 werd uitgedragen in nagenoeg alle maatschappelijke geledingen en de bestaande structuren zou doordringen, verjongen en transformeren. Dat uitte zich onder meer in (soms moeizame) structurele hervormingen, in nieuwe werkings- en actievelden en in opvallende methodische innovaties.

Het archief van Wereldscholen en van priester-stichter Jef Ulburghs illustreert treffend hoe een enthousiaste jonge generatie in de jaren 1970 via lokale initiatieven vorm wilde geven aan haar droom van een radicaal-democratische samenleving. De archieven belichten (vooral in Limburg) de diverse vormingsinitiatieven (rond derde wereld, gastarbeiders, vrouwenemancipatie, vredesopbouw), het buurtwerk, de wereldwinkels enz. De archivalia van de Maatschappij- en Kerkkritische Kristenen (MKK) en de Kristenen voor het Socialisme bieden een doorkijk op de wijze waarop een jonge generatie gelovigen vanuit een linkse achtergrond aankeek tegen de kerkelijke structuren en nieuwe sociale agendapunten aan de orde stelde. De dossiers van Phil Bosmans illustreren de werking van

wie zichzelf kent

zuijgt over anderen

Bond zonder Naam

Een van de spreken uitgegeven door Bond zonder Naam.

zijn Bond Zonder Naam (jaren 1970-1980). Het centrum bewaart ook de archieven van Broederlijk Delen, de derde-wereldorganisatie gegroeid uit de kerkelijke Vastenactie (1961). Van zusterorganisatie Welzijnszorg (1969), ontstaan uit Caritas Hulpbetoon en de Adventsactie van de Vlaamse Kerk, worden ook systematisch archivalia en publicaties bewaard. De ommekeer tijdens de jaren 1970 van het denken over ontwikkelingshulp en armoedebestrijding, de nieuwe politieke agendapunten en het beleid terzake worden er zeer goed gedocumenteerd. Ook andere derde-wereldorganisaties droegen hun archieven over, bijvoorbeeld de Bouworde (inclusief archief Maurice Nachtergaele), Samenwerking Latijns-Amerika en recent nog Vredeseilanden-Coopibo-FADO. De evolutie van het denken over ontwikkelingssamenwerking (van hulpverlening tot samenwerking) komt zeer goed tot uiting in de projectdossiers. Die treft men ook aan in persoonsarchieven, bv. van scheutist Jozef Herpels, Broederlijk Delen-directeur Edward De Brandt, deskundigen als Maurice Dewulf of August Vanistendael en oud-minister Reginald Moreels.

Wat het thema vrede en mensenrechten betreft, bewaart het KADOC het archief en de publicaties van Pax Christi België en Vlaanderen (vanaf 1972). De organisatie werd opgericht in 1953 door de toenmalige hulpbisschop L.J. Suenens en

gesteund door een groot aantal katholieke organisaties. Aanvullende informatie is te vinden in de archieven van Albert Descamps, opnieuw August Vanistendael en Fons Margot. Het archief van de Vrouwelijke Religieuzen voor Gerechtigheid en Vrede (1983-1997) is exemplarisch voor de wijze waarop vanuit een evangelische bewogenheid werd ingespeeld op het brede maatschappelijke protest tegen de wapenwedloop.

De "tweede feministische golf" vanaf de late jaren 1960 en de diverse comités en actiegroepen die eruit voortspuiten, worden goed gedocumenteerd in de archieven van de oudere christelijke vrouwenorganisaties (KAV, KVLV, CMBV) en in de persoonsarchieven van hun centrale figuren. Ook het archief van de CVP-Vrouwenwerking dient te worden vermeld, evenals de archivalia van Miet Smet. Deze archieven illustreren ook de vaak complexe verhoudingen binnen de Vlaamse vrouwenbeweging, bv. in de Nationale Vrouwenraad.

Net als van de vrouwenbeweging, gaan ook de wortels van de milieubeweging terug tot het einde van de 19de eeuw. Die oudere koepels hadden echter doorgaans een neutraal profiel. De verenigingen rond natuurbewoud en milieuzorg vertoonden toen en later een zeer lokaal karakter. Het aantal plaatselijke actiecomités zou in het begin van de

jaren 1970 enorm toenemen, hun werking radicaliseerde. Men vindt vaak interessante dossiers rond die plaatselijke actiecomités in archieven van de ermee geconfronteerde politici, bijvoorbeeld die van André Vlerick, P.W. Segers, Jos De Saeger of Firmin Aerts. In verband met de werking van WWF-België bevinden zich reeksen in het archief van Vaast Leysen. Van lokale milieu-actiegroepen of van nationale milieuorganisaties werden echter nog nauwelijks archivalia aan het KADOC overgedragen.

De holebi-beweging vergt qua bronnenverzameling een zeer specifieke aanpak. Een samenwerkingsverband met het Fonds Suzan Daniel leidde ertoe dat interessante persoonsarchieven en publicaties bij het KADOC in bewaring werden gegeven. Van belang is onder meer het archief van Paul Rademakers, een centrale figuur in de Gesprekscentra voor Homofielen en de Pastorale Werkgroep Homofilie (Antwerpen). Het archief van Paula D'Hondt-Van Opdenbosch, voormalig Koninklijk Commissaris voor het Migrantenbeleid, bevat documentatie in verband met vele organisaties die opkomen voor de maatschappelijke integratie van allochtonen en voor verdraagzaamheid.

Peter Heyrman, KADOC

¹ Een recente, zeer omstandige en rijke reflectie over het middenveld: M. Elchardus, L. Huyse en M. Hooghe, *Het maatschappelijk middenveld in Vlaanderen. Een onderzoek naar de sociale constructie van democratisch burgerschap*, Brussel, 2001, o.m. 15-30.

² <http://www.odis.be>; zie ook J. De Maeyer, P. Heyrman, en D. Weber, "Onderzoekssteunpunt en Databank Intermediaire Structuren in Vlaanderen" in: *Gids Informatie 2001. Beurs-voor-drachten-demonstraties*, Berchem, 2001, 52-53.

³ P. Pasture, "Het ACW, het MOC en hun voorlopers" in: P. Van den Eeckhout en G. Vanthemsche, eds., *Bronnen voor de studie van het hedendaagse België 19de-20ste eeuw*, Brussel, 1999, 855-866.

⁴ L. Van Molle, "De landbouwersorganisaties" in: Van den Eeckhout en Vanthemsche, eds., *Bronnen*, 845-854.

⁵ P. Heyrman, "De organisaties van zelfstandigen" in: Van den Eeckhout en Vanthemsche, eds., *Bronnen*, 827-844.

⁶ Een stand van zaken van het onderzoek: S. Hellemans en M. Hooghe, eds., *Van Mei '68 tot Hand in Hand. Nieuwe sociale bewegingen in België 1965-1995*, Leuven, 1995.

ONDERZOEK

Het "middenveld" is een term die vandaag in het politieke en sociaal-wetenschappelijke discours in Vlaanderen gemeengoed geworden is. Voor velen is het "middenveld" aan herwaardering toe, om de democratie opnieuw uit te vinden. In de tweede helft van de jaren 1970, toen het KACOC het licht zag, was dat enigszins anders. Wat nu als "middenveld" werd betiteld, was toen de "verzuiling", een hot item in de sociale wetenschap en in het politieke discours van de tijd. De verzuiling had een negatieve connotatie, omdat ze een efficiënte werking van de overheid in de weg stond en de "progressieve frontvorming" hinderde: de verzuiling belette de christelijke arbeiders een duidelijke politieke keuze te maken. Ondanks het sterk wisselend perspectief bleven de intermediaire structuren in Vlaanderen dus in de wetenschappelijke belangstelling staan tijdens de voorbije kwarteeuw. Het is een thema dat maatschappelijk relevant is en daardoor de aandacht van onderzoekers gaande houdt.

Behalve deze maatschappelijke motivering zijn er ook historisch-wetenschappelijke redenen om de intermediaire structuren te bestuderen. In de katholieke staatsleer staat het "subsidiariteitsbeginsel" centraal. Dit beginsel stelt, sterk vereenvoudigd, dat tussen individu en Staat structuren horen te staan (klassiek: gezin, gemeente en beroep) en dat die, wanneer er behoefte is aan regulering, die taak moeten opnemen, eerder dan de centrale Staat.

Deze staatsopvatting onderscheidde de katholieke wereld zowel van het liberalisme als van het socialisme. Het was meer dan een opvatting, omdat de katholieke politici erin geslaagd zijn dit model op een aantal maatschappelijke terreinen in te voeren, bv. in de organisatie van de sociale zekerheid. Er zijn dus redenen genoeg om aan de intermediaire structuren aandacht te besteden. In deze bijdrage gaan we na in welke mate dat door het KADOC is gebeurd, welke benadering daarbij werd gekozen en welke resultaten dat heeft opgeleverd. Ten slotte evalueren we de sterke en zwakkere punten en geven van daaruit enkele pistes aan om dit onderzoeksterrein de volgende jaren verder te ontwikkelen.

Het onderzoek over "intermediaire structuren" in kaart gebracht

Dit overzicht is gebaseerd op in totaal twintig publicaties.¹ De eerste verscheen in 1984, de laatste in 2001. Het gaat om projecten waarbij het KADOC institutioneel betrokken was. De auteurs werden in de meeste gevallen door of via het KADOC bezoldigd. In enkele gevallen gaat het om academici, al dan niet verbonden aan een universiteit.

De publicaties hebben betrekking op organisaties van de katholieke zuil, hun infrastructuur, symboliek en leiders. Niet alle componenten van de katholieke zuil zijn in gelijke mate vertegenwoordigd: vijftien handelen over de christelijke arbeidersbeweging, vier over de middenstandsorganisaties en een over de Boerenbond. De sterke aanwezigheid van de christelijke arbeidersbeweging is niet verwonderlijk. Ze is goed uitgebouwd en numeriek de grootste. Bovenstaande telling is enigszins vertekend. De publicaties over de gildenhuisen en de mutualiteiten hebben we ingedeeld bij de christelijke arbeidersbeweging, omdat die daar vandaag toe behoren. In oorsprong was dat niet zo duidelijk: de mutualiteiten waren vaak conservatieve bolwerken en in de gildenhuisen vond ook de "middenstand" onderdak.

Voor de drie types bewegingen bestaat een nationale synthese. Een aantal andere studies hebben een regionale invalshoek. Niet alle regio's zijn vertegenwoordigd: dat kan te maken hebben met de opdrachtgevers of met de beschikbaarheid van archieven. De focus is overwegend Vlaams.

Voor de financiering kon worden geput uit drie bronnen. Een eerste is de provincie Oost-Vlaanderen. Zij lag aan de basis van de studie over de banistiek, die over de gildenhuisen en de christelijke middenstandsbeweging in die provincie. Vijftien publicaties werden gefinancierd door de organisaties, al dan niet gecombineerd met een B(ijzonder) T(ijdelijk) K(ader)-project. Een derde (al dan niet mede-)financier was van academische oorsprong: diverse fondsen voor wetenschappelijk onderzoek. Dat was het geval voor twee nationale studies. Deze subsidie nam soms de vorm aan van een doctoraatsonderzoek. De uiteenlopende financieringsbronnen verklaren ook de verschillende vorm die de publicaties hebben. Sommige beantwoorden aan het beeld van een academische publicatie, zij het dat ze fraai zijn uitgegeven en geïllustreerd. Andere zijn geschreven voor een breed publiek of vergezellen een tentoonstelling.

Kijken we naar de invalshoeken, dan is ook hier sprake van diversiteit. Vele studies zijn organisatiegeschiedenissen, waarbij de verenging centraal staat. In de vroege studies was dat niet altijd het geval. In twee door de provincie Oost-Vlaanderen gefinancierde publicaties werd gekozen voor een sociaal-culturele invalshoek. *Met Vlag en Wimpel* focust op de symboliek en de context ervan. *Onder Dak* vertrekt vanuit de lokalen van de verschillende organisaties - waarbij ook de Vlaamse, klein-linkse en liberale huizen niet worden vergeten - om van daaruit hun sociaal-culturele rol te bestuderen, hun aandeel in de "volksontwikkeling". Volgens het jaarverslag was het de bedoeling een bijdrage te leveren aan de studie van het "braakliggen-

de terrein van de socio-culturele werking van de sociale emancipatiebewegingen".²

In de publicaties die de volgende jaren het licht zagen verdween dit aspect meer naar de achtergrond en kwam de nadruk te liggen op het organisatorische en het politiek-ideologische. Centrale vragen waren die naar het programma, de werking, het succes van de beweging en de verklaringen ervoor. De vraag naar de impact van de betrokken organisaties op de politieke besluitvorming komt in een aantal gevallen eveneens aan bod. De organisaties worden ook benaderd vanuit een biografisch perspectief. Dat is het geval voor de studies over V. Cappe en die over Limburg. De ontwikkeling van de arbeidersbeweging in die provincie wordt opgehangen aan de figuur van Mgr. Broekx. Ook in *Voor Kerk en werk* gaat de aandacht onder meer uit naar organisatoren. Hiermee zijn de belangrijkste kenmerken van de betrokken publicaties genoemd. Wat brengen ze ons bij?

De inhoudelijke bijdrage

De studies hebben onze kennis over het katholieke organisatiewezen sterk verrijkt, omdat de meeste publicaties gebaseerd zijn op origineel archiefonderzoek. Vaak kwam het boek tot stand parallel met de verwerving van het archief en/of de bibliotheek door het KADOC. Een aantal feitelijke gegevens over de organisatie (ledentallen, geografische inplanting) en de leidersfiguren zijn voor toekomstige onderzoekers ter beschikking. De regionale studies geven een inzicht in de rol die de organisaties gespeeld hebben in de politiek-maatschappelijke ontwikkeling van de regio. Voor de christelijke arbeidersbeweging, de christelijke middenstandsbeweging en de Boerenbond beschikken we nu over nationale syntheses, die toelaten de maatschappelijke plaats van deze beweging beter in te schatten. Ook stellen ze ons in staat om de besluitvorming over een aantal beleidsterreinen beter te kennen. De nationale studies gaan immers in

Optocht van de Gentse christelijke arbeidersbeweging in het centrum van Gent naar aanleiding van de Rerum-novorumviering van 10 mei 1934.

een aantal gevallen ook in op de rol die de organisaties gespeeld hebben bij de totstandkoming van belangrijke wetten. De publicaties laten niet alleen zien wat de betrokken organisaties betekend hebben, maar ze geven ook aan welke bronnen ze hebben voortgebracht: ze fungeren als "onderzoeksgids". Ten slotte vergemakkelijken ze de taak van wie in de toekomst in de betrokken regio's bepaalde thema's wil onderzoeken: de rol van de christelijke organisaties is geheel of ten dele in kaart gebracht.

Toch heeft het onderzoek over de intermediaire structuren beperkingen. Op het bestuurlijke functioneren van de verenigingen kon meer in detail worden ingegaan. Welke rol speelden de diverse bestuursinstanties? Hoe waren ze samengesteld? Hoe kwam de besluitvorming tot stand? Wat is de waarde van de geproduceerde bronnen? Konden dissidente opinies aan bod komen en wegen op de besluitvorming? Hoe werden discussie en debat mogelijk gemaakt?

Tweede beperking is de onvolledigheid. Niet alle regio's of organisaties zijn aan bod gekomen. Niet dat volledigheid een doel op zich is. Maar het zou bv. interessant zijn te beschikken over een grondigere stu-

die over het ACV, dan de overigens verhelderende synthese in de bundel uit 1991. Ook wat de vakcentrales betreft is er nog werk aan de winkel. Er is enkel een publicatie over de textielcentrale. Het bediendensyndicalisme werd elders bestudeerd, maar over belangrijke centrales als de metaalcentrale of de bouw is er nog geen synthese voorhanden. De grootste leemte ligt mijns inziens bij de centrales van de openbare diensten. De overheidsadministratie en de overheidsbedrijven (NMBS, SABENA, De Post) waren (en zijn ten dele nog steeds) belangrijke werkgevers, hadden een specifieke arbeidsorganisatie en cultuur en hebben een bijzondere rol gespeeld in de sociale mobiliteit van lagere sociale groepen. Over de christelijke centrales van het overheidsperoneel hebben we jammer genoeg nog geen degelijke studie.

De leemtes hebben wellicht te maken met het ontbreken van financiering. Of een bepaalde beweging in een regio al dan niet wordt onderzocht, hangt onder meer ook af van de bereidheid van de organisaties om geld voor het onderzoek vrij te maken. Toch is een kanttekening hier noodzakelijk. In de mate dat instellingen als het KADOC wetenschappelijke legitimiteit hebben verworven, kunnen ze een beroep doen op

de reguliere financieringskanalen van het onderzoek. ODIS wijst in die richting.

Ondanks de leemtes levert de combinatie van regionale en nationale benaderingen van de geschiedenis van organisaties een genuanceerder beeld op. Hoewel nationale dynamieken, al dan niet geïnitieerd door de Staat, een steeds grotere rol zijn gaan spelen is het risico op vertekening vanuit het dominante nationale perspectief reëel. Wanneer een beweging wordt bestudeerd vanuit haar nationale organen kunnen de sterkste componenten het beeld overheersen. Ze wogen niet alleen op de besluitvorming maar dienden als gevolg van hun succes de anderen als voorbeeld. Het nationale verhaal kan naar het regionale niveau worden getransponeerd om daar bepaalde evoluties binnen de beweging te verklaren. De concrete omstandigheden waren evenwel niet steeds vergelijkbaar. Regionale studies kunnen dat euvel vermijden. Het risico op vertekening kon toch niet altijd worden vermeden. Zo is het niet altijd duidelijk of een Vlaams of een Belgisch perspectief werd aangehouden. Vraag is of verschijnselen uit Vlaanderen niet worden gelijkgesteld met Belgische. Bovendien kan de vraag worden gesteld of de Vlaams-Waalse tegenstelling ook niet te schematisch is. Dat is het tweede punt waarop zal worden ingegaan. Dat leidt tot het derde punt, in zekere zin de centrale problematiek met betrekking tot de "intermediaire structuren": de vraag naar de vorm en functie van de Staat en zijn specifieke configuratie in de Belgische context. Bedoeling is enkele alternatieve perspectieven te schetsen voor het onderzoek naar de intermediaire structuren.

Het katholieke model

In Vlaanderen was het katholieke organisatieleven meer verspreid en sterker dan in Wallonië of in Brussel. In hoeverre kan de Vlaamse situatie worden veralgemeend? Die vraag is vooral relevant omdat ze een essentieel aspect raakt van de specificiteit

Diploma van aanneming in het Belgisch Verbond der Katholieke Volkswerken, de prille, 19de-eeuwse voorloper van het ACW.

van de katholieke intermediaire structuren: het klassenintegrerend karakter. De intermediaire structuren waarover we het hebben zijn bewegingen van lagere sociale groepen, met een emanciperend doel. Aanvankelijk vormden ze een eenheid. Na de Eerste Wereldoorlog ontstonden, ten gevolge van de doorbraak van het algemeen enkelvoudig mannenstemrecht, aparte organisaties voor arbeiders (werknemers), boeren en middenstanders. Dat ging gepaard met conflicten, die meer uitgesproken waren in Frans-talig België dan in Vlaanderen. Niettemin bleef de politieke eenheid onder katholieken bewaard, met onder meer de sociale leer van de Kerk en de klassensamenwerking als cement. Dit model was niet in de laatste plaats een antwoord op het (Waalse) socialisme dat fungeerde als negatief referentiepunt. In het boek over Broekx komt die samenhang goed uit de verf.

Bij de verklaringen voor het succes van de katholieke sociale bewegingen wordt vaak verwezen naar de koppeling met de Vlaamse strijd. Dat verdient nader onderzoek. Het "katholieke model" kon enkel werken als er groepen waren waar-

mee de klassensamenwerking gestalte kon krijgen. Dat was in Wallonië minder het geval dan in Vlaanderen. In Wallonië was de industrie overwegend in handen van grote kapitaalsgroepen, die een wisselend management afvaardigden om de fabrieken te leiden. Ze stonden veel minder open voor samenwerking met organisaties van arbeiders en dachten klassiek liberaal. Als ze al toegevingen deden, gebeurde dat onder druk en hun gesprekspartners waren in de eerste plaats de socialistische. In Vlaanderen waren, voor zover we daar zicht op hebben, de mogelijkheden voor gestructureerde samenwerking groter omdat er meer kleine en middelgrote bedrijven bestonden en de industrialisering er geleidelijker verliep. Bovendien was de neiging tot samenwerking vanuit de burgerlijke vleugel van de katholieke partij sterker, omdat die mee de vruchten plukte van de politieke democratisering. Het is in dit krachteveld dat de verklaring voor het succes van de katholieke sociale organisaties moet worden gezocht en dat tegelijk het model kan worden verrijkt.

Als het opgaat is het immers ook aangewezen de Waalse situatie

meer genuanceerd te bekijken. Ondanks de minder dominante aanwezigheid sloeg het klassenintegrerend vertoog er ook aan, in die mate zelfs dat pogingen om de band tussen christelijke arbeidersbeweging en partij te doorbreken, lang weinig succes kenden. Om daarvoor een verklaring te vinden moet ook Wallonië minder als een homogeen geheel worden gezien, maar dient de band te worden gelegd met de arbeidssituatie en -organisatie en met de woonomgeving. De omvang van de bedrijven lijkt een belangrijke parameter. Er is al eerder gewaarschuwd voor een perspectiefvernaauwing van de Belgische economische ontwikkeling door te sterk de nadruk te leggen op de grote ondernemingen.³ Er waren nog andere productievormen en combinaties van economische activiteiten. Kan de hypothese niet worden geformuleerd dat christelijke organisaties hierop beter konden inspelen door hun klassenintegrerend karakter? Lieten ze niet toe om de definitieve keuze over wat men nu precies zou/wou zijn: boer, arbeider, middenstander nog wat uit te stellen? In het onderzoek over de intermediaire structuren is die band met de productiestructuur niet altijd in detail uitgewerkt. Vaak wordt gewerkt met het schema: industrialisering-sociale ellende-liberale non-interventietaat-nood aan sociale emancipatiebewegingen. Hier kan de analyse verrijkt worden om de verschillen tussen regio's beter tot hun recht te laten komen en om het accent te verschuiven van de organisatie naar de leden.

Ook de precieze inhoud van "het Vlaamse" verdient een betere duiding. De concrete inhoud van het begrip en de reële betekenis ervan dienen te worden onderzocht. De Vlaamsgezindheid was emanciperend, maar het ging om meer dan de rechten van de Vlaamse taal. Inzet was de constructie van een Vlaamse politiek-sociale ruimte, met eigen kenmerken. Die ruimte werd gezien als de antipode van socialisme en liberalisme. Eén van de specificiteiten was de klassensamenwerking en de klassenintegratie, die een

gestructureerd karakter dienden te krijgen. Daarvoor waren sterke organisaties een noodzaak. Deze opvatting leefde zeer sterk bij de christelijke arbeidersbeweging en verklaart de op het eerste gezicht eigenaardige samenwerkingsverbanden en structuur van de politieke vertegenwoordiging van deze beweging in bepaalde periodes (woordvoerders van de christelijke arbeidersbeweging waren bv. tegelijk woordvoerders van patronale groepen). Vraag is nu hoe dit integratiemechanisme precies "functioneerde". Hier zijn verschillende analyseniveaus te onderscheiden: het structurele, het politieke en het ideologische. Het structurele handelt onder meer over de overlappende lidmaatschappen en de structuur van de arbeidsmarkt (impact van kleine en middelgrote bedrijven met katholieke patroons). Op het politieke niveau komt de vraag aan bod in hoeverre politieke ingrepen op verschillende niveaus (gemeente, provincie, nationale staat) structureringsprocessen in de hand hebben gewerkt. Ten slotte is er het ideologische niveau. Behalve materiële belangenverdediging hadden de christelijke sociale organisaties ook een alternatief maatschappijmodel voor ogen, een "verbeelde gemeenschap", waarvoor werd gestreden. In de publicaties die we onderzochten komt dit weliswaar aan bod, maar het zou de moeite lonen het wat nader te bekijken. Het ideologische stelt nog een andere kwestie aan de orde: de spanning tussen traditionalisme en moderniteit en de verzoening tussen beide, die mijns inziens een van de fundamentele kenmerken is van het katholieke maatschappelijke denken. Kapitalistische- en marktverhoudingen zijn in de loop van de 19de en 20ste eeuw in meer en meer maatschappelijke sectoren doorgedrongen. Ondanks het antikapitalistische discours dat met name bij de christelijke arbeidersbeweging in bepaalde periodes sterk aanwezig was, werden de fundamentele van het kapitalisme zelden in vraag gesteld. Het tegendeel was waar. De jaren 1950 geven hiervan enkele illustraties. De regionale expansiewetten,

die bijdroegen tot de snelle industrialisering van Vlaanderen werden vooral door de CVP gedragen. Voor de verspreiding van het keynesianisme, de moderne kapitalistische doctrine van de vorige eeuw par excellence, kan het belang van de Leuvense universiteit moeilijk worden onderschat. Iets gelijkaardigs geldt voor de Boerenbond enkele decennia eerder. Ontstaan in de context van de transformatie van de landbouw en de sociale kwestie in het laatste kwart van de 19de eeuw, met als doel de bescherming van de kleine landbouwer die tenonder dreigde te gaan in de agrarische depressie van het einde van de 19de eeuw, heeft de Boerenbond het proces van oriëntering van de landbouw op de markt mee begeleid en mee mogelijk gemaakt.

Tegelijk werd de kapitalistische ontwikkeling met wantrouwen bekeken: leidde ze niet tot materialisme, socialisme, klassentegenstellingen en klassenstrijd, zoals het Waalse voorbeeld had aangetoond? Daarom moest de verbreiding van het moderne kapitalisme begeleid worden op verschillende vlakken en niet uitsluitend in de sfeer van de materiële belangenverdediging: de taal (vervlaamsing van het bedrijfsleven, maar ook een Vlaams kader), de waardigheid van de arbeider ("arbeid is geen koopwaar", "depersonalisatie", "deproletarisering"). De oplossing om die nadelige gevolgen op te vangen werd gevonden in de creatie van gemeenschappen en banden van samenhang, in feite de kern van het personalisme. In die opvatting speelden de intermediaire structuren een centrale rol, die, zo mogen we aannemen, in belang toenamen naarmate de modernisering verder doorzette. Hoe hebben de intermediaire structuren deze modernisering begeleid en ideologisch vorm gegeven? Welke gemeenschappen verbeeldden ze en hoe evolueerde dit in de tijd? De ontwikkeling van de organisaties op die manier bekijken kan wellicht leiden tot een nieuw perspectief, meer gericht op de leden dan op de macro-politieke vraag naar de demo-

Deelnemers aan de nationale vredesbetoging te Brussel op 23 oktober 1983.

cratiserende en emanciperende effecten van het optreden van de organisaties. Bij wijze van hypothese kan in dat verband overigens de vraag worden opgeworpen of de voorsprong van de christelijke arbeidersbeweging ook niet te maken heeft - hoe paradoxaal het ook moge lijken - met de meer uitgesproken problematisering van de economie dan bij de socialisten het geval was. De reformistische hoofdstroom hield zich minder bezig met economische vraagstukken en gaf prioriteit aan het sociale. Wellicht hebben de katholieke organisaties, onder meer via een synergie met de Leuvense universiteit, hier voordeel weten uit te halen. De studie van de intermediaire structuren vanuit dat perspectief kan ook een antwoord geven op de vraag naar hun rol in de aanpassing van de moderne kapitalistische verhoudingen in de loop van de 20ste eeuw.

Dat brengt ons tot een laatste punt: de ontwikkeling van de Belgische Staat. In een aantal van de studies staat de vraag centraal hoe de huidige organisatie is gegroeid. Het risico bestaat dat te veel wordt gefocust op wat het gehaald heeft en dat de mislukkingen worden vergeten. Bij die mislukkingen hoort wellicht wat nog restte van het corporatisme uit het ancien régime en pogingen

van officiële zijde om een organisatie te stampen. Dat is tot op heden niet systematisch bestudeerd. Het zou een interessant thema zijn, bovendien een nuttige aanvulling bij het bestaande onderzoek over de "intermediaire structuren". In de eerste plaats omdat het ons beeld van de geschiedenis zou vervolledigen; ook mislukkingen maken er deel van uit. In de tweede plaats zou het een aanknopingspunt kunnen zijn voor een onderzoek over de geschiedenis van de Belgische Staat. Vertrekpunt zou dan niet langer moeten zijn de zoektocht naar de wortels van hetgeen vandaag bestaat. Er zou moeten worden nagegaan welke reguleringsfuncties op een bepaald ogenblik in de historische ontwikkeling noodzakelijk waren of geacht werden en op welke wijze die werden uitgeoefend. Het is best mogelijk dat daarvoor verschillende opties naast elkaar bestonden, waarvan uiteindelijk een paar zich hebben kunnen doorzetten. In die visie is de vorm en het functioneren van de Staat niet iets dat vooraf gegeven is en vaststaat en zijn de grenzen tussen de Staat en de maatschappij minder absoluut. In Nederland werd een dergelijk onderzoek verricht over de sociale zekerheid. Daaruit is gebleken dat het corporatisme veel langer is blijven doorleven dan algemeen wordt

aangenomen en dat ook de private sector een belangrijke rol speelde.⁴ Wat de 20ste eeuw betreft kan ook aandacht uitgaan naar de wereldoorlogen: voor zover we daar nu zicht op hebben leidden beide oorlogen tot een machtsuitbreiding van de zakenwereld, omdat die essentiële functies van de Staat, met name de ravitaillering, naar zich toetrok. In deze benadering zou de Staat als actor en de regulerende functies die zich opdrongen meer centraal moeten worden gesteld en nagegaan worden op welke wijze de interactie Staat/intermediaire organen precies vorm kreeg in de verschillende etappes van de historische ontwikkeling. Dit zou kunnen leiden tot een herwaardering van de studie van de staat enerzijds en anderzijds een licht werpen op de specifieke configuratie van de Staat in België, een thema dat weinig aan actualiteitswaarde heeft ingeboet.

Dirk Luyten, Studie- en Documentatiecentrum Oorlog en Hedendaagse Maatschappij

¹ S4, S8, S9, S11, S22, S28, D1, D2, D4, D6, D7, D10, D11, D12, D13, D20, D17, D36, G. Kwanten, *De Pletinckxstraat. Een eeuw sociale strijd in en rond Brussel*, Brussel, 1985 en J. De Maeyer, ed., *Voor 's werkmansrecht. De christelijke arbeidersbeweging in Gent, 1890-1990*, Leuven-Gent, 1990;

² KADOC Jaarverslag 1985, 15.

³ S. Steffens, "Het 'geïndustrialiseerde België' van de 19de eeuw of de grote onderneming als symbool van moderniteit en vooruitgang" in: A. Morelli, ed., *De grote mythen uit de geschiedenis van België, Vlaanderen en Wallonië*, Berchem, 1996, 137-146.

⁴ J. Van Genabeek, *Met vereende kracht risico's verzacht. De plaats van onderlinge hulp binnen de negentiende-eeuwse particuliere regelingen van sociale zekerheid*, IISG-studies + essays 29, Amsterdam, 1999.

Sociale realiteiten

DOCUMENTATIE

Het KADOC bewaart archieven, publicaties en audiovisuele documenten van zogenaamde private archiefvormers: personen, families, privaatrechtelijke organisaties en instellingen. Hun documentatie vormt een cruciale bron voor het hedendaags historisch onderzoek. De publicaties van en de archieven gevormd door publiekrechtelijke instellingen (bijvoorbeeld de ministeriële administraties) bieden immers slechts informatie aangaande een deel van de historische realiteit en vertonen vaak een erg normatief karakter. De private archivalia vullen deze bronnen niet louter aan, ze geven ze ook kleur en leven. Zo zijn ze van cruciaal belang om een correct inzicht te verwerven in onder meer de politieke, economische, socio-culturele ontwikkeling van de samenleving, de geschiedenis van de collectieve mentaliteit en identiteit, de natievorming en de sociale strijd.

Veel van het door het KADOC bewaarde en verzamelde materiaal vertoont een organisatorische inslag, ook als dit afkomstig is van individuen; vaak waren die immers actief in de betrokken organisatorische netwerken of onderhielden ze er nauwe banden mee. De organisatorische en ideologische ontwikkeling van de betrokken structuren kan er doorgaans goed mee worden gereconstrueerd. Ook in verband met de beleidsmatige benadering van de socio-politieke problemen en thema's die door de betrokkenen werden bestudeerd of verwoord, is er veel eersterangsmateriaal voorhanden. Enkele voorbeelden verduidelijken dat: de sociale wetgeving voor arbeiders en zelfstandigen, het landbouw- en KMO-beleid, de regulering van de handelspraktijken, het loon- en prijsbeleid, de totstandkoming en werking van de overlegeconomie en de sociale zekerheid, het gezins- en huisvestingsbeleid. Het socio-politieke debat kan worden gereconstrueerd,

KAV-vrouwen tijdens de naailes.

eerd, de stapsgewijze totstandkoming van het beleid terzake kan in zijn context worden geduid. Het relatieve gewicht van de betrokken belangengroepen en fracties kan worden afgewogen en verklaard. De meeste archieven van intermediaire structuren dragen dit onderzoekspotentieel in zich (ACW, Belgische Boerenbond, NCMV-Unizo, VKW, Caritas Catholica en VVI).

Het rijke palet bronnen in het KADOC aanwezig, maakt het ook mogelijk om door te stoten naar historische processen, sociale realiteiten en denkpatronen die zich als het ware "onder" de organisatiegeschiedenis en socio-politieke processen bevinden, bijvoorbeeld de concrete leef- en werkomstandigheden van arbeiders, boeren en kleine winkeliers, de adel en burgerlijke elite, hun inkomen en aspiraties, ziekte en dood, hun taalgebruik, hun mens- en maatschappijbeeld, bijgeloof, analfabetisme en armoede, (straat)geweld of genderpatronen. Met betrekking tot nagenoeg alle topics uit de brede sociale geschiedenis kan de collectie van het KADOC significante informatie aanreiken. Vakbonds-

archieven bevatten bijvoorbeeld haarscherpe rapporten over de werkomstandigheden in sectoren en individuele ondernemingen. Binnen de KAJ werd aanhoudend onderzoek verricht over de leef- en werkomstandigheden van de "jonge werkmans". De middenstandsorganisaties hielden de vinger aan de pols van hun doelpubliek. De Boerenbond documenteerde zich over de evolutie van landbouwtechnieken, de teeltkeuze en -wijze, de arbeid en het leven op de boerderijen. De archieven van de Vincentianenconferenties leren over de armoede in de tweede helft van de 19de eeuw. De loonboeken van diensten en ondernemingen documenteren de inkomensevolutie. Dagboeken van aalmoezeniers vertellen ons over het dagelijks leven van de frontsoldaat tijdens de Eerste Wereldoorlog. Milac peilde naar de levensomstandigheden van de Belgische dienstplichtigen na 1945. De christelijke mutualiteiten, de congregaties en instellingen die zich toelagden op zieken- en bejaardenzorg, maakten doorsneden van hun cliënteel en brachten de door hen verstrekte gezondheidszorg in kaart. De archieven van Vlaamse missiecongregaties en derde-wereldorgani-

Affiche voor een liefdadigheidsactie in Amsterdam voor de Belgische vluchtelingen in Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog. De affiche werd ontworpen door Alfred Ost.

saties bieden analyses van de sociale realiteiten over nagenoeg de hele wereld. In de persoonsarchieven van politici, sociale voormannen en vrijgestelden zitten dikwijls ook louter familiale en persoonlijke stukken. Zij gunnen een intieme blik op hun gezinsleven en familiale relaties, en op de maatschappelijke realiteit waarin ze zich bewogen.

Men zou kunnen opwerpen dat, door het aanwenden van dit binnen de betrokken organisaties geproduceerde bronnenmateriaal, de historicus deze thema's te zeer institutioneel zou benaderen, ze als het ware te sterk door een "institutionele bril" zou lezen. Dat gevaar is niet denkbeeldig, maar moet toch worden genuanceerd. Ook veel officiële of op het eerste gezicht neutrale bronnenreeksen met betrekking tot de sociale realiteit (budget- en loon-enquêtes, administratieve bevestigingen, tellingen en statistieken, boekhouding en loonadministratie van "ongebonden" ondernemingen) vertonen duidelijk sporen van de maatschappelijke context waarin ze tot stand kwamen en van de (vaak gekleurde) bedoelingen van hun auteurs. Hun "neutraliteit" maakt dat de valstrikken die zij spannen, dikwijls veel gevaarlijker zijn. De historicus die bronnenreeksen aanwendt, opgemaakt door privaatrechtelijke,

ideologisch of politiek geprofileerde organisatievormen, weet dat hij zich voldoende moet wapenen. Hij of zij moet steeds in het achterhoofd houden in welke ideologische en socio-politieke context en voor welk doel de bronnen werden gemaakt. Mits een consequente toepassing van de historische kritiek en een brede bronnenstudie die ook andersoortig materiaal in de analyse betreft, kunnen de eigentijdse observaties van hun ballast worden ontdaan, naar waarde worden geschat en in alle veiligheid aangewend.

Peter Heyrman, KADOC

ONDERZOEK

De lijst publicaties die het KADOC onder de noemer "sociale realiteiten" kritisch besproken wenst te zien, bestaat uit zeer gevarieerde onderwerpen. Het zijn de boeken met betrekking tot de geschiedenis van de gezondheidszorg, de sociale en economische geschiedenis van Vlaams-Brabant en ten slotte de tentoonstellingspublicaties over uiteenlopende sociale groepen als seizoenarbeiders, dienstboden en zakenvrouwen. Binnen de mij geboden ruimte is het niet mogelijk een bespreking te maken waarin elk thema volledig kan worden doorge-

licht. "Sociale realiteiten" is als zodanig niet echt een sturend concept in de sociale geschiedenis, zodat een kritische situering van de studies in dat brede veld van de sociale geschiedenis niet voor de hand ligt.

Mijn zoektocht naar een rode, of beter zilveren draad voor dit review-artikel, bracht me onwillekeurig bij de vaststelling dat alle publicaties die KADOC onder de noemer "sociale realiteiten" samenbrengt, "in opdracht" zijn gemaakt. Hoewel er op verschillende niveaus steeds vaker historisch onderzoek wordt "besteld", zij het in het kader van parlementaire onderzoekscommissies, herdenkingen of anderszins, blijft er vanuit de academische wereld een zekere huiver tegenover deze praktijk bestaan - misschien juist omdat dit circuit steeds belangrijker wordt en professionaliseert: tal van academische historici leveren immers fundamentele bijdragen aan het onderzoek-in-opdracht.

Er is au fond geen kloof tussen twee types onderzoekers, maar wel tussen twee circuits van wetenschappelijk onderzoek, met andere financieringsbronnen en andere finaliteiten. Dat het onderzoek-in-opdracht een wetenschappelijk statuut verdient, lijkt in elke discussie daarover nochtans buiten kijf te staan. Toch blijkt de academische erkenning van dit onderzoek problematisch te zijn en het is aan die vaststelling dat ik mijn bespreking zou willen ophangen. Onlangs verscheen in *NRC-Handelsblad* nog een bitse opiniebladzijde over de gevaren van historisch onderzoek in dienst van andere dan academische belangen. Alhoewel de auteurs het vooral over onderzoek in opdracht van de overheid hadden, met name inzake netelige kwesties (de terugkeer en opvang van oorlogsslachtoffers, de zaak Zorreguieta, het Srebrenica-rapport), zijn sommige van de opgeworpen vragen ook relevant voor het onderzoek dat aan de basis lag van de KADOC-publicaties die ik onder de loep heb genomen. Hoe zit het met de wetenschappelijke onafhan-

kelijkheid?¹ Wie heeft er baat bij onderzoek-in-opdracht, en wat is het wetenschappelijke en politieke belang ervan? Dient er niet nagedacht over het feit dat het tempo en de onderzoeksagenda niet door wetenschappelijke maar door andere overwegingen wordt bepaald, een jubileumjaar bijvoorbeeld? En over de druk om aan het onderzoek een educatieve waarde en maatschappelijke relevantie te geven? Hoe zit het met de discrepantie tussen de steeds dwingender wordende eis om aan academische onderzoeksprojecten een internationale component te verlenen en de vaststelling dat het meeste onderzoek-in-opdracht erg "provinciaal" is, "een soort historische navelstaarderij die door iedere NWO-commissie van tafel zou worden geveegd"?²

De vraag is dus of er inderdaad van een geschiedbeoefening van twee snelheden sprake is. Als we onze blik op Vlaanderen vestigen, is dat volgens twee recente historiografische essays van twee heel verschillende auteurs in ieder geval zo. In een opstel over historisch besef in Vlaanderen wijst Jo Tollebeek op de gevaren die het historisch onderzoek in de privaatrechtelijke archief- en documentatiecentra (KADOC, Amsab-ISG, Liberaal Archief, ADVN) zouden bedreigen: neiging tot zelfcensuur, oppervlakkigheid en vernauwing van de kennis over het verleden, naarmate de onderzoeksagenda door de politieke concerns wordt bepaald. Levensbeschouwingen verwateren, zullen zijn in verval en hebben plaats gemaakt voor wat Luc Huyse politieke concerns noemt, persoonlijke en financiële netwerken die zich op zoveel mogelijk maatschappelijke terreinen willen positioneren en profileren. De politieke concerns die hun tentakels ook over het historisch onderzoek uitstrekken, hebben om zichzelf te legitimeren "geen diepgaande historische studies nodig maar gelegenheidspublicaties, jubileumboeken, aantrekkelijke tentoonstellingen, met andere woorden: snelwerkende en repetitieve signalen".³

Uit een KAJ-reportage over arbeidsomstandigheden bij jonge arbeid(st)ers in de jaren 1930: het inladen van flessen in een trein.

Vanuit een heel ander perspectief laakt Patricia Van den Eeckhout de invloed van de kleurarchieven op de hegemonie van instellings- en organisatiegeschiedenissen in de sociale historiografie. Geschiedschrijving die in dienst staat van image-building zou bovendien leiden tot publicaties met een voorspelbare inhoud ter gelegenheid van verjaardagen en herdenkingen.⁴

De kritieken gaan wat de rubriek "sociale realiteiten" betreft het meest op voor de publicaties in de sector van de gezondheidszorg: *300 jaar hospitaalzusters te Aalst*, de psychiatrische instelling *Sint-Jozef Kortenberg 1850-1995*, *800 jaar Terbank, een half millennium Convent van Bethlehem*, de gasthuiszusters *augustinessen van Boom 1846-1996* en het *Verbond der Verzorgingsinstellingen 1938-1988*.⁵ Het zijn beschrijvende studies, die een lineair en intern verhaal vertellen van een specifieke instelling ter gelegenheid van een jubileum. Afgezien misschien van het eerstgenoemde boek, dat van 1986 dateert, is het duidelijk dat de studies geen haastwerk zijn; binnen de grenzen van het genre is het chronologische verhaal

zeer degelijk onderbouwd en is het gevaar van oppervlakkigheid beslist niet gerealiseerd. De boeken zijn erg verzorgd, goed geschreven, hebben een mooie lay-out en zijn schitterend geïllustreerd. Dat dit een aangename lectuur garandeert, kan bezwaarlijk als een minpunt worden beschouwd. Kijken we maar naar de facelift die veel academische publicaties de laatste jaren hebben ondergaan om te zien dat de vorm meehelpt om de oubolligheid en saaiheid die de geschiedschrijving lange tijd kenmerkte, te verdrijven.

Vernieuwend of baanbrekend kan je deze publicaties niet noemen, maar het weze terzelfdertijd onderstreept dat de studie over het VVI-Caritas Catholica voorlopig geen "academische" evenknie heeft gekregen en dus het referentiewerk op dit terrein blijft. De kritiek op een té institutionele sociale geschiedenis gaat overigens voorbij aan het feit dat een instelling als Caritas Catholica een bijzonder ingrijpende invloed uitoefend heeft en nog steeds uitoefent op de "sociale realiteit" van de gezondheidssector. Terwijl een institutionele geschiedenis inderdaad vaak beschrijvend en lineair wordt

opgevat, is onderzoek nodig naar de manier waarop instellingen macht uitoefenen op het sociale en hoe de sociale realiteit gemodelleerd wordt door politiek-institutionele machtsstrijd. Naar interactie en dialectiek met andere woorden.

Kroon op het kleinschalige en lokale onderzoek dat naar de gezondheidszorg is gebeurd, is het prachtige boek *Er is leven voor de dood. Tweehonderd jaar gezondheidszorg in Vlaanderen*, dat interdisciplinair en zuiloverschrijdend is opgevat en thema's behandelt als de professionalisering en specialisering van het medisch beroep, de verzuiling, de medische ethiek, de rol van vrouwen in de ziekenzorg enz.⁶ Het is niet omdat een ideeënhistorische benadering van ziekte en gezondheid voorlopig minder wortel heeft geschoten in de Belgische medisch-historische wereld dan in andere landen⁷, dat we niet verheugd kunnen zijn dat de Vlaamse overheid geld neerlegt om een zowel vormelijk als inhoudelijk zeer aantrekkelijke uitgave mogelijk te maken, ook al worden er "typische instellingen" en "markante figuren" opgevoerd en is dat in nieuwe benaderingen van de sociale geschiedenis niet langer bon ton.

De drie tentoonstellingsboeken in het kader van het virtuele Museum van de Vlaamse Sociale Strijd, dat gepatroneerd wordt door het provinciebestuur van Oost-Vlaanderen, belichten trouwens telkens sociale groepen die tussen de plooiën van de historiografie, inclusief de verzuilde historiografie, zijn gevallen: seizoenarbeiders, dienstboden en vrouwelijke zelfstandige ondernemers.⁸ De tentoonstellingen zijn telkenmale eye-openers geweest voor historici en vormen in hun hoedanigheid van terreinverkenning beslist stimulansen voor verder onderzoek. Bovendien worden mythische voorstellingen over die groepen met de sociale realiteit geconfronteerd en kijken de auteurs verder dan de organisaties die deze groepen omkaderden. Zo brengt Bert Woestenborghs de seizoensgebonden trekarbeid, dat in het collectieve geheugen gemythologiseerd is, terug

Affiche van de "Week van de Soldaat" van 1957, een actie van Milac.

tot zijn reële, kwantitatief gezien vrij beperkte proporties. Hoewel er weinig directe bronnen terug te vinden zijn over de periodieke trekarbeid op zich en de leef- en arbeidsomstandigheden van de seizoenarbeiders in het bijzonder, laat hij zijn blik niet sturen door de archieven van organisaties (Kerk en vakbond) die hun belangen wilden behartigen. Ook in de bundel *Upstairs Downstairs* over het dienstpersoneel in Vlaanderen is de kennisdrift van het KADOC aangewakkerd door de onzichtbaarheid en anonimiteit van de meiden en knechten, niet alleen in het dagelijks leven, maar ook in de bronnen en iconografie. Ook hier is de mate waarin de dienstboden "gegrepen" werden door de vrouwenbeweging en -organisaties slechts een van de invalshoeken van waaruit het fenomeen benaderd wordt. Een zelfde verlangen om verborgen vrouwen uit de schaduw te halen, ligt aan de basis van de recentste bijdrage in het kader van het Museum voor de Vlaamse Sociale Strijd, over zakenvrouwen en vrouwenzaken. Je kan kritische kanttekeningen plaatsen bij de rekbaarheid die de redacteurs aan het begrip zelfstandige arbeid door

vrouwen hebben verleend. Vrouwen in kleinhandel en horeca worden naast vrouwen in vrije beroepen of vroedvrouwen en verpleegsters geplaatst en tevens geassocieerd met het maatschappelijk engagement van dames uit de hogere kringen, alsook met vrouwelijke kunstenaars. Toch sta je versteld van je eigen vooroordelen over de onderworpen en passieve rol van de vrouw in het verleden. We noteren terloops dat vrouwen in vrijwel alle KADOC-publicaties over "sociale realiteiten" goed vertegenwoordigd zijn.

Zeker als het gaat om de geschiedenis van de afgelopen tweehonderd jaar botst alwie vanuit een verschuivende internationale onderzoeksagenda een sociale geschiedenis, gefocust op personen en organisaties, wil doorbreken op een moeilijk op te lossen probleem. Uiteindelijk zijn de archieven van typische instellingen en markante figuren nog altijd de core-business van de privaatrechtelijke archief- en documentatiecentra. Is het "historische navelstaarderij" zich daar ook in het onderzoek mee bezig te blijven houden terwijl overal de dwingende roep van de internationalisering en de vernieuwing weerklinkt? Niet per definitie natuurlijk. Het hangt van de onderzoeker af in hoeverre het lokale of Vlaamse of Belgische onderzoek in een breder internationaal kader wordt ingebed en een probleemstelling met richtinggevende onderzoeksvragen wordt geformuleerd die ook relevant is buiten de grenzen van dorp, stad, regio of natie. Daar lijkt het onderzoek-in-opdracht evengoed naartoe te evolueren als het onderzoek aan de universiteiten. Terwijl de boeken over de seizoenarbeiders en het dienstpersoneel nog een exclusief "Vlaamse" stempel hebben, bedt Leen Van Molle de historiografische zoektocht naar "zakenvrouwen" in in een internationale onderzoekscontext.⁹

De vraag naar de "historische navelstaarderij" leidt ons ook naar de vraag of we het onderzoek-in-opdracht als identiteitsvormend en/of imagovormend moeten bekriti-

seren. Het is duidelijk dat elk boek over de eigen organisatie of instelling voor de opdrachtgevers een narcistische streling betekent, hoe kritisch het ook is geschreven. De organisatie of instelling krijgt een plaats op de landkaart en op de tijdsband, en bestaat dus. Het meest frappant, het meest anachronistisch ook, is dit bij de studie over de sociale en economische geschiedenis van Vlaams-Brabant (D37), dat in een samenwerkingsverband tussen het Centrum voor Economische Studiën van de K.U.Leuven, het ADVN, het Amsab-ISC, het KADOC en het Liberaal Archief tot stand is gekomen. De gedeputeerde van cultuur en de gouverneur van "de jonge provincie" geboren in 1995, schrijven in hun woord vooraf met nauwelijks verholten fierheid over hoe diezelfde wolk van een provincie wortels heeft in een ver verleden. Sociale realiteit of historische constructie? Peter Heyrman en Jan De Maeyer lossen het probleem in hun inleiding handig op door te spreken over "een relatieve ruimte" en "een relatieve chronologie". Toch is voorlopig over geen enkele andere provincie zo'n rijke sociale en economische geschiedenis gepubliceerd. Minder anachronistisch, zij het soms wel wat finalistisch, is het als een congregatie een beroep doet op het KADOC om ter gelegenheid van een viering een boek te maken, getuige de publicaties over de verzorgingsinstellingen. Voor die instellingen betekent een boek uiteraard evenzeer een vorm van symbolisch kapitaal en een bron van trots en identiteit als voor het bestuur van Vlaams-Brabant. De identity politics van het KADOC neemt subtielere vormen aan waar het gaat om de sociale groepen die via het Museum voor de Vlaamse Sociale Strijd voor het voetlicht zijn gebracht. Het kan immers geen toeval zijn dat zowel het boek over de dienstboden als dat over de vrouwelijke ondernemers wordt afgesloten met een hoofdstuk waar de K van katholiek of de C van christelijk centraal staat. In *Upstairs Downstairs* gaat het om de "bezige Martha's" of de priesterhuishoudsters¹⁰, in *Vrouwenzaken-zakenvrouwen* over

de Christelijke Middenstands- en Burgervrouwen (CMVB).¹¹

Persoonlijk ben ik voorstander van een maatschappelijk betrokken geschiedschrijving waarin het eigen engagement een plaats heeft, zolang dat maar geëxpliciteerd wordt. De privaatrechtelijke archief- en documentatiecentra hebben een maatschappelijke functie en kunnen aldus bijdragen tot de herwaardering en een herdefiniëring van het middenveld. Ik ben voorts van mening dat een kritische historiografie die bijdraagt tot de identiteits- en zelfs imagovorming, erg belangrijk is voor het historisch besef. De waarde van dit onderzoek mag niet afgemeten worden aan de lat van het fundamenteel onderzoek zoals dat in het kader van doctoraten wordt verricht.

Het is evenwel noodzakelijk dat de academische wereld met argusogen blijft kijken naar de historiografie vanuit de kleurarchieven. De overheidssubsidie is helaas te krap opdat de instellingen geheel autonoom de bakens voor onderzoek uit zouden kunnen zetten. Een té grote afhankelijkheid van externe financieringsbronnen en contractonderzoek is inderdaad geen goede zaak voor de wetenschappelijke agenda-setting van de privaatrechtelijke archief- en documentatiecentra. Vandaar dat intellectuele zuurstof van de universiteiten nodig is, liefst in het kader van structurele samenwerkingsverbanden. Het is duidelijk dat het KADOC daaraan niet ontbreekt.

Gita Deneckere, Vakgroep Nieuwste Geschiedenis, Universiteit Gent

¹ Die vraag is aan bod gekomen tijdens de Dag van de Nieuwste Geschiedenis op zaterdag 29 april 2000, waar onder meer Jan De Maeyer het heeft gehad over de manier waarop KADOC het contractonderzoek, dat 41% van de 59 publicaties tot dan toe totaliseerde, organiseert: goede contracten bieden een garantie voor historisch-wetenschappelijke degelijkheid en helpen bij het wegwerken van irreële verwachtingen bij de opdrachtgevers (inzake timing, mytholo-

gisering, politieke "bruikbaarheid"...).

² Enkele kwesties geopperd in A. Gerrits en I. de Haan, "Historicus mag niet worden tot politieke klusjesman", *NRC-Handelsblad*, 8 november 2001.

³ J. Tollebeek, "Identiteit en vervreemding. Historisch besef in Vlaanderen" in: J. Tollebeek, *De ijkmeesters. Opstellen over geschiedschrijving in Nederland en België*, Amsterdam, 1994, 151.

⁴ P. Van den Eeckhout, "The quest for social history in Belgium (1948-1998)", *Archiv für Sozialgeschichte*, 40 (2000) 328.

⁵ D3, D8, D22, D25, D31 en D33.

⁶ J. De Maeyer, L. Dhaene, G. Hertecant en K. Velle, eds., *Er is leven voor de dood. Tweehonderd jaar gezondheidszorg in Vlaanderen*, Kapellen, 1998.

⁷ Cfr. de interessante review van L. Nys, "De metamorfose van Clio Medica.

Evolutie en huidige stand van het medisch-historisch onderzoek", *Mededelingenblad van de Belgische Vereniging voor Nieuwste Geschiedenis*, 23 (2001)1, 9-15.

⁸ D18, D23 en D38.

⁹ L. Van Molle, "Zakenvrouwen of vrouwenzaken? Een historiografische zoektocht" in: D38, 17-39.

¹⁰ J. De Maeyer, m.m.v. L. Collin, "Bezige Martha's: de priesterhuishoudsters in Vlaanderen" in: D23, 223-232.

¹¹ R. Christens, "CMVB in historisch perspectief" in: D38, 244-279.

Opvoeding en onderwijs

DOCUMENTATIE

Op het vlak van opvoeding en onderwijs bewaart het KADOC ruim 160 archiefbestanden (goed voor meer dan 720 strekkende meter), meer dan 2000 tijdschriften en duizenden publicaties, foto's en audiovisuele documenten, ruim voldoende om dit belangrijke onderzoeksveld rijkelijk te stofferen.

Jeugd

Tijdens de voorbije 25 jaar werd een omvangrijke documentatie met betrekking tot het jeugdbewegingsleven opgebouwd. De katholieke jeugdbewegingen deponeren hun archieven, publicaties en audiovisuele documenten massaal. Zo zijn de nationale archieven van de standsorganisaties voor arbeiders (KAJ, VKAJ), boeren (BJB, KIJ), middenstand (KBMJ, KJM) en studenten (KSA, VKSJ, KSJ) aanwezig. Daarnaast zijn ook de archieven van de niet-standsgebonden Chirojeugd en scouts (VVKSM) voor het onderzoek beschikbaar. Over alle aspecten van het jeugdbewegingsleven is in deze archieven informatie te vinden (leidingsvorming, afdelings- en jaarwerking, diensten, leden, contacten met andere organisaties enz.). Voor de meeste fondsen ligt de nadruk wel op de periode na de Tweede Wereldoorlog. Er is evenwel overvloedig materiaal om ook de vooroorlogse periode te bestuderen. Voor diverse bewegingen zijn regionale archieven aanwezig. Te vermelden zijn de archieven van KAJ Aalst, Antwerpen, Brugge, Brussel, Gent-Eeklo, Kortrijk, Leuven, Limburg, Mechelen, Oost-Vlaanderen, Roeselare, Sint-Niklaas en Turnhout, en die van KSA Antwerpen, Brabant, Limburg, Oost-Vlaanderen en West-Vlaanderen. Vele persoonsarchieven bevatten interessante documenten over dit themaveld. Vermelden we bij wijze van voorbeeld de archieven van Madeleine Braet voor de middenstandse jeugd; Karel Dubois, Guido Landuyt, Urban Huybrechts,

Affiche van de jeugddag te Brugge in 1951 van het Jeugdverbond voor Katholieke Actie.

Jozef Peeters, Albert Taeymans en Oscar Van Malder voor de studentenjeugd; Maria Meersman, Maria Rieberghe en Jozef Cardijn voor de arbeidersjeugd; Edward Van Roey en Albert Peeters voor de chirojeugd. Exemplarisch zijn enkele lokale archieven bewaard (bijvoorbeeld

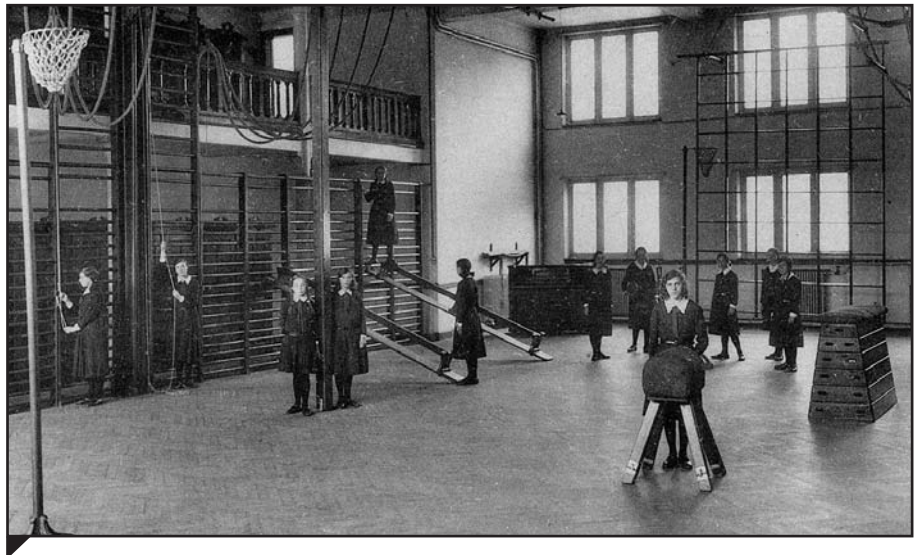
het Sint-Albertuspatronaat Leuven, Bart D'Hondt met betrekking tot VVKSM Sint-Petrus Gent, Frans Naets met betrekking tot De Jonge Werkman-KAJ Antwerpen, VKAJ Lommel en VKSJ Burst). Dit lokale jeugdleven komt ook aan bod in talrijke tijdschriftjes.

Over enkele overkoepelende organisaties uit het katholieke jeugdwerk zijn eveneens documenten aanwezig in het centrum. Het archief van Christine de Hemptinne biedt een weerslag van al haar activiteiten op het vlak van Katholieke Actie, vooral als voorzitter van het Vrouwelijk Jeugdverbond voor Katholieke Actie en van de internationale federatie (FIJFC). Het archief van de *Jeunesse Étudiante Chrétienne Européenne* bevat interessante gegevens in verband met de werking van diverse verenigingen in Europa actief op het vlak van de jeugdwerking voor studerende. Dat van de Katholieke Jeugdraad belicht ontstaan, werking, ontwikkeling en standpunten van de KJR, evenals de ontwikkeling en de activiteiten van de aangesloten organisaties.

Niet alleen de traditionele jeugdbewegingen komen in de KADOC-collectie aan bod. Er zijn bijvoorbeeld ook de archieven van Informatief Spelmateriaal (een organisatie, voornamelijk gegroeid vanuit KSA-VKSJ die via zogenaamde "informatieve" spelen wilden werken aan de politieke en maatschappelijke vorming en bewustmaking), Jong-KVG (de vereniging voor gehandicapten), Jonge Kerk (een kernwerking voor jongeren van 13 tot 18 jaar), Jongeren-gemeenschappen (dat de jeugdhuiswerking vanuit Chirojeugd begeleidde), Jeugd en Gezondheid (de jeugdwerking van de Christelijke Mutualiteiten) en de Zilvermeeuwjes (voor kinderen van door de repressie getroffen ouders).

Het ligt voor de hand dat, naast deze belangrijke jeugdbewegingsarchieven, heel wat andere bestanden informatie over het jeugdleven in zijn diverse aspecten bevatten: archieven van koepelorganisaties van jeugdbewegingen (als ACW en Boerenbond) en de oudste stukken in vele persoonsarchieven, die handelen over de - dikwijls voor de latere carrière bepalende - jeugdijaren van de archiefvormer.

Een uitgebreide collectie publicaties en audiovisuele documenten vervol-

Prentbriefkaart van de turnzaal van de Normaalschool van de anonciaden in Wijnegem.

digt het beeld van het jeugdbewegingsleven in de 19de en 20ste eeuw. De productie van de jeugdbewegingen telt meer dan 1400 tijdschrifttitels (leden- en leidersbladen). Maar ook andere grote en kleine publicaties vormen een interessant studieterrain: zangbundels, jaarprogramma's, brochures met methodieken en leidersinstructies enz. Om ten slotte een reëel "beeld" te krijgen van het jeugdleven zijn er duizenden foto's, affiches, films en dia's die het normatieve karakter van vele bronnen ruimschoots corrigeren.

Onderwijs

De oudste stukken met betrekking tot het onderwijs die op het KADOC worden bewaard, betreffen de Katholieke Schoolpenning van Antwerpen (1890-1963) en de *Société d'Écoles Gardiennes d'Anvers* (1839-1953). Van recentere datum zijn de omvangrijke archieven van de Guimardstraat, van haar verbonden, diensten en kopstukken. Van de meeste verbonden zijn de archieven bewaard: CRKLO voor het lager onderwijs, NVKMO voor het middelbaar onderwijs en NVKTO voor het technisch onderwijs. Ook de archieven van enkele belangrijke figuren uit de Guimardstraat zijn zeer waardevol: Josu de Aguirre, Wilfried Duyver en Laurent Grimmonprez. Wel blijft het zo dat het vooral materiaal betreft vanaf de jaren 1950.

Enkel voor het lager en het technisch onderwijs gaan de archiefstukken verder terug in de tijd. Voor een volledig beeld is men dan ook aangewezen op de archieven van de individuele scholen en inrichtende overheden (onder meer van de onderwijscongregaties). Op het KADOC zijn enkele schoolarchieven bewaard: onder meer van het Instituut Onze-Lieve-Vrouw van het Heilig Hart Borgerhout, de Schippersschool Klein-Willebroek, de Sint-Elisabethschool voor Verpleegkunde Ukkel en de verpleegstersschool van Mechelen. Het overgrote deel van voorgaande archieven is dikwijls zeer administratief van aard.

Het onderwijsbeleid kan worden onderzocht aan de hand van de archieven van onder meer minister Daniël Coens, Jan Grauls, Piet Hendrikx, Oscar Peters, Jacques Plumart en Frans Ingham. Maar vanzelfsprekend dienen hiervoor eveneens de archieven van de CVP/CD&V (en de studiedienst CEPESS en politieke mandatarissen als bijvoorbeeld Frank Swaelen en Robert Houben) en van de diverse takken van de christelijke arbeidersbeweging voor te worden onderzocht. Voor alle onderwijsaspecten zijn ook de archieven van de oudverenigingen (van het nationale NCOV, thans VCOV) en van de oud-leerlingen (NCVO/OMAAEC) van belang. Recent werd ook het archief van de

Bijeenkomst van het Gewestelijk VKAJ-verbond Antwerpen.

CSBO West-Vlaanderen (Centrale voor Studie- en Beroepsoriëntering) overgedragen. Ten slotte verdienen ook de archieven van de onderwijsvakbonden de aandacht. Op het KADOC treffen we de archieven aan van de Christelijke Onderwijscentrale (COC), Willy Devaere, Herman Donders, Frans Valvekens en Albert Van Den Berghe. Wat werd gezegd voor de andere onderdelen geldt ook hier: meer dan duizend tijdschriften (van de verbonden of van de scholen) kunnen worden bestudeerd; duizenden boeken (waaronder huldeboeken, leerplannen, palmares, statistische en andere jaarboeken van het katholiek onderwijs) en de vele audiovisuele documentatie (onder meer de rijke collectie prentbriefkaarten) maken het beeld compleet.

Luc Schokkaert, KADOC

ONDERZOEK

Niet zonder reden viert het KADOC zijn vijftiengste verjaardag. Als documentatie- en onderzoekscentrum heeft het tijdens de voorbije kwart eeuw een niet meer weg te denken plaats verworven binnen het landschap van de Belgische geschiedenisbeoefening. Dat het die verjaar-

dag bovendien te baat neemt om op kritisch-constructieve wijze na te denken over de toekomst, bewijst afdoende zijn openheid en volwassenheid. Maar dat maakt het er de taak van de individuele "beoordeelaars" van de diverse domeinen waarop het KADOC actief is geweest, er vanzelfsprekend niet gemakkelijker op. De openhartige analyse van een buitenstaander, waartoe hij/zij zich volgens de interne logica van het vakgebied geroepen voelt¹, is vermoedelijk niet direct het vertoog dat initiatiefnemers, pioniers of geldschietters willen horen. A fortiori geldt zulks voor het gebied van de opvoeding en het onderwijs, dat krachtens zijn schier onverbreekelijke band met historisch-maatschappelijke fenomenen als de evangelisatie en de catechisatie lange tijd de kern van de catholica heeft helpen uitmaken.

Hoe dan ook, het lijdt niet de minste twijfel dat het KADOC, mede dankzij de rijke documentatie die het op dat terrein heeft weten te verzamelen, de productie van de Vlaamse pedagogische historiografie in belangrijke mate heeft gestimuleerd. Dat gebeurde zowel onrechtstreeks als rechtstreeks. Onrechtstreeks als toeleveringscentrum voor gegevens die op een of andere manier in tallo-

ze gepubliceerde en niet-gepubliceerde studies zijn binnengeslopen, het weze als basismateriaal van een of andere studie of gewoon als illustratie (vaak trouwens in de letterlijke zin) van een bepaald fenomeen, gedachtegang of bewering. Een bespreking van die invloed zou ons niet alleen te ver voeren, maar op zich nieuw onderzoek vergen. Laten we het dus houden bij de rechtstreekse invloed, de productie van studies die in het kader van KADOC over opvoeding en onderwijs het licht zagen. Volgens de eigen inventarisatie zijn dat er uiteindelijk een tiental.² Liever dan een kritische doorlichting van ieder boek afzonderlijk - dat is ten dele gebeurd in recensies in de wetenschappelijke en semi-wetenschappelijke pers - volsta ik hier met enkele algemene beschouwingen over de aard van die productie - kwantitatief zowel als kwalitatief - van waaruit dan een toekomstige publicatiepolitiek zou kunnen worden afgeleid.

Wat kwantiteit betreft lijkt de hoeveelheid van het gepubliceerde niet de belangrijke plaats van de sector binnen de Katholieke Actie, die - het is al gezegd - per definitie "educatief" was of wilde zijn, te weerspiegelen. Daarvoor is het voorgelegde resultaat mijns inziens te mager, zowel in absolute als in relatieve termen. Tien studies op vijftieng jaar kan niet direct als een "indrukwekkende" oogst worden bestempeld, te meer als men bedenkt dat er door KADOC in die periode in het totaal een zeventigtal werken werden gepubliceerd - hetgeen voor de sector "opvoeding en onderwijs" uiteindelijk slechts een verhouding van 14 % oplevert. De indruk van ondervertegenwoordiging van het gebied wordt nog versterkt als we naar de diversiteit van de bestudeerde opvoedingsmilieus gaan kijken: zo is er niet één studie voorhanden over het gezin, sinds jaar en dag het "primaire" opvoedingsmilieu, zeker in katholieke kringen. Zo bestaan er over het secundaire opvoedingsmilieu van de school, afgezien van de monografie over sport en lichamelijke opvoeding (niet direct het meest

in het oog springende aspect van de geschiedenis van het katholiek onderwijs), slechts vier studies (én dat zijn de facto uiteindelijk alle vier "instellingsgeschiedenissen") en nog eens vijf over de jeugdbeweging, het zogenaamde derde opvoedingsmilieu (eveneens te karakteriseren als individuele "bewegingsgeschiedenissen"). Volledigheidshalve moet hier wel worden aan toegevoegd dat dit totaalplaatje er iets beter zou hebben uitgezien, had men daarbij ook de sector van de volwassenvorming en permanente educatie (vrouwen- en mannenbewegingen) gerekend, waarover het KADOC eveneens heeft gepubliceerd.

Maar dat neemt niet weg dat in de toekomst naar meer algemene studies over de aard en de invloed van de katholieke opvoeding en het onderwijs in Vlaanderen zou moeten worden gestreefd. Dat dit tot nu toe onvoldoende is gebeurd, is uiteraard niet alleen een zaak (laat staan de "schuld") van het KADOC, maar van de hele pedagogische historiografie in Vlaanderen. Het feit dat opvoeding en onderwijs in de algemene, sociale en culturele geschiedenis op internationaal vlak worden onderschat of verwaarloosd, is niet alleen opmerkelijk (want er zijn uiteindelijk niet zoveel andere maatschappelijke instituties te noemen die intentioneel en ook daadwerkelijk aan overdracht van cultuur hebben gedaan), het heeft ook en vooral te maken met professionele en institutionele gevoeligheden binnen het sociale netwerk van vakbeleden demarcaties in de opbouw van wetenschap en kennis. Mutatis mutandis geldt hetzelfde voor het "hodiecentrische" of kortademige, en dus meestal ahistorische karakter van het gedragswetenschappelijk onderzoek, waarop de onderwijskunde en de andere vormen van terreinspecifieke pedagogieken zich sedert de "empirische" wende van de jaren 1970 zijn gaan richten.

Met de opsomming van het in KADOC gepresterde is trouwens (nog) niets gezegd over de kwaliteit ervan. Kwantiteit is, zoals bekend,

Een wervingsaffiche voor Chiro.

niet noodzakelijk een norm voor kwaliteit. Onmiskenbaar heeft het KADOC ertoe bijgedragen dat de geschiedenis van individuele instellingen en verenigingen op een professioneel niveau werd getild, wat de auteurs van de KADOC-studies op het gebied van opvoedings- en onderwijsgeschiedenis trouwens ook in velerlei recensies terecht als een verdienste wordt aangerekend. De tijd van het dilettantisme, van de hagiografie of van de strooptocht naar argumenten voor het "grote

gelijk" (bijvoorbeeld rond de schoolstrijd) ligt in de pedagogische geschiedschrijving (gelukkig) al een flink stuk achter ons³ en dat is mede het gevolg van de inbreng van het KADOC. Dankzij de professionalisering van de onderzoekers is men ook in het KADOC op een meer "objectieve" manier naar de feitelijkeheid gaan kijken. Maar ook dat heeft zo zijn schaduwkanten, zeker als men daarmee de (post)moderne problematiek van de narrativiteit van elke geschiedenis en de constructie

(respectievelijk deconstructie) van het historische verhaal van tafel zou willen vegen.

Mij komt het voor dat de spanning die bij onderzoek voor derden - hoe professioneel dat ook moge worden aangepakt - onvermijdelijk om de hoek komt kijken, namelijk die van een mogelijke botsing tussen de interpretatie van de onderzoekers en de preliminaire opvattingen en verwachtingen van de broodheren ten aanzien van het onderzochte, tot nu toe in KADOC meestal handig werd omzeild (want waarschijnlijk was er geen andere weg) door nogal dicht bij de feiten te blijven, en zo weinig mogelijk te interpreteren, laat staan het verleden te beoordelen.

Daarmee is niet gezegd dat er in de KADOC-studies over opvoeding en onderwijs niet historisch wordt gecontextualiseerd - het is juist één van de sterke kanten dat opvoeding en onderwijs er niet als pedagogische eilanden maar in hun sociaal-historische vervlochtenheid worden voorgesteld - maar wel dat er daarin (nog te) weinig gebruik wordt gemaakt van eigentijdse historisch-sociologische, historisch-psychologische en/of historisch-pedagogische theorievorming en interpretatiekaders.⁴ Zulks hoeft geen miskenning in te houden van de specificiteit van het bestudeerde; wel integendeel, want eerder dan op een zuivere toepassing van algemene theorieën en interpretaties, heb ik hier het oog op de ontwikkeling van binnenuit van geëigende concepten en intermediaire theorema's die de vrucht zijn van een hermeneutische omgang met de bronnen en met de narrativiteit die men op grond daarvan - nu schijnbaar onwillekeurig en "waardevrij" - construeert.

In die zin verdient het mijns inziens ook aanbeveling het comparatieve element in de opvoedings- en onderwijsgeschiedenis van de "catholica" te bevorderen en ik bedoel dit niet alleen en zeker niet in de eerste plaats in de ouderwetse betekenis van *Länderpädagogik*. De *unit of comparison* zou volgens mij het specifiek "katholieke" moeten zijn tegen-

over de ontwikkeling van het onderwijs in de context van andere levensbeschouwingen, godsdiensten, ideologieën, en/of wereldsystemen, wat voor de Belgische (opvoedings)-geschiedenis gemeenzaam onder de noemer "niet-katholiek" kan worden samengebracht. Hoe anders kan de specificiteit van het katholieke opvoedingsproject in de realiteit (en niet in de retoriek) blijken dan door een confrontatie met het niet-katholieke, waarbij uiteraard niet aan de specifiek historische context van de bestudeerde perioden kan worden voorbijgegaan. Interpretatie is in deze niet het terugschieten van eigentijdse of later gegroeide toestanden (zoals de "verzuiling" om een populair concept te noemen) op een ver of nabij verleden (waartoe de verzuilde manier van bronnenverzameling nu eenmaal aanleiding zou kunnen geven), maar van mogelijke decalages in de tijd die zich in de verspreiding en veruitwendiging van historische processen (de secularisering bv.) tussen de diverse zingevingssystemen heeft voorgedaan.

Laat mij dat verduidelijken aan de hand van een concreet voorbeeld. Wat volgens mij nood doet, is de ontwikkeling van een onderzoeksprogramma waaruit de eigenheid van het katholiek onderwijs (in vergelijking met het niet-katholieke) zou kunnen blijken. Op macro-vlak zou kunnen worden onderzocht welke politiek, welk beleid er van binnenuit werd gevoerd, hoe dat beleid met verloop van tijd werd gestandaardiseerd en gecoördineerd en in hoeverre het de nationale besluitvorming (correlatief met katholieke en niet-katholieke bewindslieden) ondersteunde of tegenwerkte. Op meso-vlak zou kunnen worden nagegaan in hoeverre de katholieke stellingname tot curriculaire en structurele keuzes in verband met afdelingen en programmatie heeft geleid. Of hoe men er de spanning tussen cognitief-intellectuele en moreel-godsdienstige vorming, respectievelijk tussen de positief-wetenschappelijke en human-litteraire vakken heeft opgevangen? Op micro-vlak ten slotte dient te worden bestudeerd hoe de

"hogere" pedagogiek van het katholieke opvoedingsproject zich tot de "lagere" pedagogiek van het alledaagse handelen op de werkvloer (de concrete school en klas) verhiel. In hoeverre werd er - en alweer in vergelijking met het niet-katholieke - ruimte geschapen voor pedagogische vernieuwingen; in hoeverre was er een specifiek katholieke inbreng in de processen van pedagogisering, sentimentalisering en emotionalisering die zich na de oorlog geleidelijk aan als uitingen van een "weg van de autoriteit"-pedagogiek hebben geopenbaard? Stuk voor stuk intrigerende vragen waarover we nu op onze honger blijven zitten, ondanks het feit dat het materiaal voor zulk een grootschalig programma thans in ruime mate in het KADOC aanwezig is.

Marc Depaepe, Afdeling Historische Pedagogiek, K.U.Leuven

¹ Wat de geschiedenis van opvoeding en onderwijs betreft, zie: M. Depaepe, "Demythologizing the Educational Past. An endless task in history of education" in: R. Lowe, ed., *History of Education: Major Themes, Debates in the History of Education 1*, Londen/New York, 2000, 356-370.

² S1, S3, S17, D5, D9, D16, D19, D21, D24 en D32.

³ Wat niet belet dat hier en daar de oude tegenstellingen nog een latent bestaan hebben, zie bv.: M. Depaepe, "Het katholieke spook van een vrijzinnige opera ontsluit", *Persoon en Gemeenschap*, 52 (1999-2000) 2, 131-137.

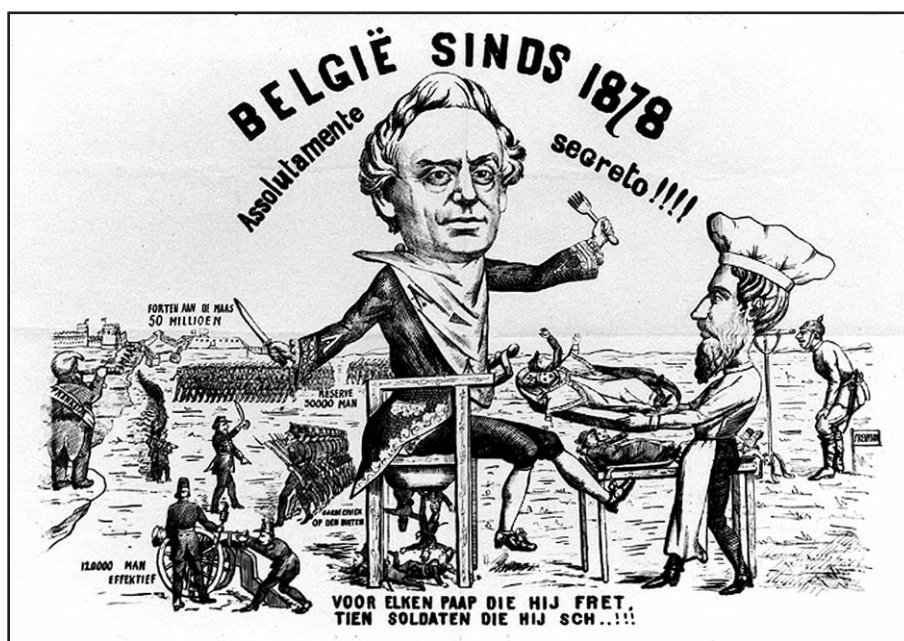
⁴ Een aangename "uitzondering" is allicht het boek van Vanderstraeten en Preneel (D24).

Traditionalisme en ultramontanisme

DOCUMENTATIE

Het katholieke reveil is een van de meest merkwaardige fenomenen uit de eerste helft van de 19de eeuw. Deze religieuze heropleving werd gekenmerkt door een romantisch onderbouwd zin zoeken, een individueel en collectief beleefde kerkpraktijk, vrome devoties en publieke geloofsmanifestaties, zoals processies en bedevaarten, en een bijna emotionele gehechtheid aan heilige plaatsen, relikwies en symbolen. Het katholieke reveil werd in belangrijke mate gedragen door de herstelde oude orden en de vele nieuwe (vooral actieve) religieuze instituten. Bij wijze van boutade kan worden gesteld dat zowat elke dorpspastoor die zichzelf respecteerde een lokale (veelal vrouwelijke) kloostercongregatie stichtte.

Over dit religieuze reveil heeft het KADOC heel wat documentatie te bieden. Het betreft een waaier van brochures over lokale devoties, de statuten en werkingsverslagen van vrome genootschappen, de statuten en regels van tientallen religieuze instituten. De uitgebreide iconografische collectie maakt het reveil dan weer zichtbaar. Tot in de jaren 1860-1870 bestonden er nauwelijks landelijke of regionale koepelorganisaties, vandaar dat de lezer aangewezen is op de honderden lokale publicaties en verslagen. Wellicht het rijkste archief is dat van de Vincentianen in België: KADOC herbergt niet alleen tientallen archieven van lokale conferenties, maar ook de archieven van de diocesane en nationale koepelstructuren. De begindatum van deze fondsen ligt vaak rond 1845-1850, wat onderzoek over langetermijnverschuivingen mogelijk maakt. Interessant aan de Vincentianenbeweging is dat zij naast een individuele heilsbetrachting ("Dieu comme but, les pauvres comme moyen") ook de caritatieve en moreel-religieuze socialisatie van de volksklassen voor ogen had. De rijke waaier aan informatie over

Katholieke verkiezingsaffiche uit 1884 met een verwijzing naar de antiklerikale en militaristische houding van de liberalen.

de zogenaamde hulpwerken (materiële hulpverstrekking, patronaten, volksbibliotheken, werkmanskringen) onderstreept dat. Een ander belangrijk archieffonds is dat van de Noord-Belgische provincie van de redemptoristen (1773-1997). Zoals vermeld speelden de regulieren een belangrijke rol in het reveil. Naast de jezuïeten, de dominicanen en de minderbroeders waren de redemptoristen zowat de belangrijkste orde van het reveil. Het rijke en uitgebreide fonds biedt nog verder te exploreren informatie over de befaamde "volksmissies" van de redemptoristen, over de geloofsdagen (van recentere datum), de apologetische acties en de bevordering van het christelijk gezin in de honderdduizenden leden tellende Aartsbroederschap van de H. Familie. Het archief van dit opwekkingswerk onder de gezinnen wacht nog op verdere lokale en globale studie.

Maar meer nog dan aangaande het reveil is KADOC een schatkamer voor de studie van het ultramontanisme in België. Deze door het traditionalisme beïnvloede radicaal-katholieke stroming, die er een pessimistische mensvisie en organische, hiër-

archische maatschappijvisie op nahield lag aan de basis van het organisatiekatholicisme dat in ons land het levenslicht zag ca. 1860-1870. De papieren neerslag kan men nog niet vinden in secretariaatsarchieven (een fenomeen van het einde van de 19de eeuw) maar wel in de papieren van de tenoren van de ultramontaanse actie of in de archieven van de families waartoe ze behoorden. Zoals elders beschreven heeft KADOC een hele onderzoekstraditie rond het fenomeen van het ultramontanisme opgebouwd. In de loop van dit langlopend onderzoek werden interessante familiearchieven samengebracht, in originele vorm of op microfilm. Als voornaamste kunnen worden vermeld: de archieven van de Gentse industrieel en gangmaker van het radicale ultramontanisme Joseph de Hemptinne (1822-1909) (voor de ultramontaanse pers, de Pauselijke Werken, de Zwarte Internationale of het Comité de Genève, de Vincentianen, de Sint-Lucasscholen en niet te vergeten de Afrikamissies), het archief Jules Lammens-Arthur Verhaegen (1822-1908/1847-1917) (voor de ultramontaanse pers en in het bijzonder *Le Bien Public*,

Het 'Blauhuys' van de Gentse politicus Arthur Verhaegen. De foto werd genomen door zijn vriend Joseph Casier.

de Vincentianen en de volkswerken, de schoolstrijd van 1878-1884 en de relatie tot de conservatieve partij), het archief Charles Antoine de Villermont (1815-1893) (m.b.t. de Pauselijke Werken en de zouavenwerking), het archief Casier (1852-1925) (over de ultramontaanse pers, de volkswerken en de Sint-Lucas-neogotiek), het archief Jean-Charles Snoy et d'Oppuers met retroacta (1907-1991) en niet te vergeten het archief J.W. Cramer (1817-1884). Een ware goudmijn voor de nadagen van het ultramontanisme zijn de gemicrofilmde "Belgica" uit het Vaticaanse archief (de fondsen

Staatssecretariaat, Nuntiatuur Brussel en Buitengewone Aangelegenheden) voor de pontificaten van Pius IX (1846-1878) en Leo XIII (1878-1903). Verder en buiten het bestek van dit thema zijn er ook de "Belgica" voor de pontificaten van Pius X (1903-1914) en Benedictus XV (1914-1922). Een interessant werkinstrument voor de sociale dimensie van het ultramontanisme is de databank Joris Helleputte (onder meer voor de relatie ultramontanisme-corporatisme). Tot slot moet er ook gewezen worden op de uitgebreide indices van de Acta van de Brugse bisschoppen (briefwisseling,

verslagen door de bisschoppelijke secretarissen) die voor de periode 1834-1890 een handige ontsluiting vormen voor de studie van de relatie Kerk-samenleving. Vermits bisschop Jean-Baptiste Malou (1848-1864) een van de toonaangevende ultramontaanse bisschoppen was, past een vermelding van dit nuttige werkinstrument in dit thema. Het hoeft geen betoog dat de onderzoeker in de bibliotheekcollectie een brede waaier aan publicaties van ultramontaanse actiecomités of publicatiehuizen (bv. Desclée; Société de Saint-Charles Borromée) kan vinden, naast foto's en prenten van de tenoren van het Belgische ultramontanisme, fotoalbums van zogenaamde ultramontaanse huwelijksreizen en niet te vergeten cartoons waarin de ultramontaanse politieke houding en pausidolatrie van liberale zijde wordt geheld. Kortom een veelzijdige en representatieve collectie.

Jan De Maeyer, KADOC

ONDERZOEK

De wetenschappelijke zelfstandigheid van het KADOC als onderzoekscentrum blijkt onder meer uit het gegeven dat het ook andere thema's aansnijdt dan deze die in het verlengde liggen van de belangstelling van de ondersteunende organisaties en opdrachtgevers.

Traditionalisme en ultramontanisme - eigenlijk: de behoudsgezinde grondtoon in de geschiedenis van het Belgisch katholicisme - zijn niet onmiddellijk onderwerpen die op de belangstelling van het brede publiek, en zelfs niet van het katholieke segment daarbinnen, moeten rekenen.

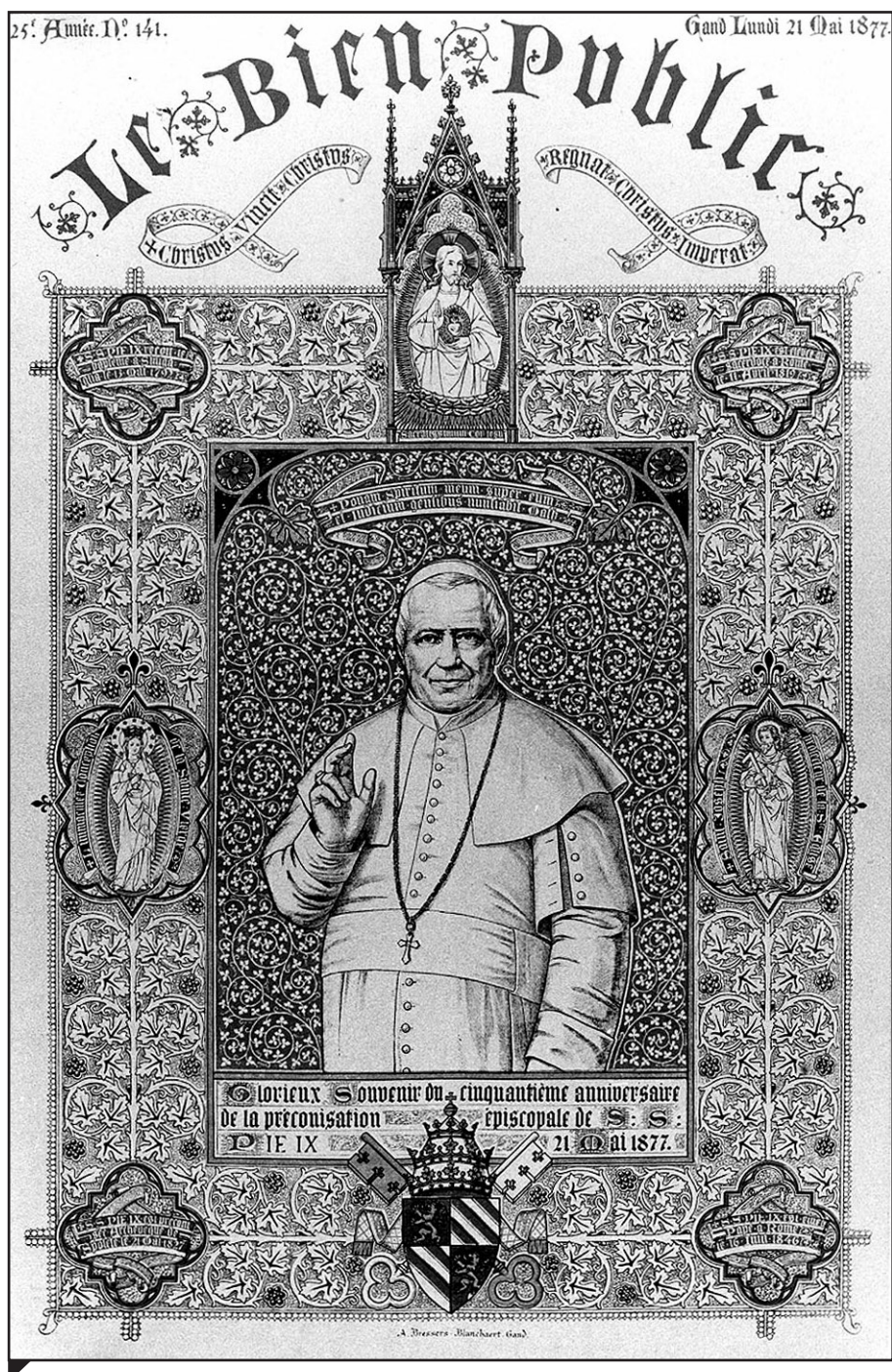
"Denn bevorzugter Bezugspunkt waren gerade nicht die konservativen, sondern die 'fortschrittlichen' Aspekte ihrer Geschichte": deze uitspraak betreffende de geschiedschrijving over de Oostenrijkse katholieke organisaties geldt mutatis mutandis ook voor België. Het mag dan ook een prestatie heten dat men erin is geslaagd al van in het tweede jaarboek (1984) dit thema op de onderzoeks- en publicatie-agenda te

plaatsen, samen trouwens met dat andere (toen nog) lelijke eendje dat in de ultramontaanse wateren meezwom: de neogotiek.

In *De kruistocht tegen het liberalisme* (S2) werden enkele van de voorname facetten van de ultramontaanse beweging in België geschetst. Sommige aspecten werden dan in latere studies uitgediept. In 1992 kwamen de Vincentianenconferenties aan bod (S14), op vele plaatsen inderdaad de wieg van ultramontaanse initiatieven. In hetzelfde jaar kwamen de acta uit van het internationale en vergelijkende colloquium dat naar aanleiding van de honderdste verjaardag van *Rerum Novarum* was georganiseerd (S13). Ook dan kwamen de behoudsgezinde aspecten duidelijk op de voorgrond. In 1994 en 1998 werden twee topfiguren uit de beweging met een biografie bedacht: Arthur Verhaegen (S18) en Joris Helleputte (A1). Recentelijk werd opnieuw het internationale pad ingeslagen. Viaenes proefschrift belicht de interactie tussen België en de H. Stoel (1831-1869) en de invloed daarvan op de Europese politiek (S26). In 2000 werd een colloquium rond de "Zwarte Inter-nationale" georganiseerd. Op de achtergrond, maar niet minder belangrijk: de gestaag groeiende regestenlijsten en microfilms betreffende de Vaticaanse archiefstukken over Belgische toestanden. En ten slotte, in progress: de studie over de interactie tussen Rome en de religieuzen hier te lande.

Er is dus een lange weg afgelegd sinds Van Isacker promoveerde op het "werkelijke en wettelijke land" (1955), eigenlijk het eerste werk van enige omvang dat aan de geschiedenis van het ultramontanisme werd gewijd.² A. Simon, H. Haag en de andere toonaangevende auteurs uit die periode focusten veeleer op de liberaal-katholieke opinie.³ Pas met het proefschrift van Emiel Lamberts (1972) komt de materie weer centraal te staan⁴, zij het dat de auteur nog lang een eenzame stem zal blijven.⁵ Het is onder zijn impuls dat in

Speciale uitgave van het Gentse ultramontaanse blad *Le Bien Public* n.a.v. de 50ste verjaardag van de bisschopswijding van Pius IX in 1877.

de hierboven vermelde KADOC-publicaties en ook elders verder wordt uitgewerkt wat Van Isacker in 1955 had geponeerd en wat door Aubert als volgt werd samengevat: "Ce ne sont donc pas les catholiques libéraux, lointains disciples de Lamennais, mais les ultramontains, pourfendeurs des idées modernes, qui sont en Belgique à l'origine de la démocratie chrétienne".⁶ De auteurs hebben op die wijze belangrijke

hoofdstukken uit de geschiedenis van het Belgisch conservatisme geschreven, niet in het minst omdat ze veel meer dan hun voorgangers (die zich nog veelal met gedrukte bronnen moesten behelpen), mede dank zij de documentaire inspanningen van het KADOC, zich van nieuw archiefmateriaal konden bedienen. Chronologisch gesproken leggen ze het accent op de groei- en bloeiperiode van het ultramontanisme, en

'Devotieprentje' voor koning Leopold III na de Tweede Wereldoorlog.

minder op de nawerking ervan na 1918. Ze doen dit enerzijds op een heel gedegen, klassieke, ietwat theorieschuwe wijze, anderzijds helemaal naar de toonaangevende trends in de huidige historiografie: met aandacht voor het individu en internationaal-vergelijkend. De recen-

te neiging om degenen die vroeger nog "les pourfendeurs des idées modernes" werden genoemd nu met moderniteit te associëren zal al zeker de verdienste hebben andermaal Webers dictum over de paradoxen van de geschiedenis (en de slingerbeweging in de geschied-

schrijving?) te illustreren. Maar waarom niet, nietwaar? De "Contrareformatie" is al een tijdje tot de "katholieke hervorming" omgedoopt, er is sprake van een "katholieche Aufklärung" en van "heidense Middeleeuwen"; het wordt tijd ook de vooruitstrevende aspecten binnen de behoudsgezinde beweging eens in het licht te stellen.

De prestaties van een (aanvankelijk op eigen, eenzaam houtje opgebouwd) onderzoekscentrum uit een "middelgroot" land vergelijken met wat er in de Duitse en Franse historiografie gebeurt, heeft maar zin als dat inspirerend kan werken, en de aandacht op tot nu toe weinig aangeroerde aspecten wordt gevestigd. Wat bij die vergelijking opvalt, is dat in de KADOC-publicaties de leken-elite en het politieke erg veel aandacht krijgen. Die speelden inderdaad een grote rol - en lieten ook veel sporen na - maar de ambitie van de ultramontaanse beweging was toch "het volk" voor de goede zaak te winnen, en dat vanuit een op de eerste plaats, althans naar eigen zeggen, religieuze bekommernis. Over de rol van vooral de seculiere geestelijkheid in die veroveringstocht is, wat Vlaanderen aangaat, tot nu toe niet zoveel geweten, en over de wijze waarop het ultramontaans-devotionele gedachtegoed via de pastoraal doorwerkte in de alledag van de modale parochiaan, nog minder. Zowel bij J. De Maeyer als bij V. Viaene vindt men waardevolle informatie over de religieuze mentaliteit van de mensen die ze bestuderen, maar hoe en in hoeverre die ziens- en levenswijze ook in bredere kring ingang vond, hoe ze uitdeinde en eventueel metamorfeerde, dat is een vraag waarrond nog veel onderzoek zou moeten gebeuren. Waarom dit soort vragen zo weinig antwoord vindt in de Leuvense geschriften heeft, denk ik, mede te maken met de compartimentering van het Belgische historische onderzoek, niet alleen tussen de zuilen onderling (dat is een ander verhaal), maar ook tussen de verschillende historische subdisciplines. Wat dat laatste aangaat: het lijkt, bij een

WETGEVENDE KIEZINGEN VAN 1912

't Zou er rap op zitten moesten rooden en blauwen ooit aan 't bewind komen! MEDOR, de socialistische doghond, zou den al verbijten en verzwelgen en MISS, het liberaal hazewindje, kon zich koeshoud en of het ging denzelfden weg in.

Katholieke verkiezingsaffiche uit 1912.

nakijken van de inhoudstafels van de KADOC-publicaties, makkelijker sociologen of theologen bij het onderzoek te betrekken, dan een sociaal- of cultuurhistoricus. Dat gebeurt meer bepaald in Duitsland wèl, en geeft daar aanleiding tot oplopende debatten, een ander in de Belgische historiografie zeldzaam fenomeen.

Maar de vergelijking met het buitenland onderstreept ook de grote kracht van het KADOC. Als centraal documentatiepunt kent het enkel in het Nederlandse KDC zijn tegenhanger, en als onderzoekscentrum is het als geen ander internationaal en vergelijkend georiënteerd. Hierdoor wordt het mogelijk het specifieke karakter van het Belgische katholieke conservatisme in het licht te stellen. België was immers in de 19de eeuw de proeftuin van het kapitalisme, en het was dus een van de eerste landen met katholieke dominant waar de kerkelijke hiërarchie en de traditionele elites met de uitdagingen van de moderniteit werden geconfronteerd. De KADOC-studies over het ultramontanisme zijn het verhaal aan het brengen van het verloop van die interactie en gaan na in hoeverre het Belgische model het buitenland beïnvloedde, casu quo door het buitenland beïnvloed werd. Op termijn kan dit bijdragen tot een betere ken-

nis, niet alleen van de kerkgeschiedenis, maar van de geschiedenis van het West-Europese conservatisme in zijn geheel.

Jan Art, Vakgroep Nieuwste Geschiedenis, Universiteit Gent

¹ L. Höbelt, "Konservatismus in Oesterreich. Literaturbericht" in: C. Von Schrenk-Notzing, ed., *Stand und Probleme der Erforschung des Konservatismus*, Studien und Texte zur Erforschung des Konservatismus 1, Berlin, 2000, 234.

² K. Van Isacker, *Werkelijk en wettelijk land. De katholieke opinie tegenover de rechterzijde, 1863-1884*, Antwerpen-Brussel, 1955.

³ Cf. R. Aubert in: J.A. Van Houtte, ed., *Un quart de siècle de recherche historique en Belgique, 1944-1968*, Leuven-Parijs, 1970, 453 e.v.

⁴ E. Lamberts, *Kerk en liberalisme in het bisdom Gent. Bijdrage tot de studie van het liberaal-katholicisme en het ultramontanisme*, Katholieke Universiteit Leuven, Werken op het gebied van de geschiedenis en de filologie, Reeks 5 8, Leuven, 1972.

⁵ R. Aubert in: L. Genicot, ed., *Vingt ans de recherche historique en Belgique 1969-1988*, Pro Civitate, Collection histoire, série in-8 82, Brussel, 1990, 429.

⁶ Van Houtte, ed., *Un quart de siècle*, 461.

⁷ Cf. "Un siècle d'histoire du christianisme en France. Bilan historiographique et perspectives", *Revue d'histoire de l'Église de France*, 86 (2000) 319-769, onder meer B. Dumons, "Histoire sociale et histoire religieuse, deux sœurs ennemies? Un essai de relecture historiographique pour la France contemporaine", 561-572; K.E. Lönne, "Katholizismus-Forschung", *Geschichte und Gesellschaft*, 26 (2000) 128-170; B. Ziemann, "Der deutsche Katholizismus im späten 19. und 20. Jahrhundert.

Forschungstendenzen auf dem Weg zu sozialgeschichtlicher Fundierung und Erweiterung", *Archiv für Sozialgeschichte*, 40 (2000) 402-422; F. Dirsch, "Katholischer Konservatismus. Literaturbericht und Versuch einer Typologie" in: Von Schrenk-Notzing, ed., *Stand und Probleme*, 43-82; C. Maurer, "La territorialisation du milieu. Historiens et milieu catholique dans la recherche récente en Allemagne", *Bulletin d'information de la mission historique française en Allemagne*, 36 (2000) 128-140.

⁸ Men vindt omgekeerd ook geen "kerk-historici" in sociaal-historische studies, cf. P. Van Den Eeckhout, "The quest for social history in Belgium (1948-1998)", *Archiv für Sozialgeschichte*, 40 (2000) 321-336.

Verzuiling en christen-democratie

DOCUMENTATIE

De politieke actie aan katholieke zijde geraakte pas zeer laat en geleidelijk gestroomlijnd en gecentraliseerd in een "katholieke partij", die organisatorisch zwak bleef en bijgevolg nauwelijks archieven naliet. Wat de vooroorlogse politieke activiteit van de katholieken betreft, is de in het KADOC aanwezige documentatie daarom ook weinig omvangrijk en zeer fragmentarisch. De onderzoeker is aangewezen op een veelheid van gepubliceerde, vooral periodieke materialen en op persoonsarchieven van katholieke politici als Arthur Verhaegen-Jules Lammens, Gerard Cooreman, Louis Delvaux, Aloïs Van de Vyvere, Romain Moyersoen, Joseph Albert De Vleeschauwer, Fernand Van Ackere, Hendrik Heyman en August-Edmond De Schryver. Die laatste bestanden belichten slechts deelaspecten van het optreden van katholieke politici in de regering, het parlementaire halfroond of in hun kiesdistrict. Het archief van de CVP-Antwerpen bevat als enige partijarchief waardevolle dossiers over de politieke actie van de katholieken vóór 1940.

In schril contrast met de bronnenarmoede inzake de vooroorlogse katholieke/christelijke politieke actie, staat de overvloed voor de periode na 1945. Archieven, publicaties en audiovisuele materialen van de CVP/PSC (vanaf de jaren 1960 nog uitsluitend de CVP), haar arrondissementele verbonden, haar jongerenorganisatie en diensten (de studiedienst SDC/CEPESS, de vormingsdienst IPOVO, Vrouw en Maatschappij, Bond Gemeente- en Provincieraadsleden, de Christen-Democratische Omroep) zijn nagenoeg volledig aanwezig. Een aantal thematische en chronologische leemten wordt opgevuld met de persoonlijke archieven van mandatarissen. De oogst hiervan is ronduit indrukwekkend. Tot de belangrijkste behoren de archieven van August-

Edmond De Schryver, Ludovic Moyersoen, Andries Dequae, Theo Lefèvre, Maurice Dewulf, Pieter Jan Broekx, Alfred Bertrand, Albert De Gryse, Robert De Man, Placide De Paepe, Jos De Saeger, Louis Kiebooms, Josse Mertens de Wilmars, Fernand Hermans, Robert Houben, Geeraard Van den Daele, Rik Vermeire, André Vlerick, Jean-Charles Snoy et d'Oppuers, Albert De Vleeschauwer, Robert Vandekerckhove, Robert Vandeputte, Firmin Aerts, Paul De Keersmaeker, Mark Eyskens, Gaston Geens, Daniël Coens, Hugo Weckx, Jos Chabert, Jan Lenssens, Leo Lindemans, Jos Dupré, Herman Van Rompuy, Paula D'Hondt, Frank Swaelen, Jean-Luc Dehaene en Wivina Demeester. De KADOC-collectie bevat eveneens de inhoudelijk rijke archieven van enkele kabinetsmedewerkers of topambtenaren als Omer Coenen, Gaston Craen (ook vóór 1940) of Jef Vanwildemeersch. Het KADOC legde zich - om praktische redenen, niet omdat die archieven van minder historisch belang zouden zijn - tot dusver nooit toe op een systematische verwerving van archieven van politici die actief waren op provinciaal en/of lokaal niveau. De archieven van Paul De Vlies, Alfred Vansina en Alfons Kockx vormen in dat opzicht eerder een uitzondering. Uiterst waardevol, maar nog te weinig gebruikt zijn de interviews die in de jaren 1980 op systematische wijze werden afgenomen van een generatie CVP-pioniers.

Al deze archieven behoren niet zonder reden tot de meest geraadpleegde van het KADOC. Ze werpen een licht op de organisatie en het optreden van de CVP, op de relatie met haar achterban van leden, kiezers en belangengroepen, op haar internationale contacten en christen-democratisch gedachtegoed. De persoonsarchieven laten onderzoek toe over het functioneren van de uitvoerende macht (kabinetten, Minister-raad) en de wetgevende macht in al hun aspecten. Zowel het besluitvor-

Foto van Joris Van Severen door Willy Kessels, midden jaren 1930.

mingsproces op zich, de genese van besluiten en wetten, coalitievorming kan worden bestudeerd, als om het even welk politiek-maatschappelijk thema of strijdpunt uit de naoorlogse geschiedenis.

Interpreteren we het begrip "politiek" ruimer dan de loutere partijpolitiek, dan kunnen archieven van "bevriende" standsorganisaties (ACW, NCMV/UNIZO, Belgische Boerenbond) en van diverse groepen uit het maatschappelijk middenveld (onder andere ACV, Caritas Catholica, NSKO, VKW) evenals de archieven van hun verantwoordelijken niet onvermeld blijven. Die verenigingen en hun topmannen onderhielden op nationaal en regionaal vlak nauwe relaties met de partij (vaak al vóór 1940), verrichtten cruciale beleidsvoorbereidende arbeid of hadden een belangrijke vinger in de pap bij de lijtsamenstelling, de verdeling van mandaten en bij wetgevende initiatieven. Hun archieven - die ruimer aan bod komen in de bijdrage over intermediaire structuren - bevatten niet zelden ontbrekende schakels uit het politieke besluitvormingsproces.

In dit overzicht kunnen de archieven en publicaties van personen of organisaties, actief rond politiek geladen thema's als de vredesproblematiek, de ontwikkelingssamenwerking of het milieu, niet ontbreken. Tot deze categorie behoren archieven van onder andere Jef Ulburghs en August Van Istendael, van Anders Gaan Leven/Luc Versteyleen, Kristenen voor het Socialisme, Pax Christi, Magda Peeters (katholieke vredesbeweging), Wereldscholen, Broederlijk Delen-Welzijnszorg en Vredeseilanden-Coopibo-FADO. Ook deze archieven worden uitgebreider voorgesteld in de bijdrage over intermediaire structuren en nieuwe sociale bewegingen.

Godfried Kwanten, KADOC

ONDERZOEK

Leest men de KADOC-jaarverslagen van de afgelopen kwarteeuw achter elkaar en let men daarbij speciaal op wat wordt gezegd over de onderzoeksfunctie, dan valt op dat de aandacht aanvankelijk vooral is uitgegaan naar de organisatie van het onderzoek via commissies en werkgroepen, maar dat gaandeweg het accent verschuift naar de aard van het onderzoek. De adjectieven interdisciplinair, comparatief en internationaal krijgen na de opbouwperiode steeds vaker vermelding, wanneer de doelstellingen van onderzoek worden geformuleerd. Wie de KADOC-publicaties langs deze meetlat legt, zal snel geneigd zijn een positief oordeel te vellen. Dat geldt zeker voor de publicaties in het domein "verzuiling en christen-democratie", waaraan de onderstaande beschouwing is gewijd; zij vormen inmiddels een kwart van de serie KADOC-Studies.

Een vroeg voorbeeld van de KADOC-ambities is de bundel uit 1988 onder redactie van Jaak Billiet *Tussen bescherming en verovering* (S6). De ondertitel luidt *Sociologen en historici over zuilvorming*. Deze verzameling opstellen over het toen populaire thema van ontstaan,

Fietsplaat van de "groene fietsers", uit het archief van Luc Versteyleen sj.

uitbouw en verval van de verzuilde samenleving werd voorbereid door een interdisciplinair samengestelde commissie "Verzuiling", die al begin 1986 door het KADOC in het leven was geroepen en waarvan te midden van Leuvenaren ook een Nederlander, de historicus Hans Righart, deel uitmaakte. Dat hij erbij werd betrokken, lag voor de hand, want kort voordien had hij een studie naar *De katholieke zuil in Europa*¹ voltooid, die behalve internationaal-comparatief van opzet ook een confrontatie van historisch onderzoek met sociologische theorieën was. Beide studies verschenen in een tijd dat diverse hypothesen (emancipatie, mobilisatie, bescherming) om de voorrang vochten ter verklaring van het fenomeen. De bundel van Billiet is ook een exemplaar van nog iets anders, namelijk van de welhaast klassieke spraakverwarring tussen de disciplines als gevolg van de verschillende primerende vertrekpunten: bij de sociologen de te falsifiëren theorie en bij de historici het te

onderzoeken verleden. Onder historici is de bundel goed ontvangen, in sociologenland meende men de vinger te moeten leggen op een gebrek aan conceptualisering in de historische opstellen. Het debat, dat onder invloed van de fundamentele maatschappelijke veranderingen sedert de jaren 1960 in alle hevigheid toch vooral in Nederland en België werd gevoerd, omdat daar de verzuildeheid van de samenleving het intensiefst was doorgevoerd, heeft onder de verschillende percepties toen niet geleden, eerder werd het erdoor verlevendigd. In zijn recensie van Billiets bundel in het *BTFG* formuleerde Jan Art zelfs een aantal interessante vragen voor verder onderzoek, waarmee het KADOC voor jaren vooruit zou kunnen.² Geleidelijk evenwel groeide, zeker onder historici, het besef dat verzuiling als analytisch begrip of concept leek op een keurslijf waarin de historische "werkelijkheid" zich maar moeilijk liet vangen. Studies over afzonderlijke zuilorganisaties en plaatselijke ont-

wikkelingen brachten aan het licht dat het begrip een zeker abstractie-niveau vereiste en weinig hanteerbaar was wanneer men op de samenleving nader inzoomde. Zo verflauwde in de loop van de jaren 1990 de belangstelling voor het verzuilingsdebat. Dat kwam ook tot uiting in de onderzoeksprofilering van het KADOC, want na *Strijd om de moderniteit. Sociale beweging en verzuiling in Europa sinds 1800* uit 1990 (S10), waarin de socioloog Hellemans verzuiling presenteerde als sociale beweging in reactie op modernisering, verdween verzuiling als expliciet object van onderzoek naar de achtergrond.

De dertigste verjaardag van de encycliek *Pacem in terris* in 1993 was voor het KADOC aanleiding om in samenwerking met het Centrum voor Vredes- en Milieuethiek aan de K.U.Leuven historici en theologen te laten reflecteren op het thema van oorlog en vrede. De bundel *Van rechtvaardige oorlog naar rechtvaardige vrede. Katholieken tussen militarisme en pacifisme in historisch-theologisch perspectief* werd er het resultaat van (S15). Ondanks het accent op de evolutie van het denken en handelen in België getuigt ook deze studie van de ambitie van het KADOC de thema's waar mogelijk niet alleen interdisciplinair te onderzoeken, maar ze ook in een internationale context te plaatsen, zodat een comparatieve exercitie zich vanzelf opdringt. Halverwege de jaren 1990 lijkt het KADOC zich definitief te hebben vastgelegd op het internationale perspectief als een van de voornamere onderzoekslijnen. Het door KADOC-voorzitter Emiel Lamberts voorbereide colloquium te Leuven in 1995 over de christen-democratie in de Europese Unie tussen de jaren 1945 en 1995 zette fors de toon.

Sinds de val van de Muur en het einde van de Koude Oorlog rond 1990 beleeft de bestudering van de christen-democratie als een van de wortels van het moderne Europa een opmerkelijke revival. Maakt de verloren hegemonie slechts nieuwsgierig

of zoekt men, nu het wereldbeeld ingrijpend is veranderd, naar de bestendigheid van de christen-democratische inspiratie? Naast puur wetenschappelijke motivatie zijn sporen van missiedrang soms niet te ontkenen. In tal van landen zijn in de jaren 1990 vele op archiefonderzoek gebaseerde monografieën van de christen-democratische partijen verschenen, evenals degelijke biografieën van voormannen en studies over het christen-democratische gedachtegoed. Ook het onderzoek naar de transnationale vormen van contact floreert. Met het Leuvense colloquium heeft het KADOC zich op dit veld uitstekend gepositioneerd. Het colloquium beperkte zich weliswaar tot de periode na 1945 en tot de stichtingslanden van de Europese Unie, waarbij merkwaardigerwijs Luxemburg buiten beschouwing bleef, maar het resultaat was er niet minder om. Een keur van toonaangevende historici, politicologen, theologen en filosofen uit Engeland, Frankrijk, Duitsland, Nederland en België sprak vier dagen lang voor een groot internationaal gehoor over historisch-politieke, sociale, institutionele, economische, culturele en transnationale ontwikkelingen en factoren. De meeste sprekers behandelten uiteraard de situatie in hun eigen land, maar Lamberts had ook onderzoekers uitgenodigd die in staat waren de diverse bijdragen te synthetiseren en overeenkomsten en verschilpunten tussen de landen te inventariseren. Op deze wijze demonstreerde het colloquium niet alleen wat het KADOC met "interdisciplinair, comparatief en internationaal" voor ogen stond, maar ook waartoe het in staat is. Al twee jaar later verschenen de bijdragen in een kloeke bundel in druk: *Christian Democracy in the European Union 1945-1995. Proceedings of the Leuven Colloquium 15-18 November 1995* (S21), die ver buiten België en zelfs buiten Europa aftrek vond. Dat de opstellen in het Engels, Frans, Duits en Italiaans verschenen, zal vooral praktische redenen hebben gehad, maar een zekere symbolische betekenis kan men er vanuit KADOC-zicht niet aan onthouden.

Drie jaar na Leuven vond in Wenen onder auspiciën van het aan de ÖVP gelieerde Karl von Vogelsang-Institut een soortgelijke, zij het besloten conferentie plaats.³ Daar werd evenwel de hele 20ste eeuw bestreken en aan heel wat meer landen aandacht besteed, ook zelfs aan enkele uit Oost-Europa. Vanzelfsprekend was Lamberts er bij, evenals Emmanuel Gerard. Als een van de deelnemers kon ik waarnemen hoezeer beiden het debat beheersten. Dat brengt mij tot de gedachte waarom het KADOC zich, met behoud van de zorg voor de overige aandachtsgebieden, niet nog sterker zou profileren als centrum van onderzoek naar vooral de christen-democratie. Voor een buitenstaander als ik ben, niet gehinderd door een blik op voor zijn oog verborgen problemen van allerhande aard, is het natuurlijk gemakkelijk om wensen te formuleren, maar mij dunkt dat er binnen het KADOC inmiddels zoveel expertise is verzameld en de infrastructuur zo geschikt lijkt voor initiatief, stimulans en coördinatie, dat het een aantrekkelijke uitdaging moet zijn om het KADOC uit te bouwen tot hét internationale centrum op dit specifieke themagebied. In ieder geval hebben Leuven en Wenen laten zien dat er behoefte is aan samenspraak tussen de onderzoekers en ook dat er nog heel veel zinvolle en fundamentele onderzoeksvragen op antwoord wachten. Dat hoeft natuurlijk niet ten koste te gaan van de primaire nationale (Vlaamse) taak van het KADOC om allereerst dienstbaar te zijn aan het eigen christelijk cultureel erfgoed. Met enige inspanning moeten in de betrokken landen en bij de Europese Gemeenschap op basis van een goed doordacht onderzoeksprogramma voor de middellange termijn, toegespitst op relevante thema's en ingebed in de Europese en mondiale context (ook buiten Europa, met name in Latijns-Amerika, is de christen-democratie immers een belangrijke inspiratiebron), de benodigde additionele middelen bijeengegaaard kunnen worden.

Eerlijk gezegd, ligt een dergelijk aanscherpen van het profiel in de

lijn van de ontwikkeling die het KADOC vanaf zijn oprichting heeft doorgemaakt. Het KADOC mag zich gelukkig prijzen dat het zich van meet af aan naast de documentatietak ook een onderzoekstaak heeft toegeëigend. Daarin verschilt het fundamenteel van zijn zusterinstelling in Nederland, het Katholiek Documentatie Centrum van de Katholieke Universiteit Nijmegen, dat altijd van eigen onderzoekscapaciteit verstoken is gebleven en nu zelfs in zijn voortbestaan bedreigd wordt, omdat de universitaire bestuurders van opvatting zijn dat verzamelen en conserveren van documentatie, al betreft het het katholieke erfgoed, niet behoren tot de kerntaken van een universiteit, ook niet van een universiteit die zich katholiek noemt; dat het slechts gaat om een ordinaire bezuiniging, wordt natuurlijk niet hardop gezegd. Het KDC kan zich nauwelijks weren tegen dit infame lot, juist vanwege het ontbreken van de formele onderzoekspoot, waarover het KADOC dus wel beschikt. Verdere profilering daarvan maakt het KADOC beter bestand tegen slecht weer, als dat ooit over Leuven zou komen. Initiëring, stimulering en coördinatie van internationaal georiënteerd onderzoek naar de diverse verschijningsvormen van de christen-democratie in al haar denken en doen zijn wat mij betreft probate profileringinstrumenten.

Het vele onderzoek naar die verschijningsvormen geschiedt thans nog voornamelijk in nationaal verband, terwijl de toenemende Europeanisering en mondialisering van het publieke leven dringend vragen om transnationale onderzoeksperspectieven. Van alle onderzoeksinstituten met een bijzondere taak op het gebied van het christelijk cultureel erfgoed acht ik het KADOC het best geëquipeerd om deze behoefte te voeden. Het KADOC beheert een schat aan informatie, die het op zich al mogelijk maakt de grensoverschrijdende dimensie van de christen-democratie naar voren te halen, omdat veel Belgische denkers en doeners internationaal opereer-

den of uitstraalden en de effecten daarvan in hun archieven achterlieten. Wie bijvoorbeeld de geschiedenis wil bestuderen van de vroege christen-democratische internationale, de *Nouvelles Équipes Internationales*, kan niet om het archief van August-Edmond De Schryver heen, zoals Godfried Kwanten in zijn in 2001 verschenen en intussen veel geprezen politieke biografie van deze "gentleman-staatsman" heeft aangetoond (S27). Daarnaast heeft het KADOC de laatste jaren enkele institutionele voorzieningen getroffen die een ruime horizon kunnen garanderen: het aanbieden van een fellowship aan gerenommeerde buitenlandse onderzoekers en, kennelijk gestimuleerd door het succes van Leuven in 1995, het met enige regelmaat organiseren van een internationaal comparatief colloquium. Zo bood de aanwezigheid van Gerd-Rainer Horn in het academiejaar 1998-1999 als fellow gereede aanleiding om, in een iets bescheidener opzet, het Leuvense experiment te herhalen. Samen met Emmanuel Gerard organiseerde hij in mei 1999 een "workshop" over "Western European Left Catholicism" in de jaren 1940 en 1950, waaraan wetenschappers uit Engeland, Frankrijk, Italië en België deelnamen en waaruit de vorig jaar gepresenteerde bundel *Left Catholicism. Catholics and Society in Western Europe at the Point of Liberation 1943-1955* tevoorschijn kwam (S25).

Overigens heeft het er alle schijn van dat mijn pleidooi voor een prominente plaats voor initiatief, stimulans en coördinatie ten aanzien van het internationale onderzoek naar de christen-democratie in het KADOC-onderzoeksprogramma niet eens gehouden hoeft te worden, want de recente publicaties en activiteiten wijzen nadrukkelijk in deze richting. Ook de in 1999 verschenen huldebundel voor KADOC's eerste voorzitter Karel Dobbelaere *Sociology and Religions* past in deze context (S23), als men tenminste bereid is - en het lijkt mij uit programmatisch oogpunt alleen maar

verstandig - geen al te enge omschrijving van het begrip "christen-democratie" te hanteren. De start in 2001 van een multidisciplinaire debatreeks rond de thematiek Religie en Samenleving, internationaal en comparatief van opzet en in samenwerking met het KDC, is in mijn optiek een voortreffelijk initiatief. En helemaal in lijn met mijn pleidooi is het tweeledig colloquium over de Zwarte Internationale, dat in 2000 in Rome en Leuven plaatsvond. Dat de handelingen van dit colloquium uitgerekend in het kader van de viering van het 25-jarig bestaan van het KADOC worden gepresenteerd, is voor mij de bevestiging van een koers waarvan ik hoop dat het KADOC die nog lang zal aanhouden.

"Interdisciplinair, comparatief, internationaal", het zijn de sleutelwoorden in de onderzoeksprogrammering van het KADOC geworden. De publicaties, die in deze beschouwing de revue zijn gepasseerd, laten zien dat het niet bij intenties is gebleven. De geschiedenis van de christen-democratie in al haar verscheidenheid heeft er wel bij gevaaren. Mijn feestwens is dat het KADOC in de komende jaren op dit belangrijke terrein van onderzoek nog veel zal initiëren, stimuleren en coördineren.

Jac Bosmans, hoogleraar Nieuwste Geschiedenis KU Nijmegen

¹ H. Righart, *De katholieke zuil in Europa. Het ontstaan van verzuiling onder katholieken in Oostenrijk, Zwitserland, België en Nederland*, Publicaties van het Katholiek Documentatie Centrum Nijmegen, Meppel, 1986.

² *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, 70 (1992) 1155-1156.

³ Het verslag verscheen vorig jaar: M. Gehler, W. Kaiser en H. Wohnout, eds., *Christdemokratie in Europa im 20. Jahrhundert. Christian democracy in 20th Century Europe. La Démocratie Chrétienne en Europe au XXe siècle*, Historische Forschungen, Veröffentlichungen 4, Wenen, 2001.

Bijlage: KADOC-publicaties

STUDIES

1. Cardijn. *Een mens, een beweging / Un homme, un mouvement.*

Handelingen van het colloquium / Actes du colloque Leuven / Louvain-la-Neuve, 18-19/11/1982. 1983. 318 blz., ill. Uitgeput.

2. E. Lamberts, ed. *De kruistocht tegen het liberalisme. Facetten van het ultramontanisme in België in de 19e eeuw.* 1984. 362 blz., ill. Uitgeput.

3. M. De Vroede & A. Hermans, eds. *Vijftig jaar Chiroleven 1934-1984. Aspecten uit verleden en heden van een jeugdbeweging.* 1985. 288 blz., ill. Uitgeput.

4. E. Gerard & J. Mampuy, eds. *Voor Kerk en werk. Opstellen over de geschiedenis van de christelijke arbeidersbeweging 1886-1986.* 1986. 368 blz., ill. €21,07.

5. J. De Maeyer, ed. *De Sint-Lucasscholen en de neogotiek 1862-1914.* 1988. 448 blz., ill. Uitgeput.

6. J. Billiet, ed. *Tussen bescherming en verovering. Sociologen en historici over zuilvorming.* 1988. 325 blz., ill. €22,19.

7. R. Boudens, ed. *Rond Damiaan. Handelingen van het colloquium n.a.v. de honderdste verjaardag van het overlijden van pater Damiaan.* 1989. 317 blz., ill. €16,11.

8. L. Vints. *P.J. Broekx en de christelijke arbeidersbeweging in Limburg 1881-1968.* 1989. 352 blz., ill. €23,55.

9. L. Van Molle. *Ieder voor allen. De Belgische Boerenbond 1890-1990.* 1990. 391 blz., ill. €15,87.

9. L. Van Molle. *Chacun pour tous. Le Boerenbond belge 1890-1990.* 1990. 412 blz., ill. €15,87.

10. S. Hellemans. *Strijd om de*

moderniteit. Sociale bewegingen en verzuiling in Europa sinds 1800. 1990. 287 blz., ill. €30,98.

11. E. Gerard, ed. *De christelijke arbeidersbeweging in België 1891-1991.* 1991. 1016 blz., 2 dln., ill. €48,34.

12. K. Dobbelaere, Lambert Leijssen & Michel Cloet, eds. *Levensrituelen. Het vormsel.* 1991. 246 blz., ill. €24,67.

13. E. Lamberts, ed. *Een kantelend tijdperk / Une époque en mutation / Ein Zeitalter im Umbruch 1890-1910.* 1992. 282 blz., ill. €30,98.

14. J. De Maeyer & P. Wynants, eds. *De Vincentianen in België / Les Vincentiens en Belgique 1842-1992.* 1992. 404 blz., ill. €30,98.

15. R. Burggraave, J. De Tavernier & L. Vandeweyer, eds. *Van rechtvaardige oorlog naar rechtvaardige vrede. Katholieken tussen militarisme en pacifisme in historisch-theologisch perspectief.* 1993. 312 blz., ill. €24,67.

16. E. Gerard & P. Wynants, eds. *Histoire du mouvement ouvrier chrétien en Belgique.* 1994. 1044 blz., 2 dln., ill. €59,50.

17. R. Renon, M. D'hoker & J. Tolleneer, eds. *Voor lichaam en geest. Katholieken, lichamelijke opvoeding en sport in de 19de en 20ste eeuw.* 1994. 296 blz., ill. €19,83.

18. J. De Maeyer. *Arthur Verhaegen 1847-1917. De rode baron.* 1994. 696 blz., ill. €43,39.

19. C. Dujardin. *Missionering en moderniteit. De Belgische minderbroeders in China 1872-1940.* 1996. 518 blz., ill. €40,91.

20. L. Leijssen, M. Cloet & K.

Dobbelaere, eds. *Levensrituelen. Geboorte en doopsel.* 1996. 336 blz., ill. €30,98.

21. E. Lamberts, ed. *Christian Democracy in the European Union 1945-1995.* 1997. 480 blz., ill. €54,54.

22. P. Heyrman. *Middenstandsbeveging en beleid 1918-1940. Tussen vrijheid en regulering.* 1998. 624 blz., ill. €73,13.

23. L. Voyé & J. Billiet, eds. *Sociology and Religions. An Ambiguous Relationship. Sociologie et Religions. Des Relations Ambiguës.* 1999. 263 blz., ill. €30,98.

24. R. Burggraave e.a., eds. *Levensrituelen. Het huwelijk.* 2000. 297 blz., ill. €30,99.

25. G.-R. Horn & E. Gerard, eds. *Left Catholicism. Catholics and Society in Western Europe at the Point of Liberation.* 2001. 318 blz., ill. €32,23.

26. V. Viaene. *Belgium and the Holy See, from Gregory XVI to Pius IX (1831-1859). Catholic Revival, Society and Politics in 19th Century Europe.* 2001. 648 blz., ill. €44,66.

27. G. Kwanten. *August-Edmond De Schryver 1898-1991. Politieke biografie van een gentleman-staatsman.* 2001. 688 blz., ill. €37,18.

28. D. Keymolen. *Victoire Cappe 1886-1927. Une vie chrétienne, sociale, féministe.* 2001. 483 blz., ill. €39,00.

29. E. Lamberts, ed. *The Black International / L'Internationale noire. 1870-1878. The Holy See and Militant Catholicism in Europe / Le Saint-Siège et le catholicisme militant en Europe.* 2002. 515 blz., ill. €45.

ARTES

1. J. De Maeyer, L. Van Molle & K. Maes, eds. *Joris Helleputte (1852-1925). Architect en Politicus. I. Biografie. II. Oeuvrecatalogus.* 1998. 296 + 288 blz., ill. €111,55.

2. A. Bergmans. *Middeleeuwse muurschilderingen in de negentiende eeuw. Studie en inventaris van middeleeuwse muurschilderingen in Belgische kerken.* 1998. 450 blz., ill. €73,13.

3. J. De Maeyer e.a., eds. *Negentiende-eeuwse restauratiepraktijk en actuele monumentenzorg. Handelingen van het Nederlands-Vlaams symposium, Leuven 13-14 september 1996.* 1999. 264 blz., ill. €54,54.

4. P. Anthonissen e.a. *Ast Fonteyne (1906-1991). Een kwestie van stijl.* 1999. 324 blz., ill., foedraal €61,97.

5. J. De Maeyer & L. Verpoest, eds. *Gothic Revival. Religion, Architecture and Style in Western Europe 1815-1914.* 2000. 304 blz., ill. €57,02.

DIVERSE PUBLICATIES

1. F. Santy & A. Osaer. *Met vlag en wimpel. De banistiek van de christelijke arbeidersbeweging in Vlaanderen.* Gent, 1984. 2 dln., ill. €9,30.

2. L. Schokkaert & R. Stallaerts. *Onder Dak. Een eeuw volks- en gildehuizen.* Gent, 1987. 240 blz., ill. €5,95.

3. *Een Hart voor Mensen. 300 jaar Hospitaalzusters te Aalst. Van de hervorming van 1685/86 tot heden. Gedenkboek en catalogus bij de tentoonstelling in het stedelijk museum Oud-Hospitaal, 6-29 juni 1986.* Aalst, 1986. 240 blz., ill. €14,87.

4. L. Pauwels. *Recht en Plicht. Honderd jaar christelijk syndicalisme in de textiel. 1886-1986.* Gent, 1986. 191 blz., ill. €8,68.

5. L. Gevers. *Honderd jaar*

Katholieke Studerende Jeugd, 1884-1984. De Geschiedenis van de Hasseltse Jonge Klauwaarts. Hasselt, 1986. 300 blz., ill. €21,07.

6. P. Quaghebeur. *Welzijn door vooruitzicht. Een kijk op de christelijke mutualiteitsbeweging in het arrondissement Gent tijdens de 19de en 20ste eeuw.* Gent, 1986. 248 blz., ill. €17,35.

7. *100 jaar christelijke vakbeweging. 1886-1986.* Brussel, 1987. 165 blz., ill. €7,44.

8. J. Depuydt, L. Dhaene, K. Schutyser & K. Velle. *Het Verbond der Verzorgingsinstellingen. Vijftig jaar ten dienste van de Caritas-verzorgingsinstellingen.* Leuven, 1988. 240 blz., ill. €18,59.

9. L. Schokkaert & L. Vints. *Bewogen Beweging. 60 jaar KSJ-KSA-VKSJ.* Leuven, 1988. 137 blz., ill. €6,20.

10. L. Schokkaert. *De Nationalestraat. Geschiedenis van de christelijke arbeidersbeweging in Antwerpen en omstreken, 1857-1988.* Leuven, 1989. 422 blz., ill. €8,68.

11. G. Kwanten. *Welstand door vereniging. De ontwikkeling van de christelijke arbeiderscoöperaties 1886-1986.* Brussel, 1987. 271 blz., ill. €14,75.

12. P. Heyrman. *Voor eigen winkel. Honderd jaar middenstand en middenstandsbeweging in Oost-Vlaanderen.* Leuven, 1991. 254 blz., ill. €11,16.

13. C. Vermaut. *Tot uw dienst. Honderd jaar christelijke middenstandsbeweging in West-Vlaanderen.* Leuven, 1991. 259 blz., ill. €28,51.

14. L. Vints m.m.v. Zana Aziza Etambala. *100 jaar Zusters van Liefde J.M. in Zaïre, 1891-1991.* Leuven, 1992. 228 blz., ill. €23,55.

15. D. Laureys. *De Mindere Broeders van Franciscus 1842-1992.* Leuven, 1992. 256 blz., ill. €23,55.

16. B. Woestenborghs. *De Katholieke Studentenactie in Oost-Vlaanderen 1928-1992.* Leuven, 1992. 248 blz., ill. €23,55.

17. *Een eeuw christelijk syndicalisme in het arrondissement Kortrijk.* Kortrijk, 1992. 116 blz. €11,16.

18. B. Woestenborghs. *Vlaamse arbeiders in de vreemde. Of hoe in de 19de en 20ste eeuw Vlaamse seizoenarbeiders elders hun brood moesten gaan verdienen.* Gent, 1993. 140 blz., ill. €8,68.

19. R. Christens. *100 jaar Heilig-Hartinstituut Annuntiaten Heverlee. Geschiedenis van een school en een congregatie.* Leuven, 1994. 387 blz., ill. €23,55.

20. P. Heyrman. *Zelfstandigen in beweging. Middenstandsorganisatie in de provincie Antwerpen (1854-1994).* Antwerpen, 1995. 315 blz., ill. €26,28.

21. Y. Segers, e.a. *150 jaar zusters van het Heilig Hart van Maria van Berlaar. In eenvoud en dienstbaarheid.* Leuven, 1995. 288 blz., ill. Uitgeput.

22. C. Dhaene i.s.m. L. Dhaene. *Sint-Jozef Kortenberg. Van 'Maison de Santé', tot Universitair Centrum 1850-1995.* Leuven, 1995. 328 blz., ill. €21,00.

23. J. De Maeyer & L. Van Rompaey m.m.v. I. Gesquiere. *Upstairs Downstairs. Dienstpersoneel in Vlaanderen 1750-1995.* Leuven-Gent, 1996. 248 blz., ill. €13,63.

24. R. Vanderstraeten & M. Preneel. *175 jaar Zusters der Christelijke Scholen Vorselaar. 1820-1995.* Leuven-Vorselaar, 1996. 512 blz., ill. €25,00.

25. Y. Segers. *Zusters in het wit. De gasthuiszusters augustinessen van Boom, 1846-1996.* Leuven-Boom, 1996. 239 blz., ill. €23,55.

26. B. De Keyser o.l.v. J. De Maeyer & L. Verpoest. *De ingenieuze neogotiek. Techniek & Kunst. 1852-1925.* Leuven, 1997. 103 blz., ill. €14,75.

27. R. Uytterhoeven. *Neogotiek in Leuven.* Leuven, 1997. 101 blz., ill. €12,27.

28. R. Vermeiren. *Joris Helleputte en de neogotische ateliers.* Leuven, 1997. 136 blz., ill. €11,16.

29. C. Dujardin, ed. *Neogotiek in de boekenkast.* Leuven, 1997. 157 blz., ill. €30,99.

30. L. Verpoest. *Joris Helleputte, ingénieur en architect (1852-1925).* Overdruk uit *Monumenten en Landschappen*, 16 (1997) 4, 16 blz., ill. €1,24.

31. L. Dhaene, N. Cox & G. Vignero. *Terbank. 800 jaar zorg voor mensen.* Leuven, 1997. 96 blz., ill. € 9,92.

32. M. Preneel. *Sint-Joanna in Berchem, 1848-1998.* Leuven, 1998. 92 blz., ill. € 12,39.

33. R. Timmermans. *Het convent van Betlehem. Een half millennium vrouwelijke spiritualiteit en bedrijvigheid.* Duffel-Leuven, 2000. 504 blz., ill. €29,80.

34. P. Chenaux. *Une Europe vaticane? Entre le Plan Marshall et les Traités de Rome.* Bruxelles, Editions Ciaco, 1990. 364 blz. €24,67.

35. E. de Maesschalk & L. Vints. *Davidfonds, 1875-2000.* Leuven, 2000. 176 blz., ill. €31.

36. G. Souvereijns. *Solidair in gezondheid. 100 jaar christelijk mutualisme in de Kempen.* Turnhout-Leuven, 2001. 250 blz. ill. €25.

37. J. De Maeyer & P. Heyrman, eds. *Geuren en kleuren. Een sociale en economische geschiedenis van Vlaams-Brabant, 19de en 20ste eeuw.* Leuven, 2001. 399 blz. ill. €39,70.

38. L. Van Molle & P. Heyrman, eds. *Vrouwenzaken-zakenvrouwen. Facetten van vrouwelijk zelfstandig ondernemerschap in Vlaanderen, 1800-2000.* Gent, 2001. 304 blz. ill. €23,55.

INVENTARISSEN EN REPERTORIA

1. W. Nauwelaerts & A. Osaer. *Inventaris van de papieren van Jan Boon - Maria Ceulemans (1898-1960; 1898-1976).* 1981. Uitgeput.

2. W. Nauwelaerts. *Inventaris van het archief van de Schoolpenning voor Katholiek Vlaamsch Onderwijs te Antwerpen, 2de - 12de wijk (1890-1963).* 1981. Uitgeput.

3. A. Osaer. *Inventaris van het archief van de Kring voor Godsdienstleer te Leuven (1905-1943).* 1981. Uitgeput.

4. W. Nauwelaerts. *Inventaris van het archief van de K.W.B.-Nationaal.* 1985. €7,19

5. E. De Schrijver. *Inventaris van het archief van het Sint-Vincentius-a-Paulogenootschap te Gent (1845-1970).* 1985. €2,23

6. P. Vandebroek & L. Dierynck m.m.v. Antoon Osaer. *Inventaris van het archief van het Algemeen Christelijk Werkersverbond van het arrondissement Brussel (1919-ca 1975).* 1981. Uitgeput.

7. E. Gerard & J. Verhoogen. *Inventaris van de papieren van L. Delvaux (1895-1976) met inbegrip van het archief van het Katholiek Verbond van België (1921-1936).* 1981. Tweede herziene druk. €1,98

8. L. Vints. *Inventaris van de papieren van Minister van Staat Hendrik Heyman (1879-1958).* 1981. Uitgeput.

9. G. Vervaeke. *Inventaris van het archief van de Antisocialistische Werkliedenbond en van het Algemeen Christelijk Werkersverbond van het arrondissement Gent (1891-).* 1983. €4,71

10. H. Dekeyzer, K. Vandenbussche & G. Verschate. *Inventaris van het archief van het Algemeen Christelijk Werkersverbond van het arrondissement Kortrijk (1919-).* 1983. €4,71

11. B. Janssens de Bisthoven & C. De Backer. *Inventaris van het bisschoppelijk archief te Brugge.* 1984. €8,68

12. A. Osaer. *Inventaris van het archief van de Christelijke Middenstandsbeweging in het arrondissement Brugge.* 1985. €4,71

13. W. Nauwelaerts, A. Osaer & J. Putseys. *Inventaris van de papieren Jan Boon - Maria Ceulemans (1898-1960; 1898-1976).* 1987. €8,68

14. G. Kwanten, J. Verhoogen & L. Vints. *Inventaris van de papieren van Minister van Staat August Edmond De Schryver (1898-).* 1987. Uitgeput.

15. B. De Meyer. *Inventaris van archivalia van Robert De Man (1900-1978).* 1987. €3,72

16. M. Demeyer. *Inventaris van archivalia van Minister van Staat Gerard Cooreman (1852-1926).* 1987. €2,48

17. P. Daems-Van Ussel. *Inventaris van archivalia van Victor Leemans (1901-1971).* 1987. €4,46

18. L. Vints. *Inventaris van de papieren van Mgr. Pieter Jan Broekx (1881-1968).* 1987. €7,44

19. M. Demeyer. *Inventaris van het archief van de centrale bestuurs- en adviesorganen van de Belgische Boerenbond (1890-).* 1987. €11,16

20. M. De Neef. *Inventaris van het archief van Milac (1945-1980).* 1989. €5,58.

21. L. Verstraete. *Inventaris van het archief van de B.J.B.-K.L.J. (1925-1980)*. 1989. €9,92
22. K. Leeman. *Inventaris van het archief KSA-Oost-Vlaanderen (1928-1987)*. 1989. €8,68
23. M. Heyns & W. Baeten. *Inventaris van het archief van Chirojeugd Vlaanderen (1944-1987)*. 1989. €9,92
24. J. Verhoogen & G. Opsomer. *Inventaris van het archief van het Vlaamsche Volkstoneel*. 1989. €6,82
25. W. Van der Steen. *België in het Vaticaan Archief. Staatssecretariaat Rubriek 256 (1878-1903)*. Regestenlijst. 1989. €19,83
26. W. Van der Steen. *België in het Vaticaan Archief. Congregatie voor de Buitengewone Kerkelijke Aangelegenheden (1878-1903)*. Regestenlijst. 1989. €7,44
27. F. Santy. *België in het Vaticaan Archief. Nuntiatuur te Brussel (1875-1904)*. Regestenlijst. 1989. €32,23
28. L. Claes, G. Kwanten & J. Verhoogen. *Archieven bewaard op het KADOC*. 1990. €21,07
29. K. Leeman. *Inventaris van het generalaatsarchief van de zusters van Liefde van Jezus en Maria (1803-1966)*. 1993. €21,07
30. J. Demets, B. De Walsche, F. Marysse en K. Van Speybroeck. *Inventaris van het archief St.-Jozefshuis Gent, 1808; Maison de Santé Gent, 1842; Psychiatrisch Centrum Caritas Melle, 1911*. 1993. €9,92
31. M. Demeyer & H. de Smaele. *Inventaris van het archief van minister van Staat Gerard Cooreman (1852-1926)*. Herwerkte en aangevulde uitgave. 1993. €6,20
32. E. Gerard & G. Kwanten. *Inventaris van het archief van minister van Staat Paul Willem Segers (1900-1983)*. 1993. €9,92
33. D. Podevijn. *Inventaris van het archief van minister van Staat Romain Moyersoen (1870-1967)*. 1993. €4,96
34. G. Kwanten, J. Verhoogen & L. Vints. *Inventaris van het archief van minister van Staat August E. De Schryver (1898-1991)*. Herwerkte en aangevulde uitgave. 1993. €14,25
35. B. De Meyer & J. Verhoogen. *Inventaris van het archief van graaf J.-Ch. Snoy et d'Oppuers (1907-1991)*. 1993. €11,77
36. G. Bousset. *Inventaris van het archief Belgische Hoofdraad en Brusselse Centrale en Bijzondere Raad van de Sint-Vincentiusvereniging (1845-1992)*. 1993. €11,16
37. R. Vermeiren m.m.v. A. Bergmans. *Inventaris van het neogotisch tekeningenarchief Bressers-Blanchaert (ca. 1860-1914)*. 1993. €11,90
38. K. Maes. *Inventaris van het planenarchief Joris Helleputte (1852-1925)*. 1993. €4,96
39. A. Schramme. *Inventaris van het Archief van Johan Fleerackers 1931-1989*. 1995. €17,35
40. B. De Meyer & J. Verhoogen (vertaald door Ann Werckx). *Inventaire des archives du comte J.-Ch. Snoy et d'Oppuers 1907-1991*. 1995. €11,77
41. *Handleiding bewaring en beheer kerkelijk en religieus patrimonium*. 1996. €17,23
42. G. Kwanten & D. Podevijn. *Inventaris van het archief van Ludovic Moyersoen (1904-1992)*. 1996. €7,19
43. L. Saerens. *Inventaris van het archief van Ast Fonteyne (1906-1991)*. 1996. €11,16
44. L. Saerens. *Inventaris van het archief van Robert Vandekerckhove (1917-1980)*. 1996. €9,42
45. L. Saerens. *Inventaris van het archief van de familie Joseph de Hemptinne (ca. 1858-1950)*. 1996. €7,93
46. A. Taverniers. *Inventaris van het archief van de Sint-Vincentiusvereniging gewest Antwerpen (1846-1985)*. 1996. €5,45
47. L. Van Rompaey. *België in het Vaticaan Archief. Nuntiatuur te Brussel (1903-1916)*. Regestenlijst. 1996. €30,99
48. L. Van Rompaey. *België in het Vaticaan Archief. Staatssecretariaat (Rubriek 256) (1903-1915)*. Regestenlijst. 1996. €16,86
49. M. De Vroede, ed., Diana Beken, Els Janssen & Luc Schokkaert. *Repertorium van de tijdschriften van K.A.J., V.K.A.J. en Kajottersbeweging*. 1996. €30,99
50. G. De Neef. *Repertorium van de verkiezingsaffiches uit de KADOC-collectie*. 1996. Geïllustreerd. €18,59
51. A. Bergmans, E. Deconinck, M. Smeyers & R. Vermeiren, ed. *Inventaris van de archivalia van Jules Helbig (1821-1906)*. 1996. €7,93
52. L. Dierynck, R. Scheers & L. Schokkaert. *Katholieke periodieken uit de provincie Antwerpen*. 1997. 2 dln. €39,04
53. L. Schokkaert, ed. *Biografisch repertorium van de priesters van het bisdom Gent*. 1997. 2 dln. €35,94
54. P. Van Assche. *Inventaris van het Generalaatsarchief van de Broeders Xaverianen*. 1840-1996.1999. €12,39
55. P. Van Assche. *Inventory of the Archives of the Generalate of the Xaverian Brothers*. 1840-1996. 1999. €12,39
56. L. Cleynhens. *Inventaris van het archief Alexianen in België*. 1472-1990. 2001. €8,68.

57. K. Van Acker. *Inventaris van het archief Zusters van Barmhartigheid Ronse. 1813-1999.* 2001. €11,16.

58. G. De Neef, Y. Segers en A. Taverniers m.m.v. A. Vanparijs. *Inventaris van het archief Noord-Belgische Provincie van de Congregatie van de Allerheiligste Verlosser (Redemptoristen). 1773-1997.* 2001. €19,83.

59. L. Saerens. *Inventaris van het archief Anton A. Jozef (Jef) Van Bilsen. 1913-1996.* Leuven, 2002. €9,4

60. G. De Neef, H. De Smaele, en Y. Segers. *Inventaris van het archief van de familie Casier. Ca. 1842-1977.* Leuven, 2002. €15,5

61. L. Saerens. *Inventaris van het archief van de familie Lammens-Verhaegen. Ca. 1820-1950.* Leuven, 2002. €12

62. P. Heyrman. *Inventaris van het archief André Vlerick. 1919-1990.* Leuven, 2002. €16,6

Werkten mee aan dit nummer:

Carine Dujardin, Jan De Maeyer, Greet De Neef, Lieve Dhaene, Steve Heylen, Peter Heyrman, Godfried Kwanten, Magda Pluymers, Jeannine Raeymaekers, Lieven Saerens, Luc Schokkaert, Luc Vints

Vormgeving
Johan Mahieu (concept)
Alexis Vermeylen

Druk
Peeters, Leuven

Verschijnt tweemaandelijks

Kantoor van afgifte
3000 Leuven 1.

Verantwoordelijke uitgever
Emiel Lamberts
Schoonzichtlaan 52
3020 Herent

Katholiek Documentatie-
en Onderzoekscentrum
Vlamingenstraat 39
B - 3000 Leuven
Tel 016/32.35.00
Fax 016/32.35.01
E-mail:
postmaster@kadoc.kuleuven.ac.be
Internet:
<http://www.kuleuven.ac.be/kadoc>

Giften voor het KADOC kunnen worden overgemaakt op reknr. 432-0000011-57 van de K.U.Leuven met vermelding 'gift KADOC TQO-MECENAP3610'. Vanaf 30 € wordt een fiscaal attest bezorgd.

